

Újvári Edit

BEVEZETÉS
A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA
TÖRTÉNETÉBE

Újvári Edit

BEVEZETÉS
A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA
TÖRTÉNETÉBE

jegyzet

Javított, bővített kiadás

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Szeged, 2021

**A borítón lévő képen
Alfred L. Kroeber amerikai antropológus és indián adatközlője, Ishi, az utolsó yahi férfi látható.**

**A hátsó borítón
Bronisław Malinowski, brit szociálandropológus
Trobriand-szigeteki benszülöttek körében végez terepmunkát.**

Technikai szerkesztés
JGYF Kiadó

**A kötet megjelenését
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
támogatta.**

© Újvári Edit 2021

ISBN 978-615-5946-54-7

„Az antropológiában nem a tényekből van hiány,
hanem abból, hogy kezdjenek is velük valami értelmeset.”

Nigel Barley

TARTALOM

Előszó	9
1. A kulturális antropológia fogalma, jelentősége és helye a társadalomtudományok rendszerében	11
1.1. A kulturális antropológia fogalma	11
1.2. A kulturális antropológia helye a társadalomtudományok rendszerében	12
1.3. A kulturális antropológia sajátosságai országonként	14
1.4. Az antropológiai szemléletmód	16
1.5. A kulturális antropológia kibontakozásának történelmi körülményei	18
2. Az unilineáris evolucionista irányzat (19. század második fele)	23
2.1. Az irányzat jellemzői	23
2.2. Az összehasonlító módszer (EDWARD TYLOR)	25
2.3. A kultúrfokok elve (LEWIS MORGAN)	29
3. A történeti partikularizmus irányzata (20. század első fele)	35
3.1. Az irányzat jellemzői	35
3.2. A kulturális relativizmus (FRANZ BOAS)	36
3.3. A kultúra és az egyén (ALFRED KROEBER)	39
3.4. A kulturális diffúzió (ROBERT LOWIE)	42
3.5. A kultúra mint integrációs egység (RUTH BENEDICT)	45
3.6. Kulturális szerepek és státusok (RALPH LINTON)	48

4. Szociológiai irányzatok	
(20. század első harmadától)	53
4.1. Az irányzat jellemzése	
(EMILE DURKHEIM és MARCEL MAUSS szociológiája)	53
4.2. A funkcionalista antropológiai iskola	
(BRONISŁAW MALINOWSKI)	56
4.3. A strukturális funkcionalizmus	
(ALFRED RADCLIFFE-BROWN)	60
4.4. A strukturalista antropológiai iskola	
(CLAUDE LÉVI-STRAUSS)	62
4.5. A szociálandropológia	
(EDMUND LEACH)	67
5. A multilineáris evolucionista irányzatok	
(20. század második fele)	71
5.1. Az irányzat jellemzése (neodarwinizmus)	71
5.2. Neoevolucionizmus	
(LESLIE WHITE)	74
5.3. Általános és specifikus kulturális evolúció	
(MARSHALL SAHLINS)	78
5.4. Kulturális materializmus	
(MARVIN HARRIS)	81
5.5. Kulturális ökológia	
(JULIAN STEWARD)	83
6. Szimbolikus antropológia	
(20. század utolsó harmadától)	91
6.1. Az irányzat jellemzése	91
6.2. A szimbolikus és interpretatív antropológia főbb képviselői	
(CLIFFORD GEERTZ; VICTOR TURNER; MARY DOUGLAS)	92
Összegzés – a kultúra meghatározásai a kulturális antropológiában	99
A bemutatott antropológiai irányzatok összefoglaló táblázata.	102
Antropológiai szakkifejezések magyarázata	105
Szakirodalom	115

ELŐSZÓ

A kulturális antropológia szerepe a kultúráközvetítő és a humánfejlesztő szakemberek képzésében

A kulturális antropológia egyike a legfiatalabb társadalomtudományoknak. Kutatási köre, az emberi kultúrák sokszínűségének vizsgálata szemléletformáló: rávilágít arra, hogy saját, európai kultúránk is egyike a történetileg kialakult kultúráknak, amelynek hagyományait ugyanúgy sajátítjuk el, mint más kultúrákhoz tartozó emberek az ő közösségeik kulturális szokásait.

E kultúrákutató tudományág fontos értéke, hogy toleranciára nevel. Arra is rávilágít, hogy az egyén mindig a közösségben való felnövekedés, a szocializáció során formálódik személyiséggé, valójában kulturális személyiséggé. A közösség kultúrája, szokásrendszere, átadott tudása alapvetően meghatározza, és egyben behatárolja minden ember létét, értékrendjét és lehetőségeit.

A kultúráközvetítő és a humánfejlesztő szakemberek képzésében fontos elméleti alap az egyén és a közösség kulturális összefüggésének, kapcsolatának, valamint a kultúrákban jelenlévő törvényszerűségeknek az ismerete. Ezen felül az alkalmazott antropológia alapján a komplex kultúraelméleti ismeretekkel rendelkező szakemberek az etnikai, vallási természetű konfliktusok megoldásának elősegítésében, kulturális és szociális integráció problémáiban is hatékonyan közreműködhetnek.

A kulturális antropológiai irányzatok törekvései

A kulturális antropológia mint önálló tudomány érdeklődésének középpontjában kezdettől az emberi kultúrák különbözőségének, az eltérő vonások okainak megértése állt. E tudományág első kutatóit is már a legkülönbözőbb kultúrákról, szokásokról, életmódokról készült beszámolók inspirálták. Az amerikai antropológiai irányzatok ösztönzője az észak-amerikai indiánok letűnő kultúrájának közvetlen megfigyelési lehetősége volt a 19–20. század fordulóján. Az európaiaktól gyökeresen eltérő törzsi kultúrák sajátos vonásainak elemzése és a megértésükre való törekvés teremtette meg a kulturális antropológiát, amelynek számos irányzata más-más kutatási törekvést és módszert alkalmaz.

Az emberiség és az emberi kultúra egységét hangsúlyozó szemléletmód a kultúra általános jelenségeire keresi a magyarázatot – egyetlen rendszerbe foglalhatónak tekintve a térben és időben kialakult legkülönbözőbb kultúrákat. Ezzel a *diakrón*

(múltbeli eseményekre irányuló) vizsgálattal szemben a különböző kultúrákra mint önálló egységekre tekintő antropológiai irányzatok a kultúra *szinkron* (egyidejű) jelenségeit az adott társadalomba ágyazva szemlélik, a részjelenségek beható ismeretére és magyarázatára irányítva figyelmüket.

Egy idegen társadalom kulturális hagyományainak megismerése és értelmezése saját kultúránk megértésében is segíthet. Ugyanis a különbözőségek és azonosságok megfigyelése számos, szinte természeti törvényszerűségként működő kulturális beidegződésről bizonyítja be, hogy ugyanúgy történetileg kialakult, közösségben formálódó, hagyományozódó kulturális örökség, mint más kultúrák egzotikus, különleges szokásai. Másrészt a különböző kultúrák megismerése, jelenségeiknek elemzése rávilágít arra, hogy az emberi kultúrák mélyén azonos szerkezeti modellek érvényesülnek. A humánbiológiai kutatások eredményeivel összhangban a kultúrák alapvonásai is bizonyítják: a ma élő emberiség egyazon faj tagjainak tekinthető.

A jegyzet célja

A *Bevezetés a kulturális antropológia történetébe* című jegyzet célja e társadalomtudomány és egyben kultúraelméleti tudományág **legfőbb irányzatainak és törekvéseinek bemutatása**. A teljesség igénye nélkül, a kiemelt antropológiai iskolák és irányzatok ismertetését az egyes irányzatok meghatározó kutatóinak munkássága, egy-egy művük, kiemelkedő eszméjük áttekintése követi.

A kultúrák közvetítő és a humánfejlesztő szakemberképzés céljaihoz igazodva **első-sorban a kultúra sajátosságait, lényegi vonásait középpontba helyező elméleti nézetek dominálnak**, szemben a kulturális antropológia-kutatás módszertani és gyakorlati oldalaival. A kötetet az antropológiai irányzatok áttekintő táblázata, a legfontosabb antropológiai szakkifejezések magyarázata és szakirodalmi jegyzék zárja.

Újvári Edit

1. A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA FOGALMA, JELENTŐSÉGE ÉS HELYE A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK RENDSZERÉBEN

1.1. Az antropológia fogalma és szakterületei

Az **antropológia** (görög *anthróposz* 'ember' + görög *logosz* 'tudás/tan') szó jelentése: „emberről szóló tudomány”. Tágabb értelemben az ember valamennyi sajátágát – az emberiség eredetét, specifikumait (sajátságait, kizárólag rá jellemző jegyeit) – vizsgáló tudomány, beleértve biológiai adottságait, társadalmi létét, kultúráját.

Az antropológia fogalma a görög filozófiában jelent meg: ARISZTOTELÉSZ (Kr. e. 384–Kr. e. 322) az antropológián az emberi lényeg lelki oldalának tanulmányozását értette. A 18. századi filozófia tette közismertté Európában az antropológia szót. A 17–18. századi európai természettudományos fejlődés, a biológia, a kémia, a fizika, az orvostudomány új eredményei alapján elsőként törekedtek az emberi lét természeti/biológiai és társadalmi vonatkozásainak tudományos megismerésére és rendszerezésére. Ennek az antropológia kutatásnak jelentős példája IMMANUEL KANT (1724–1804) kora ismereteit összegző műve az emberről mint élőlényről és morális lényről (*Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, 'Embertudomány gyakorlati szempontból' 1798).

A biológiai és társadalomtudományi szaktudományok fejlődése eredményeként a **19. század második felére az antropológia két fő ágát különböztették meg: a fizikai antropológiát és a kulturális antropológiát. A fizikai antropológia**, (embertan) az antropológia természettudományi ága, amely az evolúciobiológián alapuló humánbiológiai kutatások nyomán fejlődik (kezdete a 18. századi francia embertani kutatók munkássága). E tudományág a régészeti csontleletek alapján elsősorban az emberi faj eredetét, a *Hominidae* család (emberfélék), valamint a *Homo*-nemzetség evolúcióját és variációit és mindenekelőtt a modern ember, a *Homo sapiens* kialakulását és sajátágait vizsgálja.¹ RICHARD LEAKEY a következőképpen fogalmazza meg az antropológusi hitvallást: „Tudni akarjuk – tudnunk kell –, honnan jöttünk és merre tartunk. A fosszilis leletek fizikai összekötő kapcsot jelentenek a múltunkkal. Kihívásukat elfogadva, az általuk nyújtott támpontok értelmezésével mélyebben bepillantunk a természet munkájába s az ember fejlődéstörténetébe.”²

A kulturális antropológia a kultúraalkotó embert és az emberi kultúrák sajátágait – egyedi vonásait és szerkezeti hasonlóságait – **vizsgáló társadalomtudomány.**

1 LEAKEY: 1995. 7–13.

2 LEAKEY: 1995. 12.

Kibontakozása a földrajzi felfedezések nyomán teljességgel ismertté vált emberi kultúrák áttekinthetővé, tanulmányozhatóvá válásához kötődik, ezért a globalizálódó világ jellegzetes társadalomtudományának tekinthetjük. A kulturális antropológia bármelyik, illetve valamennyi emberi kultúra vizsgálatát célul tűzi ki. Ennek jegyében JARED DIAMOND *A világ tegnapig. Mit tanulhatunk a régi társadalmaktól?* című művében, elsősorban az új-guineai törzsi kultúrákra vonatkozó tapasztalatai alapján, a hagyományos társadalmak vizsgálatának tanulságaira világít rá. Mint írja: „...hasonlítunk és különbözünk egyaránt, és mindkettőt épp eléggé ahhoz, hogy egymás számára izgalmasak legyünk – és így nekem, mint tudósnak, izgalmas legyen a társadalom, amelyben ezek a barátaim élnek.” Ezen kívül a modern társadalmak közelmúltbeli életmódja, elsősorban a falvakban, számos vonásukban megőrizték a hagyományos, törzsi társadalmak vonásait: „... a hagyományos társadalmakban saját múltunk van jelen. Elődeink több tízezer évig éltek nagyjából úgy, mint ők, és nem sokkal ezelőtt hagytak fel a közös életmóddal. A vadászat és a gyűjtögetés csak kb. 11000 éve adta át a helyét a mezőgazdaságnak, az első fémeszközök kb. 7000 éve készültek, az első állam és az írott szöveg mindössze kb. 5400 éves. A »modern« életfeltételek az emberi történelemnek csupán egy töredékét jellemzik, azt sem mindenütt; az összes mai társadalom sokkal tovább volt hagyományos mint modern.”³

Az antropológiai tudományok körét átfogóan bemutató német szakmunka, CHRISTOPH WULF *Az antropológia rövid összefoglalása* című kötete együttesen tárgyalja a természettudományos eredményeken alapuló *hominizációra* (az emberré válás evolúcióba illeszkedő biológiai folyamatára) összpontosító fizikai antropológia, valamint társadalomtudományok körébe tartozó filozófiai, kulturális és történeti antropológia eredményeit. Amint WULF könyvének bevezetésében az antropológiai tudományágak jelentősége kapcsán hangsúlyozza: „Antropológiai kérdések majdnem minden tudományban fontos szerepet játszanak. A szellem- és társadalomtudományokban, a kultúra- és természettudományokban egyenesen antropológiai fordulatról beszélnek.”⁴

1.2. A kulturális antropológia helye a társadalomtudományok rendszerében

1.2.1. A kulturális antropológia és a tudományok rendszere

A **tudomány** a természet, a társadalom és a gondolkodás összefüggéseiről szerzett, igazolható ismeretek történelmileg kialakult rendszere. Az ismeretek tartalma alapján megkülönböztetünk természettudományokat (amelyek a természetre vonatkozó ismeretekre vonatkoznak), valamint társadalomtudományokat.

---

3 DIAMOND: 2013. 16.

4 WULF: 2007. 9.

A **társadalomtudomány** összefoglaló kifejezés, amely az emberi társadalom és a kultúra jelenségeivel foglalkozó tudományágak összességét jelöli (például: történettudomány, jogtudomány, néprajztudomány, szociológia, kulturális antropológia). A modern társadalomtudományok kialakulása az 1870-es évekre tehető, amikor lezajlott a szaktudományok elkülönülése.

A 19. század végén kibontakozó kulturális antropológia a társadalomtudományok rendszerén belül a **néprajztudománnyal** (etnográfia és etnológia), a **történettudománnyal** és a **szociológiával** áll a legszorosabb kapcsolatban. E tudományágak hatása a különböző antropológiai irányzatokban eltérő mértékben jelentkezik: befolyásolják az egyes irányzatok kutatási törekvéseit és módszertanát.

Ugyanakkor egyes irányzatok (elsősorban az evolucionista szemléletű antropológiai iskolák) szoros kapcsolatban állnak a biológiai tudományokkal: a biológiai evolúció-tannal és az ökológiával.

1.2.2. A kulturális antropológia és a tárgykörükben hasonló társadalomtudományok

A néprajztudományok és a kulturális antropológia kapcsolata. A kulturális antropológia elméleti alapvetése az etnográfiai leírásokból és az etnológiai kutatások szakmai eredményeiből eredeztethető elsősorban.

Az *etnográfia* (görög 'nép' + 'írás'), a néprajz a különböző népeket és kultúráikat (szellemi és tárgyi kultúrát) leíró tudomány. Az *etnológia* (görög 'nép' + 'tudomány'), az egyetemes, általános néprajz az egyes népek fizikai, lelki sajátosságainak, nyelvnek, hagyományainak átfogó tudománya. A gyűjtőmunkán alapuló adatrögzítésen túl a rendszerezés és az értelmezés is feladatkörébe tartozik.

A 18. század végén kialakult etnográfia és a 19. század első felében kialakuló etnológia az európai népek – elsősorban tárgyi – kultúráját kutatta, míg a 19. század második felében kibontakozó kulturális antropológia az Európán kívüli népcsoportokra, illetve a kultúrák összehasonlító vizsgálatára összpontosított. Az etnológia és az etnográfia anyagfeltárási módszertana hatott az antropológiai kutatások terepkutatásaira és az anyaggyűjtés rendszerezési elveire.

A néprajzi tudományok és a kulturális antropológia kapcsolatát erősíti, hogy az 1930-as évektől az Európán kívüli és európai parasztkultúrák vizsgálata is az antropológiai kutatások homlokterébe került. A kulturális antropológia befolyásolja a néprajztudomány jelenét: a két tudományág között kölcsönös egymásra hatás jellemző.

A történettudomány és a kulturális antropológia kapcsolata. A történettudomány (*historia*) az emberi történelem eseményeit leíró és elemző tudomány. A kulturális antropológia historikus szemléletű képviselői a természeti népeket a korábbi európai történeti korokkal állították párhuzamba. Az összehasonlító módszer antropológusai

általánosító, az teljes emberi kultúra kialakulására és fejlődési történetére vonatkozó törvényszerűségek megfogalmazására törekedtek.

A 19. századi evolucionista antropológiai kutatások (pl. LEWIS MORGAN 1877-ben megjelent műve, *Az ősi társadalom*) hatottak az őskorról és az ókorról kialakított történettudományi hipotézisekre.

A 20. századi evolucionista antropológiai irányzatok szintén a teljes emberi kultúrtörténet feltárását, vélt törvényszerűségeinek elemzését tűzték ki kutatási célul, azaz számos ponton érintkeznek a történeti kutatással.

A szociológia és a kulturális antropológia kapcsolata. A *szociológia* a társadalom szerkezetével, az emberek szociális magatartásával, a társadalmi együttélés szabályai-val foglalkozó tudomány. Az emberek közötti kapcsolatok során kialakuló csoportok, intézmények, szervezetek szintén a szociológiai vizsgálatok tárgyát képezik.

Az antropológia e területeket szintén kutatási körébe vonja, amikor a kulturális jelenségeket összetettségükben, valamennyi társadalmi jelenséggel – elsősorban a csoportszerkezetekkel, kulturális intézményekkel – összhangban elemzi. A francia és a brit irányzatok „szociálintropológia” összefoglaló elnevezése is jelzi a szoros tudományos kapcsolatot.

1.3. A kulturális antropológia sajátosságai országokként

A különböző országokban kibontakozó antropológiai irányzatok kutatási módszereikben, törekvéseikben és részben szakmai szókincsükben is eltérést mutatnak.

Az **amerikai**, Egyesült Államok-beli antropológus kutatók az emberi társadalom fejlődésének, alakulásának általános kérdéseit vizsgálták. A 19. század második felében az egykorú, de eltérő technikai fejlettségű társadalmak leírása, *komparatív* (összehasonlító) elemzése volt jellemző az 1860-es évektől ható evolúcióelmélet sémája alapján. A 20. század elejétől előtérbe került az egyes népcsoportok (elsősorban a különböző indián törzsek) kultúrájának részletes néprajzi anyaggyűjtésen alapuló kutatása. Az eredeti kulturális antropológia elnevezés a ma is bevett kifejezés az amerikai szakirodalomban.

A **német** iskola az etnikus és kulturális különbözőségek feltárására helyezi a hangsúlyt, emellett erőteljes a történeti irányultság (kultúrtörténeti iskola). Eredetileg a néprajztudományon belül bontakozott ki az Európán kívüli népekre vonatkozó kutatás, megkülönböztetve a saját nép kultúrájának kutatásától. Az 1970-es évekig a „kulturális antropológia”, azt követően pedig a „szociálintropológia” elnevezés a jellemző. Külön irányzatként meg kell említenünk az ARNOLD GEHLEN nevével fémjelzett *filozófiai antropológiát*, amely azonban kultúrfilozófiai iskola.

A francia antropológiai iskolákban meghatározó a szociológia hatása. A 20. század eleji francia szociológiai kutatások hatására az antropológiában is a társadalom működésének, a benne élők gondolkodásmódjának bemutatása a fő törekvés – terepmunka alapján. A francia strukturalista antropológiára a nyelvészettudomány is hatott. A szociálintropológia elnevezés a bevett.

A brit szociálintropológia eredetileg a francia szociológiai irányzathoz kapcsolódik. A szociológia mellett az etnográfiai–etnológiai irányzatok terepkutatási módszerei is meghatározóak.

Míg az amerikai kulturális antropológusok elsősorban Észak-, Közép- és Dél-Amerika bennszülött népcsoportjainak körében végeztek kutatásokat, az európai irányzatok képviselői főként a brit, és a francia gyarmati területeken (Afrikában, Dél-Kelet Ázsiában, és a csendes-óceániai térségben).

1.3.1. A kulturális antropológia magyar kutatói

A kulturális antropológia oktatása és kutatása Magyarországon a néprajztudományok körében bontakozott ki. A hagyományos paraszti társadalom és kultúra 20. századi eltűnésével a néprajzi kutatásokban megnőtt az Európán kívüli társadalmak vizsgálatának jelentősége. Számos kiemelkedő néprajztudós – többek között BODROGI TIBOR, HOFER TAMÁS, SÁRKÁNY MIHÁLY, FEJÓS ZOLTÁN, VARGYAS GÁBOR – a kulturális antropológia elméletének és terep-gyakorlatának alkalmazásával sokat tett a tudomány hazai meghonosításáért.

A kulturális és szociálintropológia művelésének első önálló hazai műhelye a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a BOGLÁR LAJOS által irányított Kulturális Antropológiai Program volt, amely 1990-ben vette kezdetét.⁵ Az ugyancsak BOGLÁR által létrehozott *Szimbiózis Kulturális Antropológiai Alapítvány* 1993-tól az oktatási és kutatási programokat segíti elő.

Kiemelkedő jelentőségű hazai műhely az 1992-ben a Miskolci Egyetemen alapított Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, amelynek megszervezése KUNT ERNŐ nevéhez kötődik. A tanszék kutatócsoportja *Antropos* címmel antropológiai sorozatot ad ki, amelyben a legújabb nemzetközi kutatások és antropológiai törekvések eredményeit közlik magyar nyelven.⁶

Ezt követően a kulturális antropológia egyetemi oktatása különböző intézményes formákban (általában a bölcsészettudományi karok néprajzi tanszékeihez

5 BOGLÁR LAJOS (1929–2004) Brazíliában született kettős állampolgárként a dél-amerikai törzsi kultúrák elismert terepkutatója és szaktektintélye, valamint vallásantropológus volt. Munkássága előtt tiszteleg A. GERGELY – PAPP – PRÓNAI: *Kultúrák között. Hommage a Boglár Lajos* című kötete. (Budapest, 2006. Nyitott Könyvműhely).

6 KÉZDI NAGY: 2007. 11–46.

kapcsolódóan) Pécsen, Debrecenben és Szegeden is megkezdődött, majd a szociológia és kultúráközvetítő szakemberképzés szakjain is elindult.

1.4. Az antropológiai szemlélet

A kulturális antropológia számos irányzata különböző módszereket alkalmaz, a kulturális jelenségeket eltérően közelítik meg, magyarázataikban más-más súlypontozást látunk, viszont szemléletmódjuk, amelynek alapja az emberiség egységének hangsúlyozása és a különböző kultúrák iránti tisztelet, megegyező.

1.4.1. A monogenizmus elve

A kulturális antropológia a *monogenizmus* elvét vallja, amely szerint **valamennyi ember egyetlen faj, a Homo sapiens tagja**. Ez a nézet az 1870-es évek óta fokozatosan vált elfogadottá tudományos körökben, és a történelem során kialakult kulturális különbözőségek ténye mellett az emberiség egységét hangsúlyozza.

Az ezt megelőző uralkodó nézetet *poligenizmus*nak nevezzük, amely szerint az emberiség általános kategóriája több fajt foglal magában. Az eltérő népcsoportok kulturális különbözőségeit olyan faji különbözőségekre vezették vissza, amelyeknek létjogosultságát a 20. századi humángenetikai kutatások végérvényesen megcáfolták.⁷

A kulturális antropológia számos irányzata **az emberi kultúrák közötti különbségek háttérben az eltérő földrajzi viszonyokhoz történő alkalmazkodást (adaptációt)** hangsúlyozza, amely összhangban áll a genetikai azonosság és a kulturális sokszínűség monogenizmus-tételével.

Az antropológiai szemléletmód összegzésének tekinthető a 20. század eleji amerikai antropológiai kutatás kiemelkedő alakja, ALFRED KROEBER és a kihalt yahi törzs utolsó képviselőjének, ISHINEK a kapcsolata, amely a kölcsönös tiszteleten alapult. A korszaki életmód utolsó észak-amerikai adatközlője, ISHI története „... eleven igazolása az antropológus hitvallásának, hogy a modern ember – a homo sapiens –, akár mai amerikai indián, akár a Pheidiasz korabeli athéni görög, biológiailag egész egyszerűen és maradéktalanul – ember, aki a megváltozott környezet hatására képes elsajátítani új ismereteket és módszereket, aki elvontan tud gondolkodni, és erkölcsi, meg etikai megkülönböztetésekre képes.”⁸

7 Amikor a poligenizmus képviselői az emberiség sokféleségéről értekeztek, az egyes embercsoportok fizikai megjelenésének különbözőségeit (a genetikusan öröklődő jegyeket, mint pl. a bőrszín, testalkat) együtt említették a kulturális és személyiségjegyekkel: az erkölcsi szokások, az öltözködésmód, a nyelv, a vallás sajátjaival. Tehát egybemosták a biológiailag öröklődő és a kulturálisan tanult, a szocializáció során elsajátított elemeket. Nézeteiket a rasszista ideológiák is felhasználták.

8 KROEBER: 1981. 223.

1.4.2. Az antropológiai relativizmus

A kulturális antropológiai kutatásokban a 20. század eleje óta meghatározó szemléletmód az *antropológiai relativizmus*. Ez a szemlélet elutasítja az európai és észak-amerikai kultúra magasabbrendűségének 19. században elfogadott, a 20. században is közkeletű tézisének. A kulturális relativizmus **viszonylagossá teszi a kulturális értékeket (nem törekszik rangsorolásra); valamennyi emberi kultúrát értékesnek tart.**

A jelenlegi antropológiai irányzatok szemléleti alapvetése **a kultúrák pluralitásának elismerése**. E szemléletmód értelmében mellérendeltségi viszony – nem pedig alá/fölé rendeltség – érvényesül a különböző emberi kultúrák megítélésében.

Az antropológia küzd az **etnocentrizmus ellen**, amely a más népcsoportba tartozók viselkedését, szokásait, erkölceit, nézeteit, külsejét a saját etnikuméhoz viszonyítva ítéli meg.⁹ Az etnocentrikus nézőpont elfogult, mivel a saját kultúrát tekinti normának és az attól eltérőt alacsonyabb rendűnek. Számos népnév (‘ember’ jelentésű szó) jelzi, hogy a saját népcsoporthoz tartozót tekintik csak embernek, a csoporton kívüliek idegenek, „barbárok”, megvetendő, alacsonyabb rendű lények.¹⁰ Tehát az etnocentrikus attitűdöt a modern-kori nemzettudat archaikus struktúrájának is tekinthetjük. Az „etnocentrikus szindróma” könnyen indukálható, ahogy ezt a felszított idegengyűlölet történelmi példáinak sora igazolja.¹¹

MICHEL DE MONTAIGNE, 16. századi francia filozófus *Az emberevökről* című esszéjében – amelyben egy francia utazónak, a mai Rio de Janeiro mellett 1540 körül alapított francia hugenotta kolónia egyik tagjának elbeszélése nyomán a tupinamba indiánok pontos etnográfiai ismertetését is közli – nagyszerűen rávilágít az etnocentrizmus lényegére és egyben általános voltára. Mint írja „... mindenki barbárnak nevezi azt, ami szokatlan számára; amiképpen igaz, hogy nincs más mércénk az igazságra és az ésszerűségre, mint saját országunk vélekedéseinek és szokásainak eszméje.”¹² A 20. század kiemelkedő francia szociálintropológusa, CLAUDE LÉVI-STRAUSS a „primitívnek” mondott társadalmak kapcsán jegyzi meg: „A külvilágra való nyitottságuk igen szűk, és az a szellem, amit mi úgy fejeznénk ki, hogy »lokálpatriotizmus«, náluk uralkodóan elterjedt. Az idegent, legyen bár közeli szomszéd, piszkosnak és durvának tartják; sokszor odáig mennek, hogy emberi mivoltát is kétségbe vonják.”¹³

Viszont a népcsoportok közötti békés együttműködés alapfeltétele az **etnocentrizmuson való felülemelkedés, a kölcsönös tisztelet, a más kultúrák iránti érdeklődés**. A kulturális antropológia kutatói a tudományág 19. századi kezdeteitől ezt az elvet képviselik, kutatási eredményeik, nézeteik szélesebb körű ismerete a globalizáció, az

9 Vö. Rasszizmus, etnocentrizmus, nacionalizmus. ANDORKA: 2006. 373–375.

10 BODROGI: 1997. 9–11.; LEACH 1996. 52–57.; DIAMOND: 2002. 242.

11 CSÁNYI: 1999. 157–158.

12 MONTAIGNE, Michel de: *Esszék I.* Pécs, 2001. Jelenkor Kiadó. 266. Vö. LEACH: 1996. 57–58.

13 LÉVI-STRAUSS: 2001. II. 260.

egymással folytonosan érintkezésbe kerülő kultúrák korszakában ezért is rendkívül aktuális.

1.4.3. A „primitív népek” és a „természeti népek” kifejezések különbözősége

A kulturális antropológia mint szaktudomány az úgynevezett primitív törzsi kultúrák tanulmányozásából ered. A „primitív népek” és a „vadak” kifejezéseket felváltó mai (német nyelvből eredő) szóhasználat, a „természeti népek” szemléleti váltást jelez. Míg a „primitív” szó, amelynek jelentése: ’kezdetleges, fejletlen, ősi állapotban megrekedt’, általában negatív értékítéletet is hordoz, a „természeti” szó értéksemleges. Az e népek életét és kultúráját meghatározó ökológiai környezetre utal a „természeti” szó, jelezvén, hogy életmódjuk és kultúrájuk eltér a falusi-városi államalkotó népek kultúrájától.

1.4.4. A kulturális jelenségek magyarázatának émikus és étikus attitűdje

Az *émikus* és *étikus* terminusokat a kulturális antropológiában KENNETH PIKE nyomán kezdték alkalmazni.¹⁴ Az 1950-es évek végétől lezajló elméleti vita során tudatosították a kultúra-magyarázatok esetében e kettősséget. E szerint az **émikus kutatói módszer** a saját kultúra képviselőinek (a bennszülötteknek) az adataira támaszkodik, ennél fogva a kulturális jelenségekre adott válaszok, magyarázatok **szubjektívek, kultúrafüggőek**: a hagyományok, vallási előírások megfogalmazásait követik általában. Ezért az antropológusoknak kritikai feldolgozással kell kezelni a terepmunka közvetlen adatait. Ennél a kutatási módszernél nagy jelentősége van az empátiának, a tanulmányozott társadalom szubjektív megértésének: „Az antropológus gondolatilag behelyezi magát a vizsgált csoport körülményeibe, magáévá teszi logikájukat és értékorientációjukat”.¹⁵

Ezzel szemben az **étikus attitűd** a külső szemlélő, a kutató által adott magyarázat, amely empirikus vizsgálat nyomán fogalmazódik meg, ezért **objektívebbnek, tudományosnak** tekinthető. A terepmunka eredményeinek feldolgozásakor kap szerepet ez a kutatói módszer. Elsősorban a 20. század 2. felének evolucionista antropológusai vélték úgy, hogy az étikus attitűd kutatási eredményei rávilágítanak arra, hogy a legtöbb kulturális jelenség visszavezethető társadalmi-gazdasági okokra.

1.5. A kulturális antropológia kibontakozásának történeti körülményei

A kulturális antropológia mint önálló társadalomtudomány a 19. század második felében alakult ki, de gyökerei korábbra nyúlnak. A földrajzi felfedezések eredményeként

¹⁴ BICZÓ: 2003. 33.

¹⁵ KÉZDI NAGY: 2007. 12.

az európai utazók által újonnan megismert népcsoportokról készült földrajzi beszámolók, leírások tekinthetők a korai antropológia elsődleges forrásanyagának.

Két alapvető történeti eseménysor teremtett olyan helyzetet, amely meghatározta a kulturális antropológia mint tudomány létrejöttét és szemléletmódját: egyrészt az európaiak földrajzi felfedezései és az azt követő gyarmatosítás, valamint a 18. századi felvilágosodás új európai szellemi és tudományos légköre.

1.5.1. A földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás korszaka

A kulturális antropológia a már tökéletesen föltérképezett világban vált szaktudomány-ná; de az **előzményének tekinthető néprajzi leírások az ókori és középkori nagy utazók beszámolóiban is megjelennek.** Egy-egy új kereskedelmi út, földterület feltérképezésekor az ott lakó emberekre, kultúrájukra vonatkozó ismereteket is feljegyezték.

Az ókorban a görögök, a föníciaiak, a rómaiak és a kínaiak tettek nagy lépéseket az államaikon túli területek megismerésében; a középkorban az arabok, a kínaiak és az itáliaiak hagytak ránk forrásértékű útinaplókat. E földrajzi és néprajzi leírások a kulturális antropológia előzményének tekinthetők.¹⁶

Mivel minden esetben államalakulatokat, fejlett technikai civilizációt létrehozó kereskedő népek tették meg a fölfedezéseket, a leírásokra jellemző az *etnocentrikus* szemléletmód. Azaz saját kultúrájukhoz képest ítélték meg az újonnan megismert népek szokásait. Az utazásokról szóló beszámolók jellegzetessége az is, hogy azon a népekre vonatkozó részek, amelyekkel személyes kapcsolatba kerültek az utazók, nagyrészt ténszerűnek, hitelesnek tekinthetők (általában a történelemtudomány is forrásértékűnek ismeri el őket). Viszont a hallomásból vett adatok a fantázia világába tartoznak: valóságos és elképzelt elem ugyanúgy keveredik bennük, mint a mítoszokban.¹⁷

A nagy földrajzi felfedezések korszakában, a 16–17. században az európai felfedezők és a nyomukban érkező hódítók elsődlegesen zsákmányként tekintettek az újonnan felfedezett és „tulajdonba vett” területekre. *Etnocentrikus* szemléletmód (azaz a saját, európai kultúrát magasabb rendűnek ítéelő szemlélet) alapján barbároknak, civilizálatlanoknak tartották az eltérő kultúrájú népeket, amelyeket – a gyarmatosító ország gazdasági érdekeinek megfelelően – „civilizálni” igyekeztek.

Az első találkozásokat követő „civilizálás” minden esetben e népek hagyományos kultúrájának (nyelvének, hiedelemvilágának, szokásainak, társadalmi szervezetének, gazdasági rendjének) meggyengülésével, eltűnésével járt. A vitathatatlan európai

¹⁶ BODROGI: 1997. 12–22.

¹⁷ Pl. a velencei Marco Polo szemtanúként hitelesen számol be Kubilaj kán, a kínai császár 13. század végi udvartarásáról, a kínai szokásokról, a városok elrendezéséről, de ugyanilyen természetességgel számol be hallott információk alapján arról, hogy egy Kínához közeli szigeten „kutyafejű kannibálok” laknak. (Ld.: *Marco Polo utazásai*. Bp., 1963. Gondolat Kiadó.)

technikai- és katonai fölény, valamint a keresztény szemlélet „pogányokról” vallott nézetei eredendően egyenlőtlen felekké tették a találkozó kultúrákat – minden esetben az európaiktól eltérő kultúrák rovására.¹⁸

Ugyanakkor a felfedezéseknek és a nyomukban kialakuló kereskedelmi- misszionáriusi központoknak köszönhetően a bennszülött népekről és kultúrájukról készült **beszámolók, feljegyzések az emberi kultúrák egyre teljesebb áttekintését, feltérképezését, majd tudományos vizsgálatát tették lehetővé** (ezek a beszámolók, néprajzi jellegű leírások a korai kulturális antropológia alapvető forrásait szolgáltatták) – miközben e hagyományos kultúrák fokozatosan elsorvadtak, rosszabb esetben meg is semmisültek. Ezzel kapcsolatban idézi MARSHALL SAHLINS, amerikai antropológus egy kollégája keserű megjegyzését, amely szerint az antropológia „halottszemle egy társadalom hullája fölött, amit egy másik társadalom tagjai végeznek.”¹⁹

1.5.2. A felvilágosodás új szellemi- és tudományos léggömbje

A kulturális antropológia sajátosságait – nézőpontját, kutatási törekvéseit – meghatározó eszmei irányzatok megjelenése és térnyerése az európai kultúra kiemelkedő korszakára, a felvilágosodás időszakára tehető. A felvilágosodást megelőző keresztény-pogány világ szembenállása helyébe a 18–19. században fokozatosan a más kultúrák iránti érdeklődés és tisztelet lépett.

A 18. század elején kialakuló régészeti–őstörténeti kutatások (őskori kőeszköz leletek) a történelem előtti korszakok feltárására, az ősi emberi létformák megértésére ösztönözték a tudósokat. A geológiai kutatások is megerősítették azt a feltevést, hogy szemben a néhány évezredet feltételező Biblia teremtés-tannal, a Föld több millió, sőt milliárd²⁰ éve létezik, és a földi világ fizikai, kémiai és biológiai jellemzői lassú, folyamatos fejlődés során alakultak ki.

A földrajzi felfedezések és gyarmatosítások során megismert népcsoportokról való vélekedés is alapvetően megváltozott a felvilágosodás korában. A 18. század végéig egy *degenerációs elmélet* alapján értelmezték az európaiktól eltérő, „primitív” népek kulturális sajátosságait.²¹ Eszerint a valaha magasabb civilizációs szinten élt népek lecsúszott, degenerálódott leszármazottai lennének. A korabeli hivatalos egyházi nézet szerint primitív voltakat jelzi, hogy „elfelejtették” az Istenről szóló tanításokat, ennél fogva elestek a kegyelemtől. Tehát más népek hitvilágát, társadalmi szokásait *etnocentrikus* módon, az európaiak által egyetlenné és kizárólagosnak tartott érték kategóriák

18 JARED DIAMOND: *Háborúk, járványok, technikák* című könyve az európai technológiai–gazdasági fölény eredetére keresi a választ.

19 SERVICE, E. R. – SAHLINS, M. D. – WOLF, E. R.: 1973. 139.

20 A mai geológiai álláspont szerint a Föld 4,5 milliárd éves. Vö. STEPHEN SCHNEIDER: *A nagy földi laboratórium*. Bp., 1997. Kulturtrade Kiadó. 16–40.

21 BODROGI: 1997. 23.

szerint értelmezték. E nézetek egyben a gyarmatosítás és egyben a rasszista ideológiák igazolásául is szolgáltak.

A felvilágosodás egyik legnagyobb hatású gondolkodója, JEAN-JACQUES ROUSSEAU viszont az 1755-ben megjelent *Értekezés az egyenlőtlenségről* című művében a romlott európai civilizáció és a még romlatlan, általa **magasabb erkölcsiségűnek tartott „nemes vadember”** ellentétpárját fogalmazta meg és egyben meghirdette a „vissza a természethez” elvét. A felvilágosodás-kori filozófusok mindegyike érdeklődéssel fordult az Európán kívüli kultúrák felé. Gondolkodó körökben egyre elfogadottabbá vált az a nézet, amellyel RENÉ DESCARTES még szinte egyedül állt a maga korában, a 17. században: „Utazás közben megértettem, hogy mindazok, akik a miénktől eltérő módon viselkednek, nem azért tesznek így, mintha barbárok vagy vadak lennének, ellenkezőleg, éppolyan racionálisak, sőt talán racionálisabbak, mint mi vagyunk, és megfontoltam, hogy ugyanaz a személy ugyanazzal az értelemmel, aki gyermekségétől kezdve a franciák vagy németek között nőtt fel, milyen nagymértékben másmilyen lenne, ha a kínaiak vagy a kannibálok között élt volna... Kényszerítve éreztem magamat, hogy megkíséreljem az ő szemszögükből nézni a dolgokat.”²²

A 17–18. században kibontakozó **modern természettudomány** – elsősorban a humánbiológia – fokozatosan jutott el ahhoz a tételhez, amely szerint **az emberiség egyetlen faj: a kulturális különbözőségek mögött alapvető, mély egység figyelhető meg.** Ennek a biológiai ténynek erkölcsi és jogi következményeit fokozatosan ismerték fel a 19. században. De az érvényesítésükre való törekvést csak a 20. század második felében fogalmazták meg.

A francia forradalom Alkotmányozó Nemzetgyűlése által 1789. augusztus 26-án elfogadott ***Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata meghatározó jelentőségű*** volt, mivel elsőként fogalmazta meg azt az elvet, hogy „minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik”. Ez a történelmi jelentőségű jogi okmány az állam és az egyén viszonyát értelmezte át az addigi, feudális felfogástól eltérően.

Ennek – és egyben a felvilágosodás-kori „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” eszmének – örököse az ENSZ (az 1945-ben alakult Egyesült Nemzetek Szervezete) által közzétett *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1948). Míg az eredeti, felvilágosodás-kori „*emberi és polgári jog*” fogalom az állam és az egyén viszonyára vonatkozott, a 20. század második felében közzétett ENSZ okmányok egyetemes érvényűek: minden emberre kiterjednek. Az 1966-ban megfogalmazott ***Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*** követelményként fekteti le **minden kultúra egyenértékűségének elfogadását és tiszteletben tartását.**

22 Idézi BODROGI: 1997. 30–31.

2. AZ UNILINEÁRIS EVOLUCIONISTA IRÁNYZAT

A kulturális antropológia korai, 19. század végi korszakában az emberi kultúrát egységesen tárgyaló, azaz **holisztikus szemléletű**, evolucionista (haladáselvű) művek születtek. Ebből a szemléletmódból eredően **a térben és időben eltérő emberi kultúrákat egymással összevethetőnek tekintették, amelyekből egy egységes, egyvonalú (unilineáris) kultúra-fejlődési rendszer írható le az összehasonlító módszer** alkalmazásával. Az irányzat általános jellemzését követően két kiemelkedő képviselőjének – az összehasonlító módszert kidolgozó EDWARD TYLOR és a kultúrfokok elvét megfogalmazó LEWIS MORGAN – antropológiai nézetit tekintjük át.

2.1. Az irányzat jellemzői

A kulturális antropológia klasszikusai az angolszász kultúrához tartoztak. Mind angol, mind amerikai képviselőikre meghatározóan hatottak a korabeli történelmi események (az amerikai indián kultúrák tragédiái és fokozatos eltűnése) és a tudományos eredmények (evolúció-tan, evolucionizmus).

2.1.1. A meghatározó történelmi körülmények

A 19. század végén kialakuló kulturális antropológiára két fontos tényező nyomta rá bélyegét. Ekkorra fejeződött be az emberlakta kontinensek, szárazföldek felfedezése, a térképekről eltűntek a fehér foltok. A különböző földrajzi területeken élő etnikumokról, sajátos szokásaikról, kultúrájukról rengeteg (egyenetlen színvonalú) forrás állt rendelkezésre. A felgyülemlett néprajzi anyag egységes elv szerinti kultúra-elmélet megteremtésére ösztönzött.

Az észak-amerikai polgárháborút (1861–1865) követő időszakban felgyorsult Észak-Amerika nyugati partszakaszának betelepülése, az Egyesült Államok gazdasági fejlődése, és ez a folyamat vasútépítésekkel és a törzsi vadászterületek kisajátításával járt. Ennek következményeként az észak-amerikai indián törzsek és kultúráik végveszélybe kerültek. A telepesek gazdasági terjeszkedésével párhuzamosan járványok, háborúk és *etnocídium* (népirtás) tizedelték a bennszülött népcsoportokat.

Amikor a kulturális antropológia klasszikusai az indián törzsek hagyományos életformáját, szokásait, anyagi és szellemi kultúráját (mítoszait, legendáikat, költészetük még összegyűjthető részét, társadalmi, rokoni kapcsolataik rendszereit) jegyzetelték le aprólékos részletességgel, tisztában voltak vele, hogy az utolsó pillanatban cselekednek. **Az ősi, hagyományos kultúrák végleges eltűnésével párhuzamosan a még megfigyelhető jelenségek megörökítését és megértését tűzték ki célul.**

Szemléletmódjuk jellemzője, hogy egyrészt kiálltak az indián törzsek jogaiért, másrészt egy történetileg korábbi korszak „élő kövületeiként” tartották számon e népeket. Úgy vélték, hogy a technikai fejlettség alacsonyabb szintjén álló népcsoportok automatikusan „alacsonyabb történeti szinten megrekedt” kultúrával, társadalmi viszonyokkal rendelkeznek.

2.1.2. A meghatározó tudományos körülmények: az evolúció-tan

A 19. század második felének legjelentősebb, és legnagyobb hatású tudományos eredménye **CHARLES DARWIN** (1809–1882) evolúció-elmélete. Az *evolúció* szó fejlődést jelent, az egyszerűbb, alacsonyabb rendű állapotból a magasabb rendű, bonyolultabb felé vezető folyamatot fejezi ki. Biológiai fogalomként – DARWIN 1859-ben megjelent *A fajok eredete* című műve óta – a darwini evolúciótan **biológia általános fejlődésemélete**.

A biológiai evolúció a természettörténet törvényszerűségeire, az élőlények egymást követő generációinak átalakulására, az élőlények változatosságának kialakulására ad tudományosan bizonyított magyarázatot. DARWIN természet-megfigyelések alapján igazolta az élővilágra vonatkozó evolúciós tételt, melynek központi gondolata a természetes kiválasztódás elve.

Eszerint a biológiai evolúció folyamán az egyszerű szervezetekből nemzedékek sorozatán át olyan fajok alakultak ki, amelyek képesek adaptálódni, azaz alkalmazkodni a változó környezethez, új élőhelyeket elfoglalni és szaporodni, ezzel genetikai tulajdonságaikat átörökíteni. A fajok a **természetes kiválasztódás (szelekció)** révén alakulnak ki, mivel mindig a létfeltételekhez leginkább alkalmazkodó egyedek maradnak fenn és szaporodnak. Az 1871-ben megjelent *Az ember származása* című kötete a természetes kiválasztódás általános természettörténeti törvényét az emberiség kialakulására is alkalmazta. Ő feltételezte elsőként az emberi faj afrikai eredetét.²³

A **környezethez való alkalmazkodás** (adaptáció), mint a kultúrákat meghatározó tényező, a kulturális antropológia evolucionista irányzataiban is alapvető kulcsfogalomává vált.

2.1.3. Az evolucionizmus a társadalomtudományokban

A 19. század végén a darwinizmus, amely alapvetően természettudományos tan, a társadalomelméletekre is hatott. Az evolucionizmus az evolúció általános elméletének alkalmazását jelenti a társadalom és a kultúra fejlődésére vonatkoztatva. A 20. század elejére kialakuló *szociáldarwinizmus* irányzata az evolúcióelmélet mechanikus

23 DARWIN, CHARLES: *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Bp. 1961. Gondolat Kiadó. 210.

alkalmazását kísérte meg a társadalomtudományokban. Az evolucionizmus kimagasló képviselője HERBERT SPENCER (1820–1903) angol filozófus és szociológus.

A szelekció törvényszerűségét hangsúlyozó „legalkalmasabb fennmaradása”-tételt SPENCER az emberi társadalomra és kultúrára értette, a társadalmat pedig organizmusnak, élő szervezetnek tekintette. Ő jelölte elsőként a „szuperorganikus” kifejezéssel a társadalmi, individuumok (egyének) fölötti szférát. **A társadalmak növekedésében is evolúciós folyamatot látott:** „a legnagyobb társadalmak kicsiny vándorló hordákból nőttek ki.”²⁴ Az evolúciót a természettől a kultúrához vezető fejlődésnek értelmezte.

2.2. Az összehasonlító módszer – EDWARD TYLOR (1832–1917)

2.2.1. Kutatói törekvései

TYLORban tisztelhetjük a kulturális antropológia megalapítóját. A brit tudós számára az antropológia „a kultúra tanulmányozását” jelentette. Egy Karib-tengeri utazás során hat hónapot töltött Mexikóban, ahol a közép-amerikai indiánok néprajzát és szokásait tanulmányozta. Ennek az útnak az eredménye az *Anahuak, vagy Mexikó és a mexikóiak régen és ma* című műve, amely egy klasszikus 19. századi útleírás. Mivel a korabeli Mexikót az indián múlt felől igyekezett megérteni, az etnográfiai elemek mellett historikus nézőpont dominál Tylor művében.

TYLOR Angliába visszatérve a kultúrakutatásnak szentelte idejét: hajósok, kereskedők, misszionáriusok, gyarmati tisztviselők feljegyzéseit gyűjtötte. Azaz a mexikói *terepmunkát* (a vizsgált népcsoport saját élőhelyén való tanulmányozását, adatgyűjtést) leszámítva TYLOR nem tanulmányozta azoknak a népeknek az életét, amelyeknek kultúráját összehasonlító elemzésnek vetette alá. Erre a szobatudósi magatartásra utal TYLOR önmagára vonatkozó, „könyvárában ülő etnográfus” meghatározása.

Minden érdekelte, ami a „primitív népekre” vonatkozott; az európai népek ősi és ókori történelme; az Európán kívüli magas civilizációk története is. E rendkívül szereteágazó forrásanyagból **a kulturális fejlődés törvényszerűségeit próbálta meghatározni**. Az emberiséget egységesnek tekintette, ezért a térben és időben különböző kultúrák adatait egységes kultúratörténetbe ágyazta.

2.2.2. TYLOR munkássága

1865-ben jelent meg a *Kutatások az emberi kultúra korai történetéről* című műve, amelynek kiemelkedő jelentőségű része a világon ismert tűzgyújtási technikák összehasonlító leírása. Antropológiatörténeti szempontból legjelentősebb műve *A primitív kultúra*, amely 1871-ben jelent meg.

24 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 41.

TYLOR munkásságának elismeréseként a „Brit Egyesület a Tudományos Haladásért” elnevezésű tudományos egyesületben Antropológiai szekció alakult 1875-ben. Ugyanabban az évben adták ki *Antropology* című tankönyvét, amely TYLOR antropológiai kutatásait összegezte. A kulturális antropológia egyetemi oktatásának kezdeményezése és tudományként való elismertetése Angliában tehát TYLOR nevéhez fűződik.

2.2.3. TYLOR: A primitív kultúra

Ez a kötet historikus irányultságú, ugyanis az ősi kultúrák sajátosságainak bemutatására vállalkozik. Feltevése szerint a múltbeli ősi kultúrák lényegében a korabeli, zsák-mányoló életmódot folytató bennszülött népek jelenbeli kultúrájával alapvető azonos-ságot mutat, mindkettő a „primitív” kulturális szinthez rendelhető.

Műve bevezetésében TYLOR olyan kultúra-meghatározást fogalmaz meg, amely lényegét tekintve máig elfogadott: „A kultúra vagy civilizáció mindazon tudás, hit, művészet, morál, törvény, erkölcs és más további emberi képesség és szokás komplex egésze, amelyet az ember a társadalom tagjaként sajátít el.”²⁵

TYLOR úgy vélte, hogy a kultúra vizsgálatakor mindezen elemeket és kölcsönhatá-sukat elemezni kell. Meghatározása szerint antropológiai kutatás területe, a kultúra „a Történelem... egy ága [...] vagyis nem a törzsek és nemzetek, hanem a tudás, a vallás, a művészetek, a szokások és más effélék állapotának története.”²⁶

Úgy vélte, hogy a népek múltbeli kultúráját rekonstruálni lehet a jelen és a múltbeli kulturális állapotok fennmaradt elemeinek vizsgálatával. Ezeket a fennmaradt, ősi eredetű kulturális jelenségeket *survival*-nek nevezte (*survival* ’tovább élő’, ’fennmaradó’). A kultúra *survival*-jelenségei olyan kulturális hagyományok, amelyek látszólag értelm-telenek, meglétük egy korábbi kulturális szintben betöltött szerepükre vezethető vissza. TYLOR meghatározásában a *survival* „... olyan eljárások, szokások, nézetek és így tovább, melyeket a megszokás ereje tartott fenn a társadalom egy új, attól különböz-ő állapotában, ahol honosak voltak és így ezek bizonyítékaivá és példáiává válnak a kultúra egy régebbi állapotának, amelyből az újabb kifejlődött.”²⁷

A *primitív kultúra* című kötet tartalmát a következőképpen határozza meg TYLOR: „... az alacsonyabb fejlettségi szinten álló törzsek civilizációjának a magasabb fejlett-ségi szinten álló nemzetek civilizációjával való összevetésére szántuk.”²⁸ Tehát a térben és időben távoli kultúrákat egyrészt evolucionista sorrendbe állíthatónak, másrészt összehasonlíthatónak tartotta. Mint írja „... kevésbé kell tekintetbe vennie a történeti dátumot és a térképen elfoglalt helyet; az ősi svájci cölöpépítmény lakója a középkori

25 BUJDOSÓ: 1999. 1. 16. o

26 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 111.

27 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 120.

28 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 108.

azték, az észak-amerikai odzsibua a dél-afrikai zulu mellé állítható.”²⁹ TYLOR azért érvel a különböző térben és időben élt népek kulturális jelenségeinek összehasonlíthatósága mellett, mert az emberiség alapvető egységéből indult ki.

A *kultúra fejlődése* című fejezetben arra tesz kísérletet, hogy felvázolja „az emberiség civilizációjának elméleti menetrendjét.” E fejezetben összehasonlíttja a történelmileg ismert népek egyes civilizációs szakaszait a történelemelőtti törzsek hagyatékából levonható régészeti következtetésekkel, és ez alapján alkot képet az ember korai általános viszonyairól. A korabeli európai népek ókorból ismert „primitív állapota” – TYLOR szerint – hasonlít a korabeli vad törzsek állapotára. Ez alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a kultúra fő haladási iránya ... az ősidőktől a modern időkig a vadságtól a civilizáció felé halad.”

TYLOR a kulturális jelenségek vizsgálatából azt a következtetést vonta le, hogy a kultúrát meghatározó szokások és nézetek egy része: „józan megítélés és gyakorlati bölcsesség”; például évszakváltozásokhoz kapcsolódó kulturális szokások, amelyek konkrét természet megfigyeléseken alapulnak (ilyenek a napforduló-ünnepek a földműves kultúrákban).

A kulturális jelenségek más része viszont – lehettek bár a legszélesebb körben elfogadottak – sem hasznosnak sem igaznak nem tekinthetőek, általában egy-egy társadalmi intézményrendszert védtek, a vezető csoport érdekeit szolgálták (például hadifoglyok, rabszolgák / tárgyak feláldozása az elhunyt előkelő szellemének).

A *primitív kultúra* egyik központi tárgyköre **az összehasonlító vallástörténeti- és mitológia-vizsgálat**: „... éspedig a vad törzsek mítoszai és a civilizáltabb nemzetek körében található analógiák felderítése.” A misszionárius-naplókból, etnográfiai leírásokból származó legkülönbözőbb kultúrákról beszámoló rengeteg adat ismeretében **TYLOR egy vallásfejlődési irányt határoz meg**. Eszerint az *aninizmus* (szellemekben való hit) a legalapvetőbb, legősibb vallási eszme, amely az ősi kultúrákra (a korabeli civilizált népek őseire) és a 18–19. század során megismert „primitív kultúrákra” is jellemző.

A vallás kialakulása TYLOR felfogásában kulturális evolúció, amelynek három fő fokozatát különböztette meg: 1. animizmus; 2. politeizmus (sokistenhit); 3. monoteizmus (egyistenhit). Tylor számára a vallás vizsgálata értékítélet nélküli, semleges, tudományos megközelítés. Valamennyi vallást, mint az emberi kultúra különböző megnyilvánulásait elemzi.

TYLOR úgy véli, hogy „A civilizáció eredetére és kezdeti fejlődésére irányuló vizsgálatokat nemcsak azért kell lelkesen támogatnunk, mert érdekes kutatási témát jelentenek, hanem azért is, mert fontos gyakorlati útmutatóval szolgálnak a jelen és a jövő

29 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 112.

alakulásának megértéséhez.”³⁰ Az emberi gondolkodás és cselekvés törvényszerűségeinek tanulmányozása a kultúra vizsgálatán kell, hogy alapuljon, mivel az ember csak kultúráján keresztül ismerhető meg.

2.2.4. Tylor szemléletmódja és módszertana

TYLOR szemléletmódja evolucionista, azaz haladáselvű: felfogása szerint a kultúrában fejlődés zajlott le, és ezen **egyvonalú (unilineáris) fejlődési folyamat lépcsőfokait jelzik az eltérő fejlettségi szinten álló kultúrák**. A kulturális jelenségek, szokások hasonlóságából azt a következtetést vonta le, hogy az emberiség homogén, bár a különböző népcsoportok a civilizáció különböző fokain állnak. TYLOR antropológiai kutatásaiban kiinduló alapigazságként fogadta el azt, hogy az emberiség fejlődése az egykori egységes állapot fokozatos differenciálódásának köszönhető. A kultúra különböző fokozatai – az eredeti egységes állapotból történő fejlődési szintek meghatározhatók a „civilizáció általános szabályainak” ismeretében.

Módszertana az **összehasonlító módszer**. Ennek alapfeltevése az, hogy az emberi kultúra fejlődésében törvényszerűségek mutathatóak ki, és a különbözőségek mögött a kultúrákat jellemző azonosságok is megfigyelhetők. Ezért alkalmazta a különböző eredetű kulturális példák sokaságát önkényesen egymás mellé helyezve egy-egy kulturális jelenség megvilágítására.

TYLOR *A primitív kultúra* törekvéseit megfogalmazó részben számos alkalommal **hivatkozik a természettudományokra**: „... az emberiség történelme a természet történetének része ... gondolataink, akaratunk és cselekvéseink legalább olyan szigorú törvényeknek engedelmesskednek, mint amelyek a hullámok mozgását, a savak és bázisok vegyülését vagy a növények és állatok növekedését szabályozzák.”³¹ A természettudományos kutatás módszereinek hatását jelzi, hogy a kultúra jelenségeit osztályozására törekszik, amely adatokat egy fejlődési vonal mentén helyez el. Ugyanakkor a „józan paraszti ész” logikáját hangsúlyozza, mivel szerinte a történelem igaz filozófiája „az egyszerű emberek módszereit terjeszti ki és finomítja ...”. Egy – misszionáriusok által lejegyzett – afrikai mondást említ ennek igazolására: „Egy esemény mindig egy másíknak a fia, és sosem szabad megfélekednünk a szülőkről.”³² Ugyanígy a történészeknek és a kultúra kutatóinak az események egymásutániságán túl az események közti kapcsolatra is rá kell mutatniuk.

Tudománytörténeti tekintetben a 19. század végi haladáselvű álláspont jellegzetes példája TYLOR szemléletmódja. E magabiztos, optimista felfogás szerint pozitivistá módon, mindössze tényeket kell összegyűjtenie a kutatónak, és a leírt jelenségeket rendszerezni lehet. Következtetéssel fel lehet tární a kulturális jelenségek magyarázatát,

30 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 126.

31 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 109.

32 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 111.

mivel e jelenségek okai, amint TYLOR fogalmaz, „... mindig ésszerűek, mindig érthetőek”.

Az unilineáris (egyvonalú) evolucionista irányzatokat kritizáló 20. század eleji antropológusok éppen ezt a kultúrákat haladási sorrendbe osztályozó módszert, az adatokat nagyvonalúan kezelő összehasonlítást támadták leginkább, amelyre a történeti partikularizmus antropológiai irányzatának, elsősorban FRANZ BOAS munkásságának bemutatásakor térünk ki részletesebben.

A 20. századi evolucionista irányzatok sem fogadták el az unilineáris (egyvonalú) kulturális fejlődés elvét, azt a multilineáris (sokvonalú) evolúció tanával helyettesítették.

2.3. A kultúrfokok elve – LEWIS MORGAN (1818–1881)

2.3.1. MORGAN kutatói törekvései

A korai antropológia legjelentősebb amerikai képviselője, MORGAN kulturális antropológiai kutatásai során az emberi kulturális fejlődés – általa feltételezett – legfontosabb fokozatainak feltárására törekedett. Állandó önművelésként és műkedvelésként induló néprajzi kutatásai eredményeként kora legjelentősebb és legnagyobb hatású társadalomtudósai közé emelkedett; ő a korai kulturális antropológia amerikai klasszikusa. MORGAN kutatásai, TYLORéhoz hasonlóan, az evolucionista világnézet alapján álltak – ennek is köszönhető műveinek korabeli rendkívüli hatása. Meggyőződése szerint **az emberi kultúra egy fejlődési folyamaton ment keresztül, amelynek feltárását, rendszerezését – a kultúrfokok ismertetését** – tűzte ki kutatói céljává.

MORGAN a terepmunkát ötvözte az elméleti törekvésekkel. Amellett, hogy adatokat gyűjtött az indián törzsi életről, régészeti expedíciókat is szervezett. Tehát terepmunka során tett szert széleskörű adatbázisára; például az indián törzsek rokonsági terminológiájának rendszerezéséhez kérdőívet dolgozott ki.

2.3.2. MORGAN munkássága

MORGAN jogászhallgatóként került kapcsolatba az irokéz törzsszel – a kormányzati politika ellen védelmezte az irokézek jogait (a földviták során sikerrel járt, a szeneka törzs tiszteletbeli tagjává is választották³³). Ekkor kezdte meg az indiánok életmódját vizsgáló kutatásait.

Az irokézek szövetsége (1851) című mű egy szeneka indiánnal közösen írt kötet, az első, indián népről szóló tudományos beszámoló, amely terepmunkán, a bemutatott

---

33 MORGAN szeneka neve, Ta-ya-da-o-wuh-kuh 'Az, aki híd' utal az indiánok és a fehérek közötti közvetítő szerepre: MORGAN: 1961. III.

törzsi élet helyszíni megfigyelésén alapult. A kötetben az irokézek házait és családi kapcsolatait, életformáját mutatja be.³⁴

MORGAN – egy üzleti út során – a Michiganban élő odzsibua indiánok törzsi életének tanulmányozásakor felfigyelt fel arra, hogy odzsibuáknak az irokézekhez hasonló a rokonsági rendszerük. Ekkor tudatos kutatásba kezdett az észak-amerikai indiánok körében, mintegy hetven törzset tanulmányozott. Célja az amerikai indiánok rokonsági rendszerének olyan átfogó feltérképezése volt, amely általános érvényű következtetések levonását tette lehetővé.

MORGAN legjelentősebb műve, *Az ősi társadalom*, amely 1877-ben jelent meg, egyike a legnagyobb hatású evolucionista műveknek. Az „Amerikai Egyesület a Tudományos Haladásért” – testületen belül Antropológiai szekciót hozott létre, amelynek 1879–80-ban elnöke volt. Munkássága nagyban hozzájárult a kulturális antropológia Egyesült Államok-beli elismertetéséhez.

2.3.3. MORGAN: *Az ősi társadalom. Kutatások az emberi fejlődés menetéről a vad-ság állapotából a barbárságon át a civilizáció felé.*

MORGAN e művének alaptétele az, hogy az emberi kultúra története fejlődési menet, és ennek megfelelően az emberiség a vadság korából a civilizációba a tapasztalati tudás fokozatos felhalmozásával jutott el. MORGAN egyetemes érvényűnek tekinti ezt a fejlődési sort. Eszerint az emberi kultúra – története során – lépcsőfokokként meghatározható fejlődési fokozatokon, „kultúrfokokon” ment keresztül. Ezek a fokozatok **a vadság, a barbárság és a civilizáció szintjei**, és „e három különböző kultúrfok egy ... természetes és szükségszerű fejlődési sor része.”³⁵

MORGAN minden egyes evolúciós fokozatnak egy bizonyos technikai és létfenntartási típust feleltetett meg. A technikai szint mindig egy meghatározott, hozzá rendelt szociokulturális életformát eredményez. Ennek az elvnek megfelelően MORGAN *Az ősi társadalomban* kidolgozott egy kategorikus osztályozási rendszert, amely például a „barbárság középső foka” elnevezésű kultúrfok kezdetéhez az íj és nyíl feltalálásának technikai szintjét, a végéhez pedig a fazekasság feltalálásának technikai színvonalát rendeli. Mechanikusan alkalmazott sémája szerint azok a népek, amelyekre a megjelölt technikai állapot jellemző (íjat és nyilat használnak, de a fazekasságot nem ismerik) a „barbárság felső szintjéhez” rendelődnek. A technikai találmányok sorának rekonstruálása egyben a civilizálódás folyamatát, a kultúra fokenkénti fejlődését jelenti MORGAN rendszerében.

Az ősi társadalom egy-egy jellegzetes állapotának szintjét MORGAN korában dán régészek elnevezéseivel illették (kőkorszak, bronzkor, vaskor) – amely korszaknevek

³⁴ *Az ősi társadalom* című művében MORGAN külön fejezeteket szentel az irokéz nemzetség, törzsszövetség, szervezeti formáinak és működésének ismertetésére: MORGAN: 1961. 59–126.

³⁵ MORGAN: 1961. 13.

MORGAN szerint azért nem megfelelőek, mert a kő- a bronz- és vaseszközök használata nem köthető kizárólagosan egy-egy korhoz, használatuk jelentős átfedést mutat a történeti korok esetében.

MORGAN osztályozási rendszere a létfenntartás jól elkülöníthető, egymást követő módjait határozta meg a kategorizálás alapelvein. A három nagy kulturális szinten – a vadság, barbárság és civilizáció szintjein – belül további osztályozási szinteket különített el. A morgani kultúrfokok elve az alábbi sémát tekinti a kultúra fejlődési menetének. Az egyes kultúrfokok mellett egy-egy MORGAN által hangsúlyozott civilizációs vívmány áll, amely a szerző szerint az adott kultúrfok kezdetét jelzi.³⁶

1. a **vadság** alsó foka (az emberi faj kialakulásától)
2. –”– középső foka (haltáplálkozás; a tűz használata)
3. –”– felső foka (íj és nyíl feltalálása)
4. A **barbárság** alsó foka (a fazekasság feltalálása)
5. –”– középső (állatok domesztikálása; kultúrnövények termesztése; vályogtéglá és kő használata)
6. –”– felső foka (vas-használat)
7. a **civilizáció** állapota (az írás feltalálása)

A kultúrfokok elve a 19. századi, jórészt néprajzi és történeti ismeretanyag alapján fogalmazódott meg, a régészeti kutatások eredményeivel még nem rendelkezettek a korabeli tudósok, ezért is tartalmaz a mai tudásanyaghoz képest számos pontatlanságot ez a rendszer. Pl. az őstörténeti kutatók – a 20. századi kutatási eredmények alapján – úgy vélik, hogy a MORGAN által az emberi kultúra 2. fokához rendelt tűzhasználattal már a *Homo sapiens* megjelenése előtt, különböző előember fajok (pl. a különböző *homo erectus* csoportok) is rendelkeztek.³⁷

Az ősi társadalom külön fejezetet szentel a létfenntartásnak. „A létfenntartás módjai” című fejezet³⁸ azt hangsúlyozza, hogy az ember csak azáltal volt képes benépesíteni a lakható földrészeket, hogy kiszélesítette létfenntartásának alapjait. Azaz folytonosan bővítette élelemtermelési módjait. MORGAN szerint az emberiség nagy fejlődési korszakai, az újabb és újabb kultúrfokok elérése, létfenntartási képességeinek bővítésével függenek össze.

Az élelem megszerzésének és termelésének öt nagy módozatát különítette el, amelyek a különböző kultúrfokok szintjeihez rendelhetők.

³⁶ MORGAN: 1961. 18–20.

³⁷ GOUDSBLOM: 2002. 29.; WULF: 2007. 38.

³⁸ MORGAN: 1961. 25–32.

1. A **gyümölcsök, gyökerek** mint fő táplálékforrás a legősibb, folytonos élelemszerzésen alapuló életmódot jellemzi. Ez az élelemszerzési módozat csak tropikus, szubtropikus éghajlaton biztosítja a létfenntartást.

2. A **haltáplálék** a tengerek, folyók, tavak mentén tette lehetővé az embercsoportok létét, és terjeszkedését. A haltáplálékra áttérő embercsoport függetlenné válik az éghajlattól és a helytől (tropikus területen kívülre is vándorolhat). A vadság korszakának felső fokát az íj és nyíl feltalálása és használata jelzi, amely hatékonyabbá tette a vadászaton és halászáton alapuló élelemszerzést.

MORGAN rendszerezésében e két első élelemszerzési módozat tehát a vadság kultúrfokához kapcsolódik.

3. A **növénytermesztés** viszont már a barbárság korszakához fűződik MORGAN osztályozási rendszerében. Az ehhez a kultúrfokhoz tartozó népek fejlett földműves technikáknak köszönhetően élelmiszer felhalmozásra is képesek.

4. A hús- és tejáplálék mint alapvető élelemszerzési módozat az állatok háziasításának eredménye, amelynek megjelenése a barbárság középső fokához kapcsolódik. MORGAN felhívja a figyelmet a kultúra fokozata és a természeti adottságok közötti összefüggésre, amely egyenetlenséget eredményezett a különböző földrészeket benépesítő embercsoportok között. Ugyanis míg a keleti félgömb, Ázsia és Európa összefüggő területein sokrétű állattartás kialakítására nyílt lehetőség, (őshonos szarvasmarha, ló, disznó, juh, kecske), addig Észak- és Dél-Amerika egyetlen nagytestű domesztikálható állata a láma volt.³⁹

5. A legfejlettebb és egyben leghatékonyabb táplálékszerzési mód a **korlátlan élelemtermelés szántóföldi műveléssel**. Ehhez a korszakhoz, a barbárság felső fokához fűződik a vas-használat és a földműves technológiai eljárások fejlődése, amely terméshozam növekedést és a népesség számának növekedését eredményezte.

A **modern civilizáció kulturális hagyományai** MORGAN szerint a barbárság korai szakaszáig vezethetők vissza: ennek a kultúrfoknak számos kulturális eleme (hiedelmek, szokásrendszer, művészetek) tovább él a modern kultúrákban is. E korszakolásban az európai kultúra egyik alapzatát jelentő korai görög kultúra, a „homéroszi korszak” a barbárság kései szakaszának egyik példája. Szerinte ehhez a kultúrfokhoz kapcsolódik az állatok domesztikálása, gabonatermesztés kezdete, kő-használat az építkezésben és a vas-használat.

Meg kell jegyeznünk, hogy a 20. századi régészeti-őstörténeti kutatások nem igazolták ezt a feltevést. Az ún. „homéroszi korszak” (az *Iliászban* és az *Odüsszeiában* megörökített mükénéi görög törzsi civilizáció) a Kr. e. 1600–1100 közötti évszázadokban virágzott, viszont a Közel-Keleten jóval korábbi korszakhoz (kb. Kr. e. 8000 körüli

39 „...kétségtelen, hogy a keleti és a nyugati félgömbön a földrészek egyenlőtlen természeti adottságainak következtében az azonos fejlődési fokok kultúráján belül is mutatkoztak különbségek ...” MORGAN: 1961. 23.

időhöz, az újkőkorszakhoz) kötődnek a gabonatermesztés és állattenyésztés civilizációs vívmányai.

2.3.4. Morgan szemléletmódja és módszertana

Az evolucionista irányzat képviselői – ahogy kritikusaik számos esetben kifogásolták – kétségtelenül az európai civilizációt helyezték az általuk vélt fejlődési sor csúcsára. Ez azonban nem jelentette azt, hogy lebecsülték volna a törzsi kultúrákat, vagy az azokhoz tartozó embereket. MORGAN indiánokért tett politikai és jogi erőfeszítései mellett elméleti munkásságában is hangsúlyozta az **egységes emberiségbe vetett hitét**: „Az emberiség egységes eredete mellett nem lehet természeténél fogva kielégítőbb érvet felhozni. A gondolkodás azonos elveit találjuk meg a vademberben, a barbárban és a civilizált emberben.”⁴⁰ Tehát szemléletmódjára a rasszizmusnak még az árnyéka sem vetülhet, de a fejlődéselv koncepciójának talaján és a technológia kiemelésével mégis az európai kultúra magasabbrendűségének tanát igazolta.

Amikor MORGAN az **unilineáris (egyvonalú) kulturális evolúció** nézőpontjából az általa alacsonyabb kultúrfokon állónak meghatározott korabeli indián törzsek kultúráját jellemzi, úgy véli, az megegyezik az európai népek korábbi kulturális korszakaival. A különbség lényege az, hogy az európaiak már túljutottak a korábbi fokozatokon, mint írja: „... amikor az egyes törzseket és nemzeteket fejlődésük különböző fokán tanulmányozzuk, végeredményben saját őseink történetével és kultúrájával foglalkozunk.”⁴¹ Tehát fontos látnunk, hogy nem a népcsoportok, hanem csak a fejlődésben lévő, változó technikai-kulturális szintjeik között állapít meg különbségeket: „Mint-hogy az emberek gondolkozásmódja és testi alkata közös eredetüknél fogva ugyanaz, az emberi fejlődés eredményei egyazon fejlődési szakaszon belül lényegében minden időben és mindenütt azonosak voltak.”⁴²

Ugyanakkor az európai népek „magasabb kultúrfokra” jutásának magyarázatával adós marad, mint írja, a civilizáció fokának elérése, „megvalósulásának ideje a véletlen körülmények sorozatának eredménye volt.”⁴³ Pedig barbárság középső fokának ismeretésekor a mezőgazdaság (elsősorban az állattartás) kapcsán helyesen hangsúlyozza a keleti (Eurázsia) és a nyugati félteke (Amerika) közötti geológiai, biológiai adottságok eltérő voltát (ld. 39. lábjegyzet).

Kutatói módszertanát – TYLORhoz hasonlóan – az **összehasonlító módszer** alkalmazása jellemzi. Az európai ókori történelmi források és a 19. századi etnográfiai – antropológiai kutatások eredményeit teljesen egybevethetőnek tartja: „... a legfontosabb

40 MORGAN: 1961. 426.

41 MORGAN: 1961. 24.

42 MORGAN: 1961. 426.

43 MORGAN: 1961. 427.

görög és római családi intézmények ősi formáját az amerikai bennszülöttek megfelelő intézményeiben kereshetjük és találhatjuk meg.”⁴⁴

MORGAN a kultúrafejlődésben a létfenntartást középpontba helyező álláspontjával **a materialista szemléletű kultúra-kutatás** képviselője. A társadalmat és a kultúrát a technika és a gazdaság felől igyekezett megérteni. Hatása a régészetben és a marxista történettudományban meghatározó volt. Pl. FRIEDRICH ENGELS *A család, a magántulajdon és az állam eredete* (alcíme: „Lewis H. Morgan kutatásai nyomán”) című munkája, a 19. századi marxista történetírás egyik alapműve nagymértékben támaszkodik *Az ősi társadalomra*. ENGELS könyve első, 1884-es és negyedik, 1891-es kiadásához írt előszavában úgy hivatkozik MORGAN művére, mint a materialista történelemszemlélet önállóan felfedező és alkalmazó tudósi teljesítményre⁴⁵, és számos adatát, következtetését hivatkozva alkalmazza is, sőt munkája alapjának nevezi.

A mai kulturális antropológiában elsősorban a kulturális materializmus irányzata kapcsolódik MORGAN tudományos örökségéhez.

---

44 MORGAN: 1961. 23.

45 ENGELS: 1975. 10.; 24–28.

3. A TÖRTÉNETI PARTIKULARIZMUS IRÁNYZATA

A 20. század elején az Amerikai Egyesült Államokbeli kulturális antropológiában egy olyan új irányzat jelentkezett, amely szemléletmódjában, kutatási törekvéseiben és módszertanában egyaránt szakított a 19. századi korai antropológiai irányzatokkal. A történeti partikularizmus antropológiai iskolájának megalapítása egy német származású amerikai tudóshoz, FRANZ BOASHOZ kötődik. Az ő munkásságának áttekintését legjelentősebb tanítványainak egy-egy kultúra-elméleti nézetének ismertetése követi.

3.1. Az irányzat jellemzői

3.1.1. A „történeti partikularizmus” elnevezés jelentése

Az irányzat, elnevezésének megfelelően, **az antropológia kutatás súlypontját az egyes, történetileg kialakult kultúrák** vizsgálatára, megismerésére helyezte. A kutatás célja a partikuláris, helyi kulturális sajátosságok történetének vizsgálata lett. Az irányzat **a kultúrák egyedi sajátosságát** hangsúlyozta, egyben tagadva az emberi kultúra egy vonalon elképzelt, evolucionista felfogását.

Azon túl, hogy a 20. század első felében az amerikai kulturális antropológia kiemelkedő kutatói ehhez az irányzathoz kapcsolódtak, az új szemléletmód jelentőségét az is kiemeli, hogy a korszak szellemi és politikai légkörében a legembertelenebb szellemi és politikai áramlatok (a gyarmati ideológia; a fajelmélet, a rasszizmus első, angol majd német térnyerése) cáfolatát fogalmazta meg.

3.1.2. A meghatározó történeti és tudományos körülmények

A történeti partikularizmus antropológiai iskolája a megelőző, unilineáris evolucionista irányzat ellenében alakult ki, ezért sajátosságainak ismertetésekor a korábbi irányzattal szembeni kritikája fontos kiindulópont.

A 19. századi antropológia meghatározó tudományos alapja az evolucionizmus volt. A biológiai evolúció-elmélet mechanikus alkalmazását a társadalomtudományokban elsősorban az a tette kérdésessé, hogy számos, az egyes európai etnikumokat magasabb rendűnek kikiáltó, faji alapon álló politikai irányzat erősödött meg a 20. század elején. Agresszív, területi követeléseket támasztó és más népek ellen irányuló politikájukat a tudománytalan fajelmélettel és az evolúció-elméletből kölcsönzött hamis analógiával, az „erősebb jogá”-n alapuló társadalmi morálképpzettel és a „léért folytatott harc” elvével kívánták alátámasztani.

Fontos megjegyezni, hogy az eredeti darwini természetes szelekció-elv biológiai, természettörténeti dimenzióra vonatkozott; politikai, társadalmi felhasználása távol

állt nemcsak CHARLES DARWINTÓL, hanem az unilineáris evolucionista antropológia klasszikusaitól is. A megváltozott eszmei és történelmi környezetben **a vulgarizált szociáldarwinizmus azonban negatív nézetek és politikai törekvések ideológiai alapjává vált.**

Az egyvonalú evolucionisták kultúrfokokról vallott elképzelése azért is tarthatatlanná vált, mert lényegében etnocentrikus szemléletmódot takart. Ugyanis a kulturális fejlődés végpontjára, legmagasabb szintjére az euro-amerikai civilizációt helyezte, azt sugallva ezzel, hogy minden ettől eltérő kultúrát ehhez a szinthez kell viszonyítani és fejletlenebbnek, alacsonyabb rendűnek kell tekinteni. Ez a saját etnikum és kulturális szint iránti elfogultság a történelmi partikularizmus képviselői szerint ugyancsak elfogadhatatlan nézet. Ehelyett **valamennyi emberi kultúra egyenjogúságát és értékes voltát hangsúlyozták.**

Az antropológiai kutatás célja számukra nem az egységesnek feltételezett emberi kultúra teljességének, törvényszerű fejlődésének felvázolása, hanem az egyes kultúrák részletes tanulmányozása, konkrét adataik minél pontosabb összegyűjtése lett a 20. század első felében.

3.2. A kulturális relativizmus – FRANZ BOAS (1858–1942)

3.2.1. BOAS KUTATÓI TÖREKVÉSEI

Az átfogó kultúramagyarázat helyett egy mértékletesebb kulturantropológusi célt fogalmazott meg: **az egyes kultúrák megismerését** tekintette az antropológiai vizsgálat feladatának, saját történelmi folyamatukban és társadalmi viszonyaikban keresve a magyarázatot a kulturális jelenségekre. BOAS tisztában volt azzal, hogy az írás nélküli törzsi civilizációkat (amelyek egyre fogyatkozó számban, de még léteztek a 20. század elején) megsemmisülés fenyegeti: ezért is ösztönözte a gyűjtőmunkát. Számos amerikai indián törzs kulturális sajátosságainak részletes, pontos, adatgyűjtésen és terepmunkán alapuló feldolgozása, forrásanyaga fűződik a nevéhez. Pl. a kwakiutl indiánok néprajzáról írt munkájában részletesen ismerteti e népcsoport technikai, gazdasági és társadalmi szervezetének sajátos jellemzőit, valamint a szellemi kultúráját, a különböző művészeti hagyományokat is.⁴⁶

E kutatói törekvésekből eredően lemondott a hasonló, általánosnak tekinthető kulturális jelenségek magyarázatáról. Kritikusai szerint az összefüggések vizsgálatának elhanyagolásával a kulturális jelenségek puszta halmazaként tüntette fel a kultúrákat.

BOAS **kultúra definíciója** egy általánosító, a minimumra összpontosító meghatározás: „A kultúrát úgy határozhatjuk meg, mint azoknak a szellemi és fizikai reakcióknak

⁴⁶ BOAS: 1975. 235–266.

és tetteknek az összességét, amelyek egy társadalmi csoport egyedeinek kollektív és egyéni magatartását jellemzik.⁴⁷

3.2.2. BOAS munkássága

A német származású BOAS eredetileg földrajztudósnak készült, és egyik földrajzi terepmunkája (1883-ban az arktikus tengervíz kutatására szervezett expedíciója) során fordult a figyelme az etnográfia felé. Az eszkimók, majd egyes indián törzsek között végzett néprajzi adatgyűjtést.

1880-as évek végétől véglegesen elhagyta Németországot és az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ahol antropológusként dolgozott és oktatott. Rendkívül széleskörű etnológiai kutatások, néprajzi leírások és publikációk fűződnek a nevéhez, amelyet a még fellelhető indián törzsek kultúrájáról gyűjtött. **Kutatási elveit, módszereit nagy tanítványi kör folytatta, BOAS a 20. századi amerikai antropológia meghatározó egyénisége volt.**

3.2.3. BOAS művei

Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában című tanulmánya 1896-ban jelent meg. E műve az elsősorban a TYLOR és MORGAN által képviselt evolucionista nézetek és az összehasonlító módszer átfogó kritikája. BOAS hangsúlyozza, hogy „... amióta az emberi kultúrákat tanulmányozzák, kísérleteket tettek arra, hogy egységes jelenségeként értelmezzék azokat, holott még távolról sem gyűjtöttek össze megfelelő anyagot. [...] A darwinizmus hatására [a kultúra] változó alakjait úgy fogták fel, mint egy szervezet fejlődését, amelyet az ésszerű gondolkodás hajt előre.”⁴⁸

Mivel a történelmi fejlődést nagyfokú differenciáltság jellemzi, Boas szerint **a kultúrák történetét önmagukban, egyediségükben kell megvizsgálni**, és nem lehet általánosító törvényeket leszűrni. A kultúrák változékonyságára helyezi a hangsúlyt. Az úgynevezett primitív kultúrák történelmi vizsgálata szerinte azt bizonyítja, hogy nem jellemző az évezredek szokások változatlan fennmaradása. Eszerint helytelen volt TYLOR és MORGAN azon törekvése, hogy a 19. századi törzsi kultúrák kapcsán Európa ókori népeinek civilizációjára vonjanak le következtetéseket. Boas szándéka az volt, hogy realisabb kutatási célt tűzzön a kulturális antropológusok elé. Mint írja: „... nem reméljük azt, hogy egy bonyolult történelmi problémát meg tudunk oldani egy formula [az evolúció formulája] segítségével ... a kultúrtörténet egész kérdésköre számunkra történelmi problémának látszik. Ahhoz, hogy megértsük a történelmet, nemcsak azt szükséges tudnunk, hogy a dolgok milyenek, hanem azt is, hogy hogyan jöttek létre.”⁴⁹

47 BOAS: 1975. 63.

48 BOAS: 1975. 73.

49 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 149.

Azaz a részleteket vizsgáló történeti kutatásnak kell megelőznie bármiféle általánosító kultúraelméletet (ha egyáltalán létre jöhet egy ilyen általánosítás). BOAS kiindulópontja az, hogy az ősidőkben hasonló típusú emberek kis, elszigetelt csoportjai léteztek, amelyek mindegyikének már eredetileg is saját nyelve és saját kultúrája volt.

Ebből a kulturális önállóságot, a helyi, partikuláris sajátságokat hangsúlyozó szemléletmódból ered az irányzat elnevezése is: történeti partikularizmus.

A *primitív ember értelme* című, 1911-ben megjelent műve a kultúra és az emberek fizikai típusai közötti kapcsolat tanának cáfolata, amely a **kulturális rasszizmus elleni fellépés kimagasló tudományos teljesítménye**. BOAS rámutat arra, hogy „Nincs alapvető különbség a primitív és a civilizált ember gondolkodásmódja között. Rassz és személység nem lehet megállapítani szoros kapcsolatot ...”⁵⁰

Az ún. „primitívek” nem az „öröklött alacsonyabb rendűség” következtében kezdetlegesebbek a civilizált népeknél, hanem statikusabb életkörülményeik, a fejlettebb társadalmaktól eltérő történeti tényezők miatt. Az emberi populációk civilizációs szintjei nem attól mások, hogy más népcsoporthoz mint biológiai egységhez kötődnek, hanem csakis a kulturális hagyományaik függvényei.

A *primitív ember értelme* 13. fejezete *A faji probléma a modern társadalomban* címet viseli, és alapvetően a korabeli, egyre inkább politikai témává váló faji kérdésre összpontosít. Határozottan cáfolja azt a nézetet, amely szerint a faj határozza meg a kultúrát, sőt rámutat arra is, hogy „az öröklött faji jellemvonásokban való hit és a fajtisztaságért való féltékeny aggodalom nem létező állapotok feltételezésén alapul.”⁵¹

Európa kapcsán BOAS leszögezi, hogy nincs „tisztá” faj, Európára évezredek történelme során mindig is a népcsoportok keveredése, kultúráik egymásra hatása volt jellemző. 1933-ban, HITLER hatalomra jutásakor a náci könyvégetések során BOAS e művének német kiadását is elégették.

3.2.4. Boas szemléletmódja és módszertana

BOAShoz fűződik a **kulturális relativizmus** fogalmának kifejtése és megalapozása. E szerint a kultúrák az őket hordozó társadalmak igényei és lehetőségei szerint formálódnak: egyedi jelleg jellemzi őket és az adott közösség számára a legmegfelelőbbek. Az egyes kultúrák tehát egyformán és viszonylagosan (relatíve), saját társadalmuk viszonylatában értékesek. **Minden kultúra egyenlő, egyedi, valójában összehasonlíthatatlan, csak saját társadalmi és történeti környezetében értelmezhető.** Ebből következik, hogy nincsenek alacsonyabb vagy magasabb rendű kultúrák, tehát lehetetlen evolúciós sémába rendezni, egymással összehasonlítani, rangsorolni a kultúrákat.

50 BOAS: 1975. 7.

51 BOAS: 1975. 122.

A kulturális relativizmus pozitív vonása az, hogy az idegen kultúrák elfogulatlan megismerésére ösztönzött. Mindennek különös jelentősége volt a 19–20. század fordulóján, a faji előítéletek korszakában (pl. ekkor CHAMBERLAIN az angol árja felsőbbrendűség tanát propagálta). Ugyanakkor ez a relativista szemléletmód etikai relativizmust is sugall, azaz nem hangsúlyoz egyetemes emberi jogokat. Az ezeknek ellentmondó kulturális jelenségeket (pl. a nem árja, bennszülött indiai népesség, a „páriák” kiszolgáltatottsága a kasztrendszerben) más jogrendszerrel összevethetetlen, történetileg kialakult, ennél fogva létjogosultsággal bíró társadalmi intézmény.

Az antropológiában TYLOR óta érvényre jutó összehasonlító módszer helyett Boas új módszert javasol, amelynek a **történeti módszer** elnevezést adja: „... a történeti módszer közvetlen eredménye az egyes tanulmányozott törzsek kultúráinak története lesz ... [...] Így a fejlődéstörténeteket összehasonlítva általános törvényekre is lehelünk. Ez a módszer sokkal biztonságosabb, mint az összehasonlító módszer, ahogyan azt alkalmazni szokták, mert ahelyett, hogy a fejlődés módjáról hipotézist állítanánk fel, valóságos történelem alkotja [dedukciónk] elméleti következtetésünk alapját.”⁵² A boasi antropológia-kutatás a terepmunkán, az adatközlőkkel való személyes kapcsolaton alapult, ennél fogva *empirikus* (tapasztalati alapokra fektetett) tudománnyá vált. Az észak-amerikai indián törzsek közötti adatgyűjtés során alakította ki azt az általánossá váló antropológiai módszert, hogy megtanította az indiánokat írni-olvasni, és velük íratta le (ellenőrzés mellett) törzsük mítoszait. A terepen gyűjtött szövegeket publikálta: nyelvészek, néprajzkutatók, antropológusok számára rendkívül gazdag adatforrás-anyag kapcsolható Boas tudományos tevékenységéhez.

3.3. A kultúra és az egyén – ALFRED KROEBER (1876–1960)

3.3.1 KROEBER munkássága

Amerikai antropológus, FRANZ BOAS tanítványa Doktori disszertációja az arapahó törzs körében végzett kutatómunkájának eredményét foglalja össze (*Az arapahók dekaratív szimbolizmusa*).

Szakterületének kimagasló tudósa volt, a Kalifornia Egyetem oktatójaként és az Antropológiai Múzeum igazgatójaként dolgozott, nevéhez kötődik az 1923-ban megjelent *Antropology* című kézikönyv, valamint az amerikai etnológia és kulturális antropológia máig elsődleges forrása, az 1925-ben megjelent *Handbook of the Indians of California* (A kaliforniai indiánok kézikönyve) című mű. Ebben mestere, Boas kutatói programja valósult meg: a lehető legtöbb társadalom kutatása – a legrészletesebb adatgyűjtés alapján. KROEBER terepmunkája a „kulturális realizmus” példája, amelyben a

52 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 144.

valós néprajzi tényanyag összegyűjtése és regisztrálása áll középpontban. A kaliforniai indián törzsek földrajzi, gazdasági viszonyai mellett bemutatta anyagi és szellemi kultúrájuk (vallási, kultikus életük, ünnepeik stb.) valamennyi vonását – amelyet a 20. század első évtizedeiben még rögzíteni lehetett. 1911–1916 között KROEBER professzor pártfogoltjaként San Franciscóban, a Kalifornia Egyetem Néprajzi Múzeumában élt és dolgozott ISHI, az utolsó yahi indián, akinek története a kulturális antropológia sajátos paradoxonát tükrözi. Népét a kaliforniai aranyláz idején a beözönlő fehérek irtották ki, a túlélő bujkáló töredék csoport utolsó túlélőjeként akkor bukkant elő a vadonból, amikor az antropológiai kutatások térnyerése révén, mint „utolsó amerikai vadember” védelemben és megbecsülésben részesülhetett.⁵³ KROEBER egyik legfontosabb adatközlőjeként „Ishiből szinte áradnak a mitológiai, néprajzi, törzsi és földrajzi információk, amelyeket örömmel ad át ...”⁵⁴ (Ld. a borítón: KROEBER és ISHI)

KROEBER elméleti munkásságában a természeti környezet és a kultúra összefüggéseit is vizsgálta az ökológiai antropológia korai képviselőjeként (*A kulturális növekedés alakzatai*, 1944); valamint kísérletet tett átfogó kultúra-elmélet kidolgozására is. A kultúra-fogalmak nagyszabású összesítésére vállalkozó mű társszerzője.⁵⁵

3.3.2. KROEBER: *A kultúra természete*

A kultúra fogalma a tudományban című elméleti műve 1949-ben készült. Ebben KROEBER azt az álláspontot képviseli, hogy a **kultúra vagy civilizáció a legátfogóbb összefüggéseket fedi, egyfajta totalitást fejez ki**. A társadalom, a gazdaság és a kultúra tényezőinek együttes vizsgálata adhatja csak meg a kulturális jelenségek magyarázatát. Ugyanakkor a „kultúra” absztrakt fogalma mindig olyan konkrét szokásokban van jelen a társadalmakban, mint például a fejedelmek, vagy a menyasszony csokrának megszerzése stb.

KROEBER elutasítja a kultúra egyetlen rendezőelv alapján történő magyarázatát, a boasi kutatási feladatkörhöz hasonlóan a nagyobb, civilizációs egységek belső kapcsolatainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt.

A kulturális jelenségek megértésében az alábbi fontos szempontokat és kiindulópontokat határozza meg. A társadalom és a kultúra összefüggésében rámutat arra, hogy **a kultúra egyének fölötti, csak a társadalomban (emberi közösségekben)**

53 ISHI történetét Kroeber professzor felesége, THEODORA KROEBER ismertette az *Ishi in two worlds* című könyvében (magyar fordításban: *Ishi, az utolsó vadember*). Vö. DIAMOND: 2002. 309–311.

54 KROEBER: 1981. 218.

55 KROEBER, A. L. – KLUCKHOHN, C.: *Culture: a critical review of concepts and definitions*. New York, 1952. Random House.

léteznek. Mint írja: „... a kultúra csak társadalommal együtt képzelhető el és minden emberi társadalomhoz kultúra járul.”⁵⁶

Négy alapvető szintet különböztet meg az embert meghatározó tényezők esetében:

1. a kultúra szintje
2. a társadalom szintje
3. a személyek szintje (szellemi tényezők)
4. anyagi szint (testi tényezők)

Az emberi személyiség világa a 3. és a 4. szinthez (testi és szellemi tényezőkhöz) rendelődik; a meghatározott szokásrend szerint együtt élő emberi közösség, a társadalom pedig a 2. szinthez. A személyek, a társadalom és a kultúra tehát összefüggésrendszert alkot, egymáson alapulnak. A **kultúra** ebben a négyes szintfelosztásban tehát a legfelső szinten helyezkedik el, mivel **meghatározza a csoportban létező ember viselkedését és tevékenységét.** Éppen ezért az úgynevezett „emberi természet” meghatározáson valójában nem a biológiai adottságokat, hanem a kultúrában kialakult, attól befolyásolt személyiséget kell érteni. A kultúra rendkívüli befolyást gyakorol az életre, egyfajta manipulatív minőséggel rendelkezik. KROEBER egyenesen a kultúra egyének feletti, az egyének életét meghatározó uralmát hangsúlyozza.

Az egyes szintek között azonban kölcsönhatás is létezik: az 1. szinten jelölt kultúrára például számos esetben vissza is hat a személyek szintje, amennyiben a kultúra alakítói az emberek.

KROEBER nem tartja valószínűnek, hogy a természettudományos megismeréshez hasonlóan a kultúrában feltárható lenne valamiféle elemi egység (mint a természettudományokban a gének; molekulák, atomok). Ehelyett az átfogó vizsgálódás céljából a kulturális kifejeződések vizsgálatát határozza meg, olyan jellegzetes formákat, amelyek egy-egy civilizációt jellemeznek: pl. a stílusok, vagy az érték szerepének elemzése.

Az értékek a kultúrák lényegi összetevői, a kulturális érték (pl. erkölcsi, esztétikai értékek) kizárólag az embereken keresztül léteznek, az emberek teremtik meg őket. A kulturális értékek mindig kulturális formákban (íratlan és írott törvényekben, szertartásokban) jelennek meg és társadalmi eszményekben tükröződnek. Ez az érték éppen ezért relatív, mert a különböző emberi társadalmak eltérő eszményeket és eltérő kulturális értékeket alakítottak ki. A kultúrák megértésében alapvető az értékek ismerete, az ugyanis, hogy mit tart értékesnek az adott emberi közösség, meghatározza az egyes emberek jellemének alakulását is, amelyet általában az elvárt eszményi mintának való megfelelés formál.⁵⁷

56 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 160.

57 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 177–179.

A **kultúra változatossága** szintén alapvető sajátosság. Az emberi kultúrák vizsgálatában feltűnik a rendkívüli változatosság és a képlékenység. Ugyanakkor kultúra szabályszerű ismétlődéseiről vallott elképzelések (pl. a természettörvényekre hasonlító analógiák alapján alkotott nézetek) KROEBER szerint kétségesek. A kultúra erőteljes változékonyságának oka inkább az, hogy minden kulturális jelenség összefüggésbe kerülhet más kulturális jelenségekkel, amely módosító hatást gyakorolnak rá. A hatások bonyolult összjátéka, amely sohasem írható le *egzakt* (egyértelmű, pontos; természettudományos) szabállyal, vagy képlettel. Az unilineáris evolucionizmus fejlődési fokait „intellektuális naivitás”-nak tekinti.⁵⁸

A történeti partikularizmus iskolájának jellegzetes **anti-evolucionizmusa** mutatkozik meg abban a részben is, amikor KROEBER kultúrakutatás reális céljairól értekezik. A különböző kultúrákban felbukkanó formai hasonlóságok problémája KROEBER szerint nem megoldott. Ezalatt nem a *diffúzió* (a kulturális jelenségek szomszédos népcsoportok közötti terjedésének, a hatásoknak) egyértelmű tényét érti, hanem olyan kulturális elemeket, amelyek különböző térben és időben kialakuló kulturális szokásokban formai hasonlóságokkal bírnak. A kulturális ismétlődési kategóriák csak felületes áttekintésre jelölhetők ki, tüzetesebb vizsgálatkor az eltérő jellegek dominálnak. A kultúrakutatásban a külső osztályozási és hasonlósági tényezőknél KROEBER szerint eredményesebbnek ígérkezik egy-egy kultúra belső kapcsolatainak tanulmányozása.

3.4. A kulturális diffúzió – ROBERT LOWIE (1883–1957)

3.4.1. LOWIE munkássága

Osztrák származású tudós, a 20. század eleji Bécs kulturális élete – filozófiai és irodalmi műveltsége – meghatározta tudományos munkásságát is. New Yorki tanulmányai során FRANZ BOAS hatására vált antropológussá. A síksági indián törzsek (varjú, feketeláb, sosóni indián törzsek) között végzett terepmunkája eredményeként 18 monográfiát írt több eltűnő indián kultúráról. Doktori értekezésének témája az indián mítoszok világa: *A próbatétel témája az amerikai indián mitológiában*.

LOWIE csak a tények által alátámasztott tudományos következtetést fogadta el az antropológiában. Elméleti munkásságában elsősorban MORGAN evolúciós sémáját kritizálta, nem fogadta el az egyenes vonalú, lépcsőzetesen fejlődést valló kultúrfokok elvét – éppen tudományos világnézete felől világított rá a MORGAN-féle kultúra-modell ellentmondásaira. LOWIE a kultúrák egymásra hatását, a **diffúzió (kulturális kapcsolatok során megvalósuló átvételek)** jelentőségét hangsúlyozta.

⁵⁸ BOHANNAN – GLAZER: 1997. 185.

A 20. század elején aktuális problémakör volt a rasszizmus. LOWIE a kultúra és az emberi rasszok kérdését elemezve kimutatta, hogy a rassz egyáltalán nem határozza meg a kultúrát. Ugyancsak a korszak jellegzetes kérdésköre volt a pszichológia és a kultúra kapcsolata. A pszichológia (lélektan) az egyének belső világát és viselkedését elemzi, azaz LOWIE szerint éppen azzal foglalkozik, „ami nem kultúra”. Ugyanis minden kulturális jegy tanult, szemben a pszichés jellemzőkkel, amelyek alapvetően öröklöttek.

A II. világháború alatt az európai és a német kultúra beható ismerőjeként kulturális elemzéseket írt Németországról. Ennek eredményeként *Németország megértése felé* című műve 1954-ben jelent meg.

3.4.2. LOWIE: A kultúra meghatározói

LOWIE *Culture and Ethnology* című kötetének 4. fejezete, *A kultúra meghatározói* fontos kultúraelméleti következtetéseket fejt ki. Ebben a kulturális jelenségek magyarázatára törekszik. Gondolatmenetének kezdete egyes kultúra magyarázatok kritikája: „A pszichológia, a rassz sajátosságai és a földrajzi környezet mind elégtelennek bizonyultak a kulturális jelenségek magyarázatára.”⁵⁹ LOWIE azt az álláspontot képviseli, hogy a kultúra olyan sajátos jelenség, amelyet csak saját kategóriáiban lehet megmagyarázni. Egy adott **kulturális tény** (pl. egy szokás, technológia, mítosz) vizsgálatában elemezni kell, milyen másik kulturális tényből fejlődött ki.

LOWIE két fejlődési típust különböztet meg, amelyeknek következtében új kulturális tények alakulhatnak ki: **a belső és a külső kultúrafejlődést**. Belső kultúrafejlődésről akkor beszélhetünk, ha a megmagyarázni kívánt kulturális jelenség rendelkezik előzménnyel annak az embercsoportnak a kultúrájában, ahol megfigyelték. A belső fejlődés hangsúlyozása, kutatása az elszigetelt népek kultúrtörténetének vizsgálatakor jelentős.

A külső eredetű kultúrafejlődés hátterében a népek érintkezése áll, amelynek során kulturális kapcsolat alakul ki, azaz **kulturális diffúzió**, átvétel zajlik le. A kulturális fejlődés egyik legfontosabb előmozdítója: a kulturális elemek átadása, a kulturális asszimiláció.

A diffúzió jellegzetes példái LOWIE szerint japánoké, akik a 19. században készen vették át az euro-amerikai tudományos és technikai civilizációt; ugyanúgy, ahogy a korai középkorban a kínai kultúrát asszimilálták. A kukorica termesztésének elterjedése Euráziában szintén jellegzetes, a mezőgazdasági kultúrjavak terjedését példázó diffúziós folyamat (1492 előtt a kukorica Európában ismeretlen, majd néhány évtized múlva Európában már termesztik, a 16. század végére már Kínába is eljut).

59 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 190.

A kulturális diffúzió legrészletesebb példájaként LOWIE egy skandináv régészeti kutatás alapján felvázolja az északi germán népcsoportok kultúrájának diffúziós hatásait. A skandináv népesség e területre való beköltözésétől kezdődően kulturális kapcsolatokat tartott fenn más népekkel és kultúrákkal. Például fejlett bronzkultúrájuk nyersanyagait importból szerezték be; a 9–10. század során pedig a hispániai muszlim kalifátusokkal is kereskedtek. LOWIE hangsúlyozza, hogy „a diffúzió a skandináv kulturális haladás meghatározója volt a barbárságtól a civilizációig.”⁶⁰

Az átvételek kapcsán felmerül a kérdés: honnan indul ki a kultúra, amely átvehető mások számára? A legősibb civilizációs központokból (Mezopotámia, Egyiptom) meghatározó diffúziós folyamatok indultak ki. De a civilizációs központok esetében is számos kultúra egymásra hatása mutatható ki: „A népek közötti kapcsolat tehát a kulturális fejlődés egyik legfőbb előmozdítója.”⁶¹

Az átvett kulturális elemet nem csak passzívan építik be kultúrájukba az emberek, hanem aktívan is: nem bármilyen kulturális elem kerül átvételre, hanem csak kiválasztott, a saját kultúrába beilleszthető elem (pl. technikai kultúra szintjén nagyobb az átvételek rugalmassága, mint a szellemi kultúra terén). Az átvett szellemi kulturális elem esetében: „az idegen elemet saját mintái szerint modellálja”. Csak a befogadó kultúrába beilleszthető új szokások, kulturális elemek kerülnek átvételre.

Az emberi civilizáció fejlődésének átgondolásakor a **technikai civilizáció korszakolása** a legáttekinthetőbb. A kultúra fejlődése e szerint egyenetlen: lassú növekedés, majd egyre gyorsuló lendület jellemzi. A kultúra fejlődése nem egyenletes: stagnálás és megszakadás is kimutatható, ami ellentmond a kultúrára vonatkozó evolucionista elméleteknek és bármilyen törvényszerű fejlődés felvetésének. Egyrészt a folytonosság hiánya a kulturális haladás szükséges velejárója, másrészt a **feltételek véletlenszerű együttese számos kultúra-alakulást meghatároz.**

LOWIE e fejezet végén a történeti partikularizmus iskolájának kutatási törekvéseihez illeszkedve összegzi a kultúra meghatározóit. Eszerint a diffúzió, a kulturális átvételek általános jellege azt bizonyítja, hogy nem létezik egy-egy kultúra fejlődésében szükségszerű eredményekre (lépcsőfokokra) vezető belső törvényszerűség. Az idegen népekkel való kulturális érintkezés a meghatározó, ebből eredően minél elszigeteltebb egy nép, annál kevesebb esélye van kulturális fejlődésre. Az emberi kultúra történetének általános menete helyett LOWIE szerint **az emberi kultúrák történetének egyedi meneteire** kell koncentrálnia a kultúra-kutatásnak.

60 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 194.

61 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 195.

3.5. A kultúra integráló szerepe – RUTH F. BENEDICT (1887–1948)

3.5.1. BENEDICT munkássága

Irodalomtudósnak indult, majd BOAS tanítványaként az amerikai kulturális antropológia egyik legjelentősebb egyéniségévé vált. Első terepmunkái során az észak-amerikai indián törzsek hitvilágát elemezte (*A látomás a síksági indiánok kultúrájában*; doktori témája: *A védőszellem fogalma Észak-Amerikában*).

A rasszizmus történetét feldolgozó kötete a téma elismert feldolgozása. A II. világháború idején a kulturális antropológiát a kortárs kultúrák megismerésére terjesztette ki (Románia, Hollandia, Németország kultúrájának vizsgálata; a japán kultúráról pedig 1946-ban jelent meg *A krizantém és a kard* című kötete).

1947-ben nagyszabású kutatási programra vállalkozott, a kortárs kultúrák széleskörű tanulmányozására (ennek kapcsán az alkalmazott antropológia módszertani elveit dolgozta ki).

3.5.2. BENEDICT kutatói elvei

Az antropológia iránti érdeklődésének középpontjában az eltérő népek és a különböző történelmi periódusok közötti különbségek vizsgálata és magyarázata állt. Szemben az evolucionista összehasonlító kutatási programmal: „Ki kell tartanunk a kevésbé nagyra törő feladat, néhány kultúra sokoldalú megértése mellett.”⁶² BENEDICT antropológusi felfogása szerint a kultúra nem más, mint elemeinek összefüggő egysége: **minden kultúra integrált egész, több mint pusztán alkotóelemei összessége**. A kulturális antropológia pedig a kulturális hagyományok különbözőségeit tanulmányozó tudomány. A történeti partikularizmus felfogásához híven a kultúrák állnak a vizsgálat közepén. Nem „a” kultúrát, hanem az egyes kultúrákat, a népenként eltérő hagyományokat kell kutatni. Kultúrafelfogása tág: az emberi élet eszközei, használatuk módja, az együttélés szokásai, szellemi értékek is beletartoznak.

BENEDICT az integrált kultúrafelfogásból eredően azt hangsúlyozza, hogy minden kultúrát csak a maga rendszerében lehet megérteni.

3.5.2. BENEDICT: A kulturális minták és A kultúra integrációja

A kulturális minták (1934) című kötetben BENEDICT három primitív civilizáció részletes bemutatására vállalkozik, mert úgy véli (a történeti partikularizmus felfogásának megfelelően): „néhány kultúra, amelyet a viselkedés összefüggő szervezeteként értelmezünk, többet mond, mint sok kultúra felületes érintése.”⁶³ Az indián kultúrák

62 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 261.

63 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 261.

tanulmányozása során arra a felismerésre jutott, hogy olyan eltérő jellegzetességekkel lehet egy-egy törzs kultúráját jellemezni, mintha különböző személyiségek lennének. A kultúra mint „magasabb szintű személyiség”-nézet alapján BENEDICT egy-egy kultúrát az emberi személyiségjegyekhez hasonló jelzőkkel látott el: pl: a pueblo indiánok kultúrája – nem a törzs tagjai! – „harmonikus”; a kvakiutloke kultúra „megalomán”; a pima törzs kultúrája „szélsőséges”.

BENEDICT „kulturális minta” fogalma szerint az emberek által kialakított kultúrák bizonyos jellegzetességekkel rendelkeznek, amelyekhez a kultúrához tartozó, azt eljáratító egyének hasonulnak: „az egyén élete elsődlegesen ... alkalmazkodás a közösség által őrzött normákhoz, hagyományokhoz.” Ez a felfogás alapvetően különbözik a „népkarakterológia” rasszista felfogásától (a népkarakterológia olyan sommás ítélet egy-egy népről, amely ítéletet a néphez származása szerint tartozó egyénre is mechanikusan vonatkoztatják: e szerint a népcsoporthoz tartozó emberek szükségszerűen hordoznak bizonyos személyiségjegyeket, mintha a népcsoport maga rendelkezne átörökíthető tulajdonságokkal). A kultúra szabja meg azoknak az egyéneknek a gondolatait és érzelmeit, akik az adott kultúra részesei, nem születésüktől rendelkeznek vele, hanem neveltetésük során sajátítják el.

A *kulturális minták* című kötetének elméleti fejezete: *A kultúra integrációja*. A fejezet kezdetén az emberi hagyományok és szokások különbözőségét mutatja be, mint írja: „A kultúrák sokfélesége vég nélkül dokumentálható”. A kulturális viselkedés tehát mindig lokális, helyi sajátosság, az emberek által létrehozott, ennél fogva rendkívül változó: „Az azonban, hogy a szokások különbözőek a világon, nem olyasvalami, amivel semmit sem tudunk kezdeni, csupán följegyezzük. Önkínzás itt, fejedvadászat ott, házasság előtti szüzesség az egyik törzsből, pubertás kori szabadosság a másikban, ezek nem egymástól független tények, amelyekben meg kell lepődnünk, amikor valahol megtaláljuk vagy nem találjuk meg őket.”⁶⁴ A kultúrákat integráció (‘a részek egysége’) jellemzi. A kultúrák egységes jellege, következetessége ebből ered, hiszen minden kulturális elem jellemző az adott kultúrára. A kultúrák mint **integrációk**, többek jellemző vonásaik együttesénél. Egy-egy kultúra valamennyi összetevője – pl. a születéshez kapcsolódó törzsi szokások, a halál–temetkezés szokásai, a kamaszkor és a házasságkötés rítusai – együttesen adja meg az adott kultúra sajátos arcát mint integrált egészet.

BENEDICT a nyugat-európai kultúra jellemzésétől azért határolódott el, mert úgy vélte: „jelenleg teljes zűrzavarba torkolna a nyugati világ olyan értelmezési kísérlete, amely bármely egyetlenként kiválasztott jellemvonáson alapulna”. A történeti adatok túlságosan összetettek és a társadalmi differenciálódás túlságosan mélyreható, ennek

64 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 254.

következtében a nyugati civilizáció olyan nagy és összetett egész, amely tehát nem közelíthető meg egy-egy integráló elv alapján.

A diffúzió-elmélet a kultúrák egymásra hatását, kulturális elemek elterjedését hangsúlyozva arra is rámutatott, hogy sohasem passzív a befogadó kultúra, mivel csak olyan kulturális elemet vesz át, amely beilleszthető saját kulturális rendszerébe. BENEDICT ezt gondolja tovább, amikor a kultúrákat mint integrált egységeket szemléli, amelyek olyan szoros rendszert, egységet alkotnak, hogy csak az e rendszernek megfelelő új kulturális jelenség kialakulására vagy átvételére van esély: „[az adott kultúra] A nem hozzáillő elemeket kivetette magából, másokat céljainak megfelelően módosított, és ízlésével egyező új elemeket talált föl.” Az újabb kulturális elem beépülését tehát a megfelelő variáns kiválasztása, szelekció (kiválasztódás) előzi meg, azonban ez a folyamat nem tudatos.

A kulturális antropológia 19. századi tudósainak bírálata BOASNÁL, KROE-BERNÉL, LOWIE-nél is hangsúlyos, de BENEDICT kritikája a legszemléletesebb. Kiemelten bírálja az összehasonlító mítoszkutatás jellegzetes példáját, *Az Aranyág* című (1890–1925 között megjelent 12) kötetet, JAMES FRAZER klasszikus antropológiai művét. FRAZER – TYLOR és MORGAN mellett – a kulturális antropológia korai evolucionista irányának harmadik kiemelkedő képviselője az ún. „evolucionista triász” harmadik tagja (azaz az egyenes vonalú kultúrafejlődést vallotta, amely szerint minden kultúra ugyanazt az utat járja be). FRAZER az ún. primitív társadalmak néprajzi adatait az antik kultúrákat és az európai paraszti folklórt vizsgáló kutatási eredményekkel vetette egybe. Műve: „az emberi gondolkodás fejlődését kívánja meg fölvezetni a mágia – a vallás egymást követő fokain keresztül a tudományig”. FRAZER saját megfogalmazásában: „Míg névlegesen az ókori mitológia egy részét vizsgálom, valójában azokat a sokkal általánosabb érdeklődésű kérdéseket tárgyalom, amelyek az emberi gondolkodásnak a vadságból a civilizációba történő fokozatos fejlődésére vonatkoznak.”⁶⁵

BENEDICT ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy „Az első és a legfontosabb dolog ..., hogy az élő kultúrát tanulmányozzuk, megismerjük gondolkodásmódját, intézményeinek funkcióját.” Véleménye szerint rekonstrukció nem érhet fel azzal a tudással, amit az egykorú megfigyelés tehet. Mint írja: „A klasszikus antropológusok nem első kézből való ismeretek alapján írtak a primitív népekről. Karosszékekben üldögélő tanulmányozói voltak – utazók és misszionáriusok anekdotái mellett – korai etnológusok formális és sematikus leírásainak, ezek álltak a rendelkezésükre. Az ilyen részletekből nyomon lehetett követni a fogkiütésnek vagy a zsigerekből való jóslás szokásának elterjedtségét, de nem lehetett megállapítani, hogy ezek az elemek a különböző

65 FRAZER: 1993. 457.

törzseknél miként ágyazódtak be jellegzetes alakzatokba, amelyek formát és jelentést adtak ezeknek a cselekményeknek.”⁶⁶

BENEDICT törekvése viszont arra irányult, hogy az integrált kultúra alapvető sajátosságából mint egészről induljon ki, amelyet a kulturális jelenségek mint részelemek megértése követhet (WILHELM DILTHEY integráció-alakzat elméletére hivatkozik). BENEDICT emellett tehát a szinkron kutatást tartja jelentős tudományos kutatási terepnek, amely az egykorú európai szociálintropológiai kutatásokban hasonlóképpen hangsúlyos alaptétel volt.

3.6. Kulturális szerepek és státusok – RALPH LINTON (1893–1953)

3.6.1. LINTON munkássága

Amerikai antropológus, a FRANZ BOAS tanítványi körét követő generáció kiemelkedő kutatója. Szemben állt a korabeli brit antropológia szűk szociálintropológiai specializációjával, ő ugyanis a kultúra történeti tényezőinek vizsgálatát – a kulturális relativizmus nézőpontja alapján – fontos kutatási területnek tartotta. LINTON tanulmányait mind a természet-, mind a társadalomtudományok terén egyaránt elmélyítette, ebből is adódott, hogy gondolkodásmódját szintéziskeresés jellemzi. Számára az antropológia eleve szintetizáló (részelemek magasabb szintű egységét megvalósító) tudomány.

Régészeti kutatásokat követően kezdett kulturális antropológiával foglalkozni; kritikával illette az antropológia diffúzionista irányzatát, amely szerinte túl nagy hangsúlyt helyez a kultúrák egymásra hatására és ennek történeti kimutatására. Antropológiai kutatásaira a jelenre koncentráltág (szinkron kutatás) jellemző; számos terepmunkája mellett kultúra-elméleti munkássága is jelentős. A jelenben létező valamennyi kultúrát egyenrangúként szemlélte – nem etnocentrikusan és hierarchikusan rendszerezhető szintekként, hanem objektív tényként kezelt minden kulturális jelenséget. LINTON a **kultúra- és a személyiségkutatás kiemelkedő kutatója**: minden kulturális és társadalmi vizsgálatban fontosságot tulajdonít az egyénnek, nem a konkrét embereknek, hanem általánosságban, minden embernek. Erre vonatkozó művei pl.: *A társadalom pszichológiai határai*; *A személyiség kulturális háttere*.

Már RUTH BENEDICT is megfogalmazta, hogy a kultúra megszabja, meghatározza a benne élő egyéneknek a gondolatait és érzelmeit – ezt a gondolatot LINTON következetesen végiggondolta, elméleti tanulmányaiban kifejtette és rendszerezte.

---

66 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 256.

3.6.2. Társadalmi státusok és kulturális szerepek

A *Kultúra és normalitás* című tanulmányában a kultúra régi, átfogó definíciójából indul ki: „a kultúra az emberi teljesítmények összessége”. Ezt LINTON új tényezővel egészítette ki: az emberi társadalmak kulturái mind sajátos életmódok.

A társadalom szervezett egyének csoportját jelenti, **a kultúra pedig a társadalom tagjai által kialakított és gyakorolt szokások, elképzelések, érzelmi reakciók együttese**. Az egyén és a társadalom kapcsolata kölcsönös jellegű: az egyént a kultúra formálja ki, viszont az egyén alakítja a kultúrát is, amelynek fennmaradása a kultúrába bekapcsolódó egyéneken (az új generáción) múlik.

A kultúrák tartalma: a társadalom tagjainak elgondolása, viselkedése, LINTON ezeket nevezi valós kulturális mintáknak. Ha egy adott társadalom kultúrájáról beszélünk, valójában a társadalom csoportjainak viselkedési módjait értjük ezalatt. Tehát számos variációt jelent, hiszen **egyetlen kultúra sem homogén, a társadalmi rétegzettségnek megfelelően kulturálisan is rétegzett**.

LINTON egy társadalom kultúrájának négy fő összetevőjét, rétegét különíti el:

1. Az **univerzálisok**: a társadalom minden tagja által ismert szokások, kulturális elemek. Ezeket a kultúra valamennyi résztvevője ismeri: pl. a nyelv, a jellegzetes háztípusok, a viseletek, a társadalmi viszonyok kialakult szokásai.
2. A **specialitások** olyan kulturális elemek, amelyek csak a társadalom egyes csoportjaira jellemzőek. Például a női és férfi társadalmi szerepek kialakulásával eltérő kulturális elemek (pl. munkamegosztással járó kulturális sajátságok) jelennek meg, amelyek csak az egyik vagy a másik nemre jellemzőek.
3. Az **alternatívák** olyan kulturális elemek, amelyben csak bizonyos egyének, (pl. a társadalom kiváltságos rétegéhez tartozók) részesülhetnek.
4. Az **egyéni sajátságok** kategóriája az egyedi szokások és elképzelések, valamint az egyénileg kialakított érzelmi reakciók sorát jelenti.

LINTON legfontosabb antropológiai műve, *Az ember tudománya* címmel 1936-ban jelent meg. A kötet **a személyiség kulturális háttérét, kulturális meghatározottságát** tárgyalja. Központi fogalma a **státus**, amely azoknak a jogoknak és kötelességeknek az összessége, amelyek az egyénhez kötődnek. A társadalmi szerep a státus gyakorlása. LINTON szerint az egyének társadalmi státusai és szerepei kultúránként történeti folyamatban alakultak ki, és generációról generációra hagyományozódnak.

A státusok minden kultúrában eltérő rendszert alkotnak, **kulturális szokásrendszerként** hagyományozódnak. Minden kultúrában hasonló elvek, LINTON szerint négy fő elv szerint oszlanak meg a státusok az emberek között.

1. **A nemek szerinti státus-megoszlás**. A nemek tevékenységének köre világosan behatárolt minden tradicionális kultúrában. Ha a két nem közötti fiziológiai különbözőség alapján történne ez a megosztás, akkor hasonló eredményt tapasztalnánk;

de nem így van, valójában kultúránként eltérő hagyomány a meghatározó: „Bizonyos társadalmakban a nők végzik a fizikai munka zömét más társadalmakban, például a Marqesas szigeteken még a főzés, a háztartás és a gyermekgondozás is igazi férfifoglalatosság, és a nők idejük java részét szépítkezéssel töltik.”⁶⁷ A nők státusát alapvetően befolyásoló tényező a tanuláshoz való jog, amely 20. századi vívmány.

2. Az életkor szerinti státus-megoszlás. A legtöbb társadalom a testi és a társadalmi átmenet közötti különbséget egyértelműen jelzi. Kultúránként nagy az eltérés: általában azonban három életkort tartanak számon (gyermek-, felnőtt-, öregkor).

A gyermek- és felnőttkor határvonalát avatási rítusok jelölik ki. Jellegzetes tendencia, hogy jelentős kulturális szokások hangsúlyozzák az első státusbeli változást; a másodikat (felnőtt- és öregkor) viszont nem (nehezebb meghatározni az életkorváltást). Valójában az életkor esetében (éppúgy, mint a nemek esetében) a státus tartalmának meghatározásában a biológiai tényezők másodlagosnak tűnnek a kulturális tényezőkhöz, a kulturálisan kialakított társadalmi szokásokhoz képest. LINTON két szélsőséges példát említ: az angol protestáns irányzatban, a puritánok társadalmában a gyermek szerepe teljesen háttérbe szorított; ezzel szemben a Polinéziai szigetek egyik törzsénél kiemelt státus illette meg az első gyermeket: „Társadalmilag apja és anyja felett állott, és fegyelmezésére irányuló bármiféle kísérlet csaknem szentséggyalázzással ért fel.”⁶⁸

Az idősek státusa még változatosabb, kultúránként gyökeresen eltérő: léteznek olyan kultúrák, ahol tisztelettel övezik őket, másutt ők végzik a nehéz, egyhangú feladatokat, de a fizikai munkára már képtelen öregek félreállítására is társadalmi szokás egyes kultúrákban.

3. A családi kapcsolatok szerinti státus-megoszlás. A családon belüli kapcsolati formák státus-meghatározó szereppel bírnak: az emberek közötti biológiai-rokoni kapcsolatok minden társadalomban jelentősek, de szintén kultúránként meghatározottak.

Van olyan kultúra, ahol az anya, van, ahol az apa vérségi kapcsolatait tartják számon. Az anyai leszármazás antropológiai szakkifejezése: *matrilineáris* leszármazás; az apaági leszármazásé: *patrilineáris* leszármazás.

Még az anya–gyermek kapcsolat szorosan biológiai kötöttsége ellenére is megfigyelhető kulturálisan kialakított különbözőség. A házasság kulturális jelentőségét az adja meg, hogy két család között új (ún. *affiniális*) kapcsolatok kialakítását jelenti, kölcsönös jogok, kötelezettségek kulturális hagyományokban rögzített viszonyait hordozza. A házassági szabályok és korlátozások rendszere szintén kultúránként eltér, de ugyanakkor mindenütt kulturálisan szabályozott.

67 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 270.

68 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 273.

4. **A társadalmi csoportok szerinti státus-megoszlás.** LINTON rendszerezésében a státus-szerep kialakításának negyedik fő csoportja a különböző társadalmi csoportokba való tartozás szerinti különbségtétel. Általános tendencia az emberi társadalmakban az, hogy a társadalmat alkotó egyének csoportokba vagy kategóriákba rendeződnek, és az egyének az egyes társadalmi csoportba beesülve kész státusmintához szocializálódnak.

Jellemző, hogy egy történelmileg kialakult társadalmi megosztottságot örökletessé tesznek: a leszármazottakra átörökítik a társadalmi státust, amely teljes mértékben kulturális eredetű, sohasem biológiai. (Pl. India: az indo-árja bevándorlók leigázták az Indiai félsziget őslakosságát, és a társadalmi elkülönülést merev kasztrendszerben rögzítették, amely pontosan kijelöli a négy fő kaszt gazdasági, kulturális, társadalmi lehetőségeit, azaz az egyes kasztokba született egyének társadalmi státusait.) Minden társadalomban különböző esélyekkel indulnak az eltérő társadalmi rétegek leszármazottai, kulturális–társadalmi helyzetük alapvetően behatárolja az egyén státusát.

Az egyén helyzete a különböző kultúrákban társadalmi kategóriák szerinti elkülönülés szempontjából is eltérő. Tehát a kultúra által előírt státus és szerep meghatározza az egyéni életutakat. LINTON kutatása rávilágít arra: az egyének közötti szó szerinti „társadalmi egyenlőség” felvilágosodás-kori eszméje csak elvi alapon létezhet. Vagy a hierarchia, vagy a **társadalmi csoportok közötti merev elkülönülés** jelöli ki az egyenlőtlen esélyeket.

LINTON arra a látszólagos ellentmondásra is rávilágít, hogy bár a „társadalmi egyenlőség” felvilágosodás-kori eszméje a társadalmi státusok elvi átjárhatóságánál fogva kívánatosabbnak tűnik, mégis a hierarchikus társadalmak számos esetben biztonságosabb, kiszámíthatóbb életutat biztosítanak. Az amerikai és a hagyományos hindu társadalomszerkezet kapcsán megjegyzi: „Sokkal kevésbé valószínű, hogy csalódás éri [a hindu társadalom tagját], mint a mi rendszerünkben élő embert, amelyben mindenki más rivális lehet, és ahol az ambíciónak nincsenek társadalmilag meghatározott korlátai.”⁶⁹

Bár a társadalmi egyenlőség eszméjét kialakító európai–amerikai kultúrákban a státusok elvileg átjárhatóak – valójában **a családi státusok, az egyének társadalmi csoportjának státusa alapvetően meghatározza az életutat.** Viszont legalább (a társadalmi szolidaritás mértékétől függően) esélyt ad az egyenlőségre, az egyéni kezdeményezőkésség kibontakoztatására és a tehetségtől függő státusváltásra.

69 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 283.

4. A SZOCIOLÓGIAI IRÁNYZATOK

A kulturális antropológia szociológiai szemléletű irányzatai a nyugat-európai országokban alakultak ki, elsősorban brit és francia kutatók nevéhez köthetők. Sajátos vonásaik részben annak tulajdoníthatók, hogy a korabeli európai társadalomtudományok (szociológia, etnológia, etnográfia és nyelvészettudomány) eredményeit is magukba olvasztották. Az amerikai irányzatoktól való eltérésüket is jelzi, hogy összefoglaló elnevezésük: **szociálintropológia**.

A kutatási területeik az európai gyarmatokra, Délkelet-Ázsia, Ausztrália, Csendes-óceániai szigetvilág, Afrika, Dél-Amerika bennszülött kultúráira összpontosult.

4.1. Az irányzat jellemzése

A **szociológia** – a társadalmi élet törvényszerűségeit kutató tudomány⁷⁰ – és a kulturális antropológia kapcsolata kézenfekvő, hiszen mindkettő az **emberi közösségeket vizsgáló társadalomtudomány**.

Különösen azokban az antropológiai irányzatokban jelentős a szociológia hatása, amelyek a **kortárs kultúrákra** összpontosítanak, a társadalmi kapcsolatrendszer és a fennálló kultúra kapcsolatának megértésére irányulnak. Az alábbi – e fejezetben ismertetésre kerülő – antropológiai irányzatok tartoznak a szociológiai szemléletű irányzathoz: **funkcionalista antropológia, strukturalista antropológia, szociálintropológia**.

4.1.1. A szociálintropológia és a kulturális antropológia különbözősége

Alapvetően mindkét antropológiai irányzat *empirikus* (tapasztalaton alapuló) *interkulturális* (több kultúrát vizsgáló) társadalomtudomány. E két legjelentősebb antropológiai irányzat számos kutató munkásságában átfedést mutat, de kutatási törekvéseik és módszereik alapján elkülöníthetőek.

A **kulturális antropológia** *komparatív* (összehasonlító) módszeren alapuló szakirodalma jellegzetesen történeti szemléletű. A különböző népcsoportokról szóló etnográfiai leírások (a körükben végzett kutatómunka) vagy antropológiai monográfiák alapján a kultúrák összevetésére, és az összevetésből levezetett elméleti általánosításokra törekszik. Ez az irányzat a kultúra történeti alakulásának szabályszerűségeit igyekszik föltárni. Ennélfogva több benne a feltételezésen alapuló, spekulatív

---

70 ANDORKA: 2006. 33.

elem, mint a szociológiai irányultságú, csak a tényekre szorítókozó irányzatok esetében. Jellegzetessége a *diakrón* (számos történeti korra vonatkozó) kultúra-vizsgálat.

A szociológiai irányultságú kulturális antropológusok viszont a **jelenben megfigyelhető társadalmak kultúráját vizsgálják**. Kutatásaikban a kultúra és a társadalom összefüggéseinek megértése a cél. Ez a szemléletmód részben megegyezik az amerikai történeti partikularista irányzattal, viszont az amerikai iskola erőteljesebben kapcsolódik az etnográfiahoz és etnológiához, mint a szociológiához. A szociológiai irányzathoz rendelhető kutatások a társadalmak lehető legszélesebb spektrumának tanulmányozásával az emberi magatartást, a társadalmi szerveződések vizsgálatát és a kulturális jelenségek megértésére törekuszenek. Jellegzetessége a *szinkron* (kizárólag egyidejű, jelenben kutatható) kultúra-elemzés.

4.1.2. A 20. század eleji francia szociológia

A szociológiával összefüggő európai kulturális antropológiai irányzatok mindegyike szorosán összefügg a szociológia 19–20. század fordulóján zajló változásával: ÉMILE DURKHEIM és MARCELL MAUSS munkásságával. Bár nem kulturális antropológiai kutatás, hanem a szociológia megújítása fűződik a nevükhöz, a társadalomra vonatkozó nézeteik hatottak a funkcionalista, strukturalista és szociálintropológia kutatóira is.

ÉMILE DURKHEIM (1858–1917) egyike a legkiemelkedőbb francia társadalomtudósoknak. 1896-ban jelent meg *A szociológia módszertani szabályai* című könyve. Kutatásainak középpontjában a társadalmi szolidaritás állt: hogyan épülnek fel a társadalmi egységek, amelyek összetartják a tagjaikat. DURKHEIM a társadalmat a kultúrán keresztül igyekezett megérteni.

A társadalmi tények magyarázatához című művében a „társadalmi tények” megértésében új módszer kidolgozására törekedett. Úgy vélte, hogy „Amikor tehát egy jelenség magyarázatához fogunk, külön kell feltárnunk a ható okot, amely kiváltotta, és a funkciót, amelyet betölt.”⁷¹ Egy-egy társadalmi jelenség vizsgálatakor meg kell érteni azokat az okokat, amelyeknek köszönhetően az elemzett társadalmi tény kialakult. Arra is rámutatott, hogy számos kulturális jelenség akkor is fennmaradhat, ha már valódi célt nem tölt be, pusztán a megszokás ereje is képes fenntartani azt.

DURKHEIM a kultúra természetére gyökeresen új választ dolgozott ki, mint amiket a 19. századi szociológusok megfogalmaztak. AUGUSTE COMTE (a 19. századi szociológia képviselője) az emberi természetből, az egyének fizikai és erkölcsi adottságaiból kívánta levezetni a kultúra sajátosságait. DURKHEIM ezt a szemléletet a pszichológiához rendelte, elhibázottnak tartotta azt a felfogást, amely a társadalmi életet pusztán az egyéni élet meghosszabbításának tartja.

71 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 330.

Ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy **a társadalmi élet „könyörtelenül” uralja az egyén létét**: meghatározza szokásait, tevékenységét, vélekedését, lehetőségeit. DURKHEIM ekképpen fogalmazta meg e nézetét: „A társadalom természetében kell tehát keresnünk a társadalmi lét magyarázatát. Nem nehéz belátnunk, hogy a társadalom – mivel mind időben, mind térben végtelenül kiterjedtebb az egyénnél – valójában rákényszeríti az egyénre a saját tekintélyével szentesített viselkedés- és gondolkodásformákat.”⁷²

DURKHEIM felfogásában a társadalom nem egyszerűen az egyének összessége, hanem olyan egyénekből álló társulás, amelynek mindegyike jellegzetes és sajátos. A csoportra jellemző társadalmi és kulturális jelenség vizsgálatakor ezért nem lehet kiindulni az egyénből. Maguk az emberi természet általános tulajdonságai teszik lehetővé a társadalmi élet és kultúra létrejöttét. A kultúrában létező kollektív képzetek, érzelmek és törekvések az egyén fölötti szinten léteznek. Az egyéni természet „képlékeny anyag, amelyet a társadalmi tényező határoz meg és alakít át”. **Az egyéni és a társadalmi szint különbözőségének érzékeltetésére** az alábbi szemléletes példát hozza: „Micsoda szakadék választja el például azt az érzést, amelyet az ember a nála hatalmasabb erővel szemben érez, a vallás intézményétől, amelyet számos és bonyolult hiedelem és gyakorlat, meghatározott anyagi és erkölcsi szervezet jellemez; s mennyire különbözik annak a rokonszenvnek a pszichikai jellege, amelyet két vér szerinti kapcsolatban álló egyén érez egymás iránt, a jogi és erkölcsi szabályok ama szövevényétől, amelyek a család struktúráját, az emberek közti, valamint a dolgok és emberek közti viszonyokat stb. határozzák meg!”⁷³

DURKHEIM a társadalmi típusok (a különböző kultúrák) létének magyarázatát abban látja, hogy a kollektív élet mindenekelőtt olyan körülményektől függ, amelyek roppant változatosak. Úgy véli, ebből ered a kulturális sokszínűség, amely az emberi társadalmakat jellemzi.

MARCEL MAUSS, DURKHEIM unokaöccse és munkatársa, szintén kimagasló alakja volt a 20. századi francia szociológiának. *A szociológia helye az antropológiában* (1924) című tanulmányában kifejtette, hogy az antropológia eredetileg a biológia egyik részterülete „azon tudományok együttesének a része, amelyek az embert élő, tudatos és társadalmi lénynek tekintik.”

Ebben a tágan értelmezett antropológiában, embertanban, a szociológia az egyik rész tudomány. Az emberi faj megkülönböztető jegye közösségi életének jellege, kultúrája: a gondolatok közlése, gyakorlati és esztétikai mesterségek, művészetek, vallási csoportosulások és intézmények. **A szociológia szigorúan az emberre mint társadalmi lényre összpontosít, ezért tekinthető antropológiai tudománynak.**

72 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 335.

73 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 338.

MAUSS rámutat a **kulturális hagyományok** meghatározó jelentőségére, amikor hangsúlyozza a társadalmi tények és a kulturális jelenségek történeti háttérének fontosságát: „minden társadalmi tény, még ha újnak és forradalminak tűnik is, mint például egy találmány, roskadásig van rakva múlttal”.⁷⁴

Egyén és közösség viszonyának durkheimi tételét MAUSS fontos megállapítással egészíti ki: „akármekkora is a közösség szuggesztív hatalma, az egyén számára mindig meghagy egy szentélyt, a tudatot ...”⁷⁵

DURKHEIM és iskolájának szociológiai programja tehát meghatározó jelentőségű a szociálantropológiai kutatás történetében, amelyet ennek az irányzatnak a kutatói egyaránt hangsúlyoztak. CLAUDE LÉVI-STRAUSS a *Mit köszönhet az etnológia Durkheimnek?* címmel 1960-ban tartott előadásával tisztelgett a nagy társadalomtudós előtt. Mint írja: „Durkheimmel az etnográfiai kutatás céljai és módszerei gyökeresen átalakultak. A kutatás végre kiszabadulhatott annak a választási kényszernek a fogságából, hogy vagy beéri egy régiségkereskedő kíváncsiságának kielégítésével, és hagyja, hogy értékét leleteinek bizzar és idegen volta határozza meg, vagy elfogadja feladatául az emberi nem eredetéről és fejlődéséről szóló spekulatív hipotézisek a posteriori illusztrálását, kipécézett példák segítségével. Az etnográfia szerepét immár egészen másképpen kell meghatározni: abszolút vagy relatív érelemben minden egyes megfigyelése tapasztalati értékű, és általános igazságok kibontását teszi lehetővé.”⁷⁶

4.2. A funkcionista antropológia – BRONISŁAW MALINOWSKI (1884–1942)

4.2.1. MALINOWSKI munkássága és kutatói elvei

A funkcionista antropológia az 1930–50-es években Nagy-Britanniában kialakult irányzat. Legjelentősebb képviselői ALFRED RADCLIFFE-BROWN és BRONISŁAW MALINOWSKI, lengyel származású brit kutató. Antropológiai nézeteit meghatározta az a hatás, amely EMILE DURKHEIM szociológiai munkásságának tanulmányozásából eredt.

MALINOWSKI egy új-guineai kulturális antropológiai vizsgálat után a Trobriand-szigetcsoporthoz tartozó bennszülöttjeinek (egy melanéziai népcsoportnak) a kultúráját és társadalmát tanulmányozta az I. világháború idején, és ebből a terepmunkából erednek legjelentősebb művei: *A Nyugati Pacifikum argonautái* (1922), *Bűn és büntetés a primitív társadalomban* (1926). E műveinek alapja egy új terepkutatói eszmény alkalmazása, az ún. résztvevő megfigyelés, amely a vizsgált társadalom hosszas, beható megismerését jelenti. A terepmunka során az antropológuskutatónak el kell sajátítania a megfigyelt nép nyelvét, társadalmi szokásait. Ennek köszönhetően nem külső szemlélőként,

74 MAUSS: 2000. 346.

75 MAUSS: 2000. 348.

76 LÉVI-STRAUSS: 2001. II. 46.

hanem hosszadalmas tanulmányozás során mintegy belülről ismerheti meg a feltárandó kultúrát.⁷⁷

A kulturális antropológus a terepmunkát, egy adott közösség kultúrájának megismerését tudományos munkaterv alapján kell, hogy elkészítse. Cél: egy olyan átfogó monográfia megírása, amelyben a terepmunka során vizsgált emberi közösség társadalmi kapcsolatrendszere és kultúrájának minden vonása föltárul. MALINOWSKI a legnagyobb terepkutatók egyike az antropológiatörténetben; a boasi terepmunka eszménynél magasabb követelményeket támasztott. Kutatásának célja az intézmények vizsgálata: a családi intézmény, a gazdaság, a mágia, „a kultúra totális rendszere”.(Ld. hátsó borító: MALINOWSKI és melanéziai adatközlői.)

4.2.2. A funkcionalizmus elmélete

A funkcionalizmus mint antropológiai kutatási módszer, a kulturális jelenségek magyarázatát az adott társadalom és kultúra összefüggéseiben adja meg: a társadalom tényei között kölcsönös függőségi viszonyt határoz meg azáltal, hogy **a kulturális jelenségek, szokások funkcióját, szerepét kívánja megvilágítani**. A funkcionalizmus alaptétele szerint a társadalmi és a kulturális élet elemeinek mindig szerepe, hasznossága van. Azaz a kulturális jelenségek nem esetlegesek, véletlenszerűek, hanem konkrét funkciójuk, feladatuk van, amelyek megértése az antropológus feladata.⁷⁸ A funkcionalizmus elméleti háttere DURKHEIM szociológiai kutatása, a „társadalmi tények” megértésének módszere: annak a funkciónak a feltárása, amit az adott társadalmi jelenség betölt.

A funkcionalizmus szerint **a társadalom** az élő szervezetek mintájára (de nem szükségképpen modellje szerint) **rendszerjelleggel bír, szervezett egésznek** tekintendő. A társadalom valamennyi alkotóelemének van funkciója, valamilyen szerepe, amely a kultúra más tényezőihez illeszkedik. Valamely adott társadalmi jelenség funkciója elválaszthatatlan **a társadalom általános orientációjától** (irányultságától, jellegétől).

A brit funkcionalista iskola **antievolucionista** álláspontot képviselt: jellemzője, hogy az emberi kultúrák történeti fejlődésének vizsgálatát nem tartják tudományosan megalapozottnak. E vélekedés szerint nem lehet rekonstruálni a kultúra evolúciós menetrendjét. Az írásbeliség nélküli társadalmak és kultúrájuk története ugyanis csak találgatásokkal írható le, kutatásuk ennél fogva csak spekulatív lehet, nem tényeken alapuló.

A funkcionalista nézőpont szerint csak a közvetlen megfigyelésen alapuló **terep-antropológia** képes biztosítani azt a kutatási anyagot, amelyen a kulturális antropológia tudománya alapulhat. Ennek eredményeként születhetnek meg az intenzív és hosszadalmas terepmunka tapasztalatait összegző **kultúra-monográfiák** (egy adott kultúrát

⁷⁷ LEACH: 1996. 22.

⁷⁸ MALINOWSKI: 1972. 403–424.

kimerítően tárgyaló tudományos művek), amelyek a kutatás során tapasztalt társadalmi és kulturális jelenségeket részletes feltárják és megmagyarázzák. A funkcionálista antropológia módszertani eredményei közé tartozik, hogy antropológiai munkáikból kiderül: a kultúra nem összefüggés nélküli, különálló tények, atomizált elemek önkényes halmaza, hanem egységes egész, összefüggő rendszer. Semmilyen társadalmi jelenség nem érhető meg a többi társadalmi jelenségtől elszigetelve.

A funkcionálizmust határozott **etnocentrizmus-ellenesség** jellemzi. MALINOWSKI álláspontja szerint pl. minden társadalom és kultúra ésszerű, a benne élőknek megfelelő. A bennszülöttek ugyanolyan ésszerűen és logikusan határozzák meg társadalmi és kulturális létmódjait, mint az európaiak. Szokásaik nem különösebbek, intézményeik nem furábbak, mint az európaiaké. Ugyanakkor e relativista szemléletmód negatívuma az, hogy a tapasztalt társadalmi és kulturális jelenségek leírása és más jelenségekkel való megmagyarázása egyben a valóság igazolása is. Az alábbi idézet Malinowski *Moeurs et Coutumes des Mélanésiens* (1933) című művéből való és egy valóslási jelenség, a varázslás társadalmi funkcióját elemzi: „Sok, ha nem a legtöbb esetben a fekete mágiát tekintik a főnök rendelkezésére álló legfontosabb eszköznek, mellyel kiváltságait és kizárólagos előjogait érvényre juttathatja. ... Lévén, hogy befolyással rendelkeznek, a varázslás a megszerzett előnyök, vagyis hosszú távon és végső fokon a törvény és a rend fenntartója marad. Mindig megtartó erőt jelent, és valóban a bűnhődéstől való üdvös félelem legfőbb forrása. ... Bárhogyan is működjék, a status quo fenntartásának eszköze, amely megőrzi a hagyományos egyenlőtlenségeket ... Miután a primitív társadalom legfontosabb eleme a konzervativizmus, a varázslást, mindent összevetve, jótékony és értékes tényezőnek tekinthetjük a primitív civilizációkban.”⁷⁹

4.2.3. A funkcionálizmus kultúra-fogalma

Amellett, hogy MALINOWSKIT a legnagyobb terepkutatók között tarjuk számon, valamint az empirikus megfigyelései alapján számos antropológiai leírás, kultúra-monográfia publikálása fűződik a nevéhez, **az antropológiai kultúraelméletben is jelentőset alkotott**. Mint hangsúlyozza, „Nincs elmélettől mentes leírás” – a kutatási stratégia, és a terepmunka során elhangzó kérdésfeltevések minden esetben a kutató szemléletét tükrözik.

Az 1939-ben megjelent *The Functional Theory* (A funkcionális elmélet) című művében a kultúraelmélet esetében is valós társadalmi és kulturális jelenségek beható ismeretének fontosságát hangsúlyozza, amely kizárólag terepmunka során tárható fel. Ebben az esetben ugyanis **a kultúra dinamikus jellege** érzékelhetővé válik: hiszen emberi kapcsolatok állandóan alakuló viszonylatában léteznek a különböző kulturális jelenségek. Úgy véli, hogy **a kulturális folyamat teljessége olyan totalitás**, amelyben

⁷⁹ MALINOWSKI: 1972. 44.

szervesen összekapcsolódnak a kultúra anyagi termékei, az emberek társadalmi–szociológiai kapcsolatai és a szimbolikus cselekvési formák. Ezért vizsgálatuk sem eredményes elszigetelt részegységekre koncentrálva, hanem összefüggésrendszereiket figyelembe kell venni.

A terepen szerzett tapasztalatai alapján az alábbi, **kultúrára vonatkozó alaptételeket** fogalmazza meg MALINOWSKI:

- „a) A kultúra lényegében olyan eszközként szolgáló berendezés, mely az embert képessé teszi, hogy a szükségleteinek kielégítése során környezetében felmerülő konkrét, sajátos problémákkal jobban megbirkózzhasson.
- b) Olyan tárgyak, tevékenységek és beállítottságok rendszere, amelyben minden rész egy célra irányuló eszközként helyezkedik el.
- c) Olyan egész, amelynek különféle elemei kölcsönösen összefüggenek egymással.
- d) Ezek a tevékenységek, beállítottságok és tárgyak lényeges és életbevágó feladatok szolgáltatásban intézményekké szerveződnek, amilyen a család, a nemzetség, az azonos területen élők együtt élő közösség, a törzs, valamint a gazdasági együttműködés, a politikai, jogi és nevelési tevékenység szervezett csoportjai.
- e) Dinamikus szempontból tehát a tevékenység típusát tekintve, a kultúrát számos oldalról lehet elemezni, amilyen a nevelés, a társadalmi kontroll, a gazdasági élet, a tudás, hit és erkölcs rendszerei, továbbá az alkotó és művészi kifejezés módjai.”⁸⁰

4.2.4. MALINOWSKI: A csoport és az egyén a funkcionális elemzésben

A *nyugati Pacifikum argonautái* című kötet fontos elméleti fejezete: *A csoport és az egyén a funkcionális elemzésben* a személyiség és a kultúra viszonyát tárgyalja. MALINOWSKI kifejti, **hogy a kultúra alapvető funkciót tölt be, mivel az ember szükségleteit fejezi ki**. Mint írja: „Mindenfajta civilizációban minden szokás, minden tárgy, minden egyes gondolat, minden hiedelem létfontosságú funkciót tölt be, valamilyen feladatnak kell eleget tennie, s nélkülözhetetlen rész egy egészben.”⁸¹

A kultúra funkcióinak meghatározásakor **társadalmi tényeket és alapvetően biológiai tartalmú célokat** kapcsol egybe. Olyan emberi szükségleteket nevez meg, és foglal táblázatba, amelyet minden társadalomnak ki kell elégítenie; ezek az alábbiak: táplálkozás; szaporodás; testi kényelem; biztonság; pihenés; mozgás; növekedés.⁸² A kultúra ezen egyéni szükségletek megvalósításának az eszköze. Például a „táplálkozás” mint alapvető individuális szükséglet kulturális kielégítése során gazdaságot hoznak létre az emberi közösségek; technikai eszközöket alkotnak és újítanak; tudást halmoznak

80 MALINOWSKI: 1972. 405.

81 DESCOLA – LENCLUD – SEVERI – TYLOR: 1994. 124.

82 MALINOWSKI: A biológiai és az abból származó szükségletek, valamint kulturális kielégítésük módjainak szinoptikus táblázata. Közli: BOHANNAN – GLAZER. 1997. 382.

fel az élelem megszerzésével / termelésével kapcsolatban. A „szaporodás” egyéni szükségletéből eredően társadalmi szinten alakítják ki a családi viszonyokat, a kapcsolatok normáit. A „biztonság” szükségletének a mágia és vallás felel meg. Az egyének ifjúkori növekedésével kapcsolatos igényből erednek a neveltetés és tanulás különböző kulturális hagyományai, valamint a szórakozás, a gyakorlás és a pihenés közösségi ritmusa.

A kultúra és a társadalom egységét hangsúlyozza, amelyben **az egyén „kulturális személyiséggé” formálódik.** MALINOWSKI *A csoport és az egyén a funkcionális elemzésben* című 1939-ben megjelent írásának összefoglalásában etikai szempontot is érvényesít. Eszerint az **egyén és a társadalmi ellenőrzés közti egyensúly** alapvető feltétel a kultúra fennmaradása érdekében: „A kultúra csak akkor marad ép és fejlődőképes, ha fenntartható egy bizonyos egyensúly az egyéni érdek és a társadalmi ellenőrzés között. Ha ez az egyensúly megbillen vagy felborul, az egyik végponton anarchiához, a másikon brutális diktatúrához jutunk.”⁸³

4.3. A strukturális funkcionalizmus – ALFRED RADCLIFFE-BROWN (1881–1955)

4.3.1. RADCLIFFE-BROWN munkássága

ALFRED RADCLIFFE-BROWN a funkcionalista antropológia Nagy-Britanniában kialakult irányzatának kiemelkedő képviselője – BRONISŁAW MALINOWSKI mellett. Ausztráliai terepmunkáinak eredményét *Az ausztráliai törzsek társadalomszervezete* címmel 1931-ben jelentette meg. DURKHEIM szociológiai iskolájához kapcsolódva az emberek és csoportjaik közötti kapcsolatok rendszereit vizsgálta. Ez a szociológiai szemléletmód RADCLIFFE-BROWN esetében természettudományi jelleggel egészült ki, számára az antropológia „az emberi társadalom teoretikus természettudománya”.⁸⁴ Ezt a szemléletet tükrözi utolsó, *A társadalom természettudománya* című, 1955-ben megjelent műve is. Az emberi társadalmakat az élő szervezet működéséhez hasonlította.

Szemben az egyéni szükségletekből kiinduló MALINOWSKI -féle funkcionalizmussal RADCLIFFE-BROWN a társadalmi szükségleteket tekintette meghatározónak a kultúra kialakulásában.

A kultúra (culture) fogalmat a szociális életforma szinonimájának tekinti, amely az eredeti angol használatában a műveléssel (*cultivation*) hasonló értelmű kifejezés-ként a kulturális hagyományok elsajátításának folyamatát is kifejezi. A jelenbeli időszakra vonatkozó *szinkron* vizsgálatok mellett a történeti jellegű *diakrón* kutatásnak is jelentőséget tulajdonít, hiszen a társadalmi–kulturális élet változásait csak a korábbi és

83 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 404.

84 RADCLIFFE-BROWN: 2004. 164.

jelenbeli jelenségek egybevetésével lehet érzékeltetni. A kultúra emberi specifikus-jellegét is hangsúlyozza: „A kultúra és a kulturális hagyományok létezése miatt az ember társadalmi élete feltűnően különbözik az állatok társadalmi lététől. A gondolkodás, érzés és cselekvés tanult módjainak átadása alkotja a kulturális folyamatot, amely az ember társadalmi életének sajátos jellemzője.”⁸⁵

4.3.2. RADCLIFFE-BROWN: *A funkció fogalma a társadalomtudományban*

A struktúra és funkció a primitív társadalomban (1952) című kötetének elméleti fejezete: *A funkció fogalma a társadalomtudományban*. Ennek kiindulópontja az, hogy a funkció fogalma a kulturális antropológiában (általában a társadalomtudományokban) azon alapszik, hogy a biológiai és a társadalmi élet között analógia (megfelelés) létezik. Ahogyan az állati szervezetek létezésének szükségszerű feltételei vannak, úgy az emberi társadalmak létezésének is kimutathatók a törvényszerű feltételei.

Természettudományos nézőpontjának példája egy, a kultúrára vonatkozó állítása, amely szerint „bármely kultúra, bármely társadalmi rendszer történelmi esetlegességek egyedi sorozatának végeredménye”.⁸⁶

Az élő szervezet egy organikus struktúra, amelyhez hasonlóan a **társadalom valamennyi eleme szervezett rendszerként működik**: minden elem összefüggésben van egymással. A társadalmi rendszerekre tehát **funkcionális egység** jellemző. A kulturális jelenség funkciója az a szerep, amelyet a társadalmi élet egészében játszik.

RADCLIFFE-BROWN meghatározásában a „funkcionalista szemlélet ... azt írja elő, hogy a társadalmi élet minden oldalát a lehető legalaposabban, egymással összefüggésben kell vizsgálnunk, és hogy a feladat lényegi részét képezi az egyénnek, valamint annak tanulmányozása, hogy az egyént a társadalmi élet hogyan formálja meg és igazítja magához.”⁸⁷

A brit antropológia szociológiai elkötelezettségét jelzi az antropológia kutatási területének meghatározása is, RADCLIFFE-BROWN szerint nem pusztán a kultúrát kell kutatni, hanem az annál átfogóbb egységet, a társadalmi életet. Maga a kultúra „az a folyamat, melynek során az egyén tudásra, jártasságra, gondolatokra, hitre, ízlésre, érzelmekre tesz szert más személyekkel vagy tárgyakkal való kapcsolataiban”.⁸⁸ Ez a kultúra meghatározás valójában arra vonatkozik, ahogyan a szocializáció során az egyén elsajátítja közössége kultúráját. A kultúra ebben a felfogásban – MALINOWSKI megállapításaival megegyezően – **nem statikus, hanem folyamatában létező társadalmi jelenség**, amelyre az egyén a társadalomba beleszületve, annak normáit elsajátítva tesz szert.

85 RADCLIFFE-BROWN: 2004. 15.

86 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 416.

87 RADCLIFFE-BROWN: 2004. 161.

88 DESCOLA – LENCLUD – SEVERI – TYLOR: 1994. 131.

RADCLIFFE-BROWN *A társadalmi struktúráról* című tanulmányában megkülönbözteti a tényleges struktúrát és az általános strukturális formát. A **tényleges struktúra** a személyek és a csoportjai közti valóságos viszony, amelyet mint konkrét realitást közvetlenül meg lehet figyelni a terepmunka során, és amelyet folytonos változás jellemez. Ebben az értelemben a struktúra társadalmi kapcsolatok szabályozott elrendeződését jelenti. Ezzel szemben az **általános strukturális forma**, a társadalmi kapcsolatokat szabályozó pozíciók együttese, viszonylag állandó. A társadalmak általános strukturális formája a társadalmi kapcsolatok rendszerbe szervezett együttese, a társadalom egészének működése, amely valamennyi emberi kapcsolatrendszer normáját magában foglalja.

A kapcsolatokat szabályozó pozíciók együttesébe beletartoznak a kulturális normák, az írott és íratlan szabályok. RADCLIFFE-BROWN szerint a szociálandropológusok feladata a társadalom struktúrájának működésében való megfigyelése.

A társadalmi élet különféle elemei (a hiedelmek, a társadalmi érzelmek és az intézmények) között **funkcionális koherencia** létezik, amelynek célja az emberi együttélési formák állandóságának, egyensúlyának fenntartása és ismétlése, a társadalmi élet egyensúlyának fenntartása.

4.4. A strukturalista antropológia – CLAUDE LÉVI-STRAUSS (1908–2009)

LÉVI-STRAUSS a legkiemelkedőbb francia antropológus. Bár terepkutatásait is jelentősek, elsősorban teoretikus tudós, a strukturalista elmélet kidolgozása az ő nevéhez kötődik. A strukturalizmus az 1960–70-es évek legjelentősebb, nagy vitát kiváltó elmélete, amely az irodalomtudományra, a mítosz-kutatásra és még számos más humán tudományra is hatott.

4.4.1. LÉVI-STRAUSS munkássága

Párizsban jogi, valamint filozófiatanári diplomát szerzett, majd az 1930-as évek közepétől Brazíliában szociológiát tanított. Ekkor került kapcsolatba az antropológiával: az **Amazonas vidékén a bennszülött népcsoportok körében etnográfiai terepmunkában** vett részt, amelynek tapasztalatait később, az 1955-ben publikált, szépirodalmi igénnyel megírt művében, a *Szomorú trópusok*-ban öszszegzett. Ebben a könyvben LÉVI-STRAUSS napló-formában számol be brazíliai néprajzi gyűjtő és rendszerező munkájának eredményeiről utazásairól, a különböző, Amazonas-vidéki indián törzsek közötti kutatómunkájáról, benyomásairól és gondolatairól. A kötet egyben szellemi önéletrajznak is tekinthető.

A „primitív kultúrákról” kialakított véleményét ez a terepmunka változtatta meg. Ugyanis statikus kultúrába merevedett, tudatlan emberek helyett a megismert

indiánokat önmagával egyenrangúnak, értelmes, kultúrájuk hagyományait követő embereknek ismerte el. Első, 1936-os antropológiai cikke a bororo indiánok társadalmi szervezését elemezte.

Egy 1969-es nyilatkozata szerint azért foglalkozott a primitív kultúrák vizsgálatával, az antropológiával, mert nem szerette azt a századot, amelybe beleszületett.⁸⁹ A II. világháború után New Yorkban majd 1949-től Párizsban dolgozott a kulturális antropológia strukturalista irányzatának megalapítójaként és legjelentősebb képviselőjeként.

4.4.2. A strukturalista elmélet

LÉVI-STRAUSS kutatói módszere a strukturalizmus elméletén alapult. A **strukturalizmus fogalma** (osztályozási rendszer szerinti kutatói módszer) más antropológusoknál is megjelent, de következetes elmélete LÉVI-STRAUSS 1958-ben megjelent *Strukturális antropológia* című tanulmánykötetében fogalmazódott meg.

A *struktúrafogalom az etnológiában* című tanulmányában Lévi-Strauss kifejti: „Az alapelv az, hogy a struktúra fogalma nem a tapasztalati valóságra, hanem az annak alapján létrehozott modellekre vonatkozik. ... A társadalmi viszonyok szolgáltatnak alapanyagot azoknak a modelleknek a létrehozásához, amelyek láthatóvá teszik magát a társadalmi struktúrát.”⁹⁰ A **strukturális elemzés** tehát **modelleket vizsgál**. Meghatározása szerint a struktúra **rendszer-jelleget** mutat, azaz bármely elemének módosulása a többi elem változását eredményezi.

Az antropológiai terepmunka a tények megfigyelése, amely tényeket modellalkotásra használ fel a kutató. Az alapvető modell a természet és a kultúra szembenállása, számos, az emberi gondolkodásban megjelenő ellentétpár ebből ered. Az indián mítoszokban megfigyelt ellentétek (pl. állat – ember; rendtelenség – rend stb.) ún. bináris oppozíciókba (ellentétpárokbba) rendeződnek, amelyek sajátosága az, hogy olyan összetartozó fogalompárok (mindig két kifejezés) alkotják, amelyek jelentése egymáshoz való viszonyukban nyer értelmet.

A **strukturalista antropológia elméletére** két társadalomtudomány hatott elsősorban. Egyrészt a durkheimi **szociológia**, mivel a strukturalizmus az emberi lét és kultúra vizsgálatában a társadalmat tartja döntő tényezőnek.

Másrészt a FERDINAND DE SAUSSURE (1857–1913) által képviselt **nyelvészettudomány** (Saussure a modern nyelvtudomány megalapítója; a történeti nyelvészeti vizsgálat helyett a nyelvi elemek rendszerének vizsgálatát és a nyelv társadalmiságát helyezte a középpontba).

89 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 577.

90 LÉVI-STRAUSS: 2001. I. 216–217.

LÉVI-STRAUSS *A strukturális elemzés a nyelvészetben és az antropológiában* (1945) című tanulmánya a SAUSSURE-i nyelvtudomány eredményeiből indul ki. Eszerint a hangképző szervek által létrehozható hangok (fonémák) jóval többfélék, mint amennyit egy-egy nyelv alkalmaz (általában 30–40 hang). Ugyanígy az antropológia által kutatott rokonsági kapcsolatokban és a személyek közötti viszonyok területén a lehetséges magatartások határtalanul sokfélék lehetnének. Mégis, ahogy az emberi nyelvek is korlátozott számban alkalmaznak hangokat, ugyanígy a társadalmi csoportok is csak bizonyos elemeket tartanak meg, és amelyeket változatos struktúrában kombinálnak.

A **strukturalista antropológia kutatási feladata a kombináció törvényeinek megértése**: „A rokonság problémáinak (és kétségkívül más problémáknak) tanulmányozása során a szociológus formailag ugyanolyan helyzetben van, mint a fonológus nyelvész: ahogyan a fonémák, a rokonság kifejezései is jelentéselemek; erre a jelentésre csakis azzal a feltétellel tesznek szert, ha rendszerekbe illeszkednek; a szellem a »rokonsági rendszereket« csakúgy, mint a »fonológiai rendszereket« a tudatalatti gondolkodás szintjén dolgozza ki; végezetül pedig a rokonsági formák, házassági szabályok, egyes rokontípusok között azonosan előírt magatartások stb. szüntelen ismétlődése a világ távol eső vidékein és egymástól mélységesen különböző társadalmakban arra vall, hogy a megfigyelhető jelenségek, az egyik esetben éppúgy, mint a másokban, általános, ám rejtett törvények működéséből erednek.”⁹¹

4.4.3. LÉVI-STRAUSS kultúra-fogalma

Kultúra definíciója szűkítettebb; szerinte minden kultúra felfogható **szimbolikus rendszerek együttesének**, amelyek közül a legfontosabbak a nyelv, a házassági szabályok, az ökonomiai viszonyok, a művészet, a tudomány és a vallás. A szimbólumok jelentőségére *Az antropológia színterei* című tanulmányában is kitér: „Az emberek szimbólumok és jelek segítségével kommunikálnak egymással; az antropológia számára, amely nem más, mint párbeszéd ember és ember között, szimbólum és jel minden, ami közvetítőként ékelődik két alany közé.”⁹²

LÉVI-STRAUSS a kultúra kulcsát az azt létrehozó társadalmi viszonyok helyett a kultúrában (és egyben a társadalomban is) működő **logikai szabályokban, az emberi szellem egyetemes szabályaiban** vélte felfedezni. Eszerint a kultúra „kommunikációs kód”, közlésre szánt szövegek megfejtésének módja.

A **kulturális relativizmus** álláspontját képviseli, amikor kifejti, hogy az értelmi képesség általánosan jellemző az emberre – ugyanakkor az értelmi képesség kultúránként eltérő területeken nyer alkalmazást.

91 LÉVI-STRAUSS: 2001. I. 39.

92 LÉVI-STRAUSS: 2001. II. 18.

A kulturális sokféleség megőrzését rendkívül fontosnak tartja. Az antropológusok között is kiemelkedik következetes etnocentrizmus-ellenességével. A **toleranciát** dinamikus magatartásnak határozza meg, amely a **kultúrák sokszínűségének megőrzésében** segíthet: „Az emberi kultúrák sokfélesége mögöttünk, körülöttünk és előttünk van. Az egyetlen követelmény, amit ezzel szemben támaszthatunk ..., hogy e sokféleség olyan formákban valósuljon meg, amelyek mindegyike a többi forma lehető legszéleskörűbb kiteljesedéséhez járul hozzá.”⁹³

4.4.3. LÉVI-STRAUSS kutatásai – főbb művei tükrében

Elméleti művei mellett a strukturalista módszer alapján terepkutatási eredményeket is feldolgozott. Elsősorban a **rokonságelméltre, ismeretelméleti** kérdésekre és a **mítoszkutatásra** vonatkozó művei jelentősek.

A *rokonság elemi struktúrái* (1947) című műve a házassági kapcsolatokat, az ún. affiniális rokonságot elemzi. Az *affiniális* rokonság a férj vagy a feleség – a házasság előtt idegen – családjának tagjait kapcsolja egybe. LÉVI-STRAUSS a házasság kulturális szabályozásának vizsgálatakor hangsúlyozza, hogy az egyes kultúrák a párválasztás tekintetében bizonyos típusú házasságokat előnyben részesítenek más típusokkal szemben. Terepmunkája és más antropológiai leírások alapján arra a következtetésre jutott, hogy társadalmi tekintetben a **házasság jelentősebb, mint a leszármazás**, mert növeli a társadalmi szolidaritást, az idegen családok közötti kapcsolatot.

A házassági rítusok jellegzetessége, hogy távolabbi csoportból választanak feleséget, és a házasságkötést mindig ajándékcseré kíséri, amely megszilárdítja a társadalom különböző tagjainak az együttműködését, mivel affiniális rokonságokat hoz létre az eltérő csoportok között. Az agresszivitás oldását és az együttműködési készséget biztosítja a rokonsági kapcsolat, amely szomszédos törzseket, a törzsen belül pedig szabályozott formában különböző csoportokat fűz össze.

A patriarchális (férfiak vezette) társadalmakban a feleség költözik a férj családjához, erre a *patrilokális* szokásrendre utal a „nők áramlása” kifejezés.⁹⁴ Ez jellemző az egyszerűbb társadalmakban, de ellenpélda is ismert (pl. a dél-amerikai bororo törzs szokásai szerint a férj költözik át a feleség házába⁹⁵).

Az *incestus tilalom* (vérfertőzés elkerülését célzó kulturális szokások) vizsgálata kapcsán kiemeli, hogy a természeti népeknél is *tabu* (tiltás alatt áll) a családon belüli nemi kapcsolat (ezt elsősorban SIGMUND FREUD kutatta). LÉVI-STRAUSS szerint ez a *tabu* összeköti az ember természeti és kulturális vonásait. Jelképes jelentőségű, mert

93 LÉVI-STRAUSS: 2001. II. 290.

94 A genetikai vizsgálatok megerősítették a női mobilitásra vonatkozó rokonság-elméletet: a genetikai minták szerint a két nem migrációs mintája között jelentős az eltérés: „a nők átlagosan nyolcszor mozogtok nyolcszor, mint a férfiak” vö. WATSON, JAMES D.: *DNS. Az élet titka*. Bp. 2004. HVG Kiadói Rt. 257.

95 LÉVI-STRAUSS: 2003. 305–306.

egy emberi ösztön – a szexualitás – a kultúra (hagyományok, tilalmak) által válik szabályozottá. Ez jelzi, hogy az ember elveszti állati természetét és **kulturális személyiséggé válik**.

A *Szomorú trópusok* 22. fejezete a kultúra egy összetartó strukturális elemének tönkretétele utáni következményekre világít rá. Egy bororo falu kocsikerékhez hasonlító ismerteti („családi házai alkotják a karék abroncsát, az ösvények a küllőit, és középben a férfiak háza jelképezi a kerékagyat”).⁹⁶ A falu kör alakú elrendezése és a férfiak házában központi helyzete, amelyhez a vallási élet és a társadalmi élet is kapcsolódott, olyan meghatározó kultúrájukban, hogy a szaléziánus misszionáriusok hamar rájöttek: a bororók megtérítésének legbiztosabb módszere az, ha olyan előre készített faluba költöztetik az indiánokat, amelynek utcái párhuzamosak. Ezzel megfosztják őket attól a rendszertől, település-szerkezettől, amelyre hagyományos kultúrájuk épült. Ennek következtében elvesztették hagyományaik iránti érzéküket, mintha társadalmi és vallási rendszerük nem működne tovább a falujuk hagyományos alaprajza, a rendszert leképező mértani rendje nélkül.⁹⁷

LÉVI-STRAUSS munkásságának fontos elméleti területe az **emberi megismerés** (*episztemológia*). Kiindulópontja az, hogy a mentális folyamatok minden kultúrában azonosak, bár megnyilvánulási formáik jelentős mértékben eltérhetnek egymástól a különböző kultúrákban. A mentális folyamatok hasonlóságának oka genetikusan: ez az emberi agy működése, amely minden egészséges emberben alapvetően azonos. Éppen ezért a strukturalizmus nem az egyéni, hanem a *kollektív* (minden emberre jellemző) *gondolkodás* szerkezeti sajátosságait kutatja – fejti ki az 1962-es *La Pensée Sauvage* (‘A vad gondolkodás’) című tanulmányában.

Ennek eredményeként egy meghatározó etnocentrizmus-ellenes alapelvet szögez le: az ún. „primitív ember” ugyanolyan **alapelvek szerint osztályozza a világmindenséget**, mint bármely más ember. **Elméleti modelleket alkot és ezeken keresztül értelmezi a valóságot**. Tehát minden emberi kultúrában osztályozási elvek figyelhetők meg és LÉVI-STRAUSS szerint ehhez az egész emberi fajra jellemző sajátossághoz képest másodlagos az, hogy az osztályozás elvei kultúránként eltérnek.

Szerinte már az ősi társadalmakban az ember „... a legtöbb találmányt kieszelte, mely nélkülözhetetlen a biztonsághoz. ... az embereknek mindig és mindenütt ugyanazt a feladatot kellett megoldaniuk, azonos cél felé törve, és útjukon csak az eszközök változtak ... Ha igaz, hogy az emberek mindig csak egyetlen célt tűztek ki maguk elé, mégpedig egy olyan társadalomnak a felépítését, amelyben élni lehet, akkor a távoli őseinket mozgató erők mibennünk is megvannak ...”⁹⁸ Az azonosság hangsúlyozásából eredő következtetése az, hogy „az ember évezredek óta csak ismételni tudta önmagát”.

96 LÉVI-STRAUSS: 2003. 302.

97 LÉVI-STRAUSS: 2003. 303.

98 LÉVI-STRAUSS: 2003. 611.

Álláspontja tehát lényegét tekintve **anti-evolucionista**. A kőbalta és a vasbalta között, pusztán anyagbeli különbséget hangsúlyoz („Mindkettő ugyanolyan jó, csak a vas nem ugyanaz, mint a kő”) – az eszközök hatékonyságbeli különbségét nem veszi figyelembe. Ennek alapján így fogalmaz: „Talán egy napon felfedezzük, hogy a mítikus és a tudományos gondolkodásban ugyanaz a logika működik, s hogy az ember mindig ugyanolyan jól gondolkodott. A haladás – ha ekkor ezt a fogalmat még egyáltalán alkalmazni lehet – színtere nem a tudat lenne, hanem a világ, ahol egy állandó képességekkel megáldott emberiség viaskodik szüntelenül újabb és újabb tárgyakkal és célokkal.”⁹⁹

A mítoszok struktúrája (1955) című tanulmányában **a mítoszok strukturalista vizsgálatáról** értekezik. A mítoszok, amelyek a világ jelenségeinek magyarázatául szolgáló, hagyomány által megőrzött történetek, az emberi gondolkodás strukturált rendezőelveit hordozzák magukban: „... a mítosz céja az, hogy logikai modellt szolgáltatson egy ellentmondás megoldásához ...”¹⁰⁰

Egy nép mítoszvilága éppoly alapvető meghatározója kulturális sajátosságainak/különbözőségének, mint a nyelve, ezért a mítoszkutatás az antropológiai kutatások meghatározó eleme. Bár a mítoszok tartalma (a történet) teljesen esetleges, mégis a földkerekség távol eső pontjain lejegyzett mítoszok szerkezetükben alapvető hasonlóságokkal rendelkeznek. A görög Oidipusz mítosz elemzésével illusztrálja a strukturalista elemzési módszert.¹⁰¹

LÉVI-STRAUSS tehát a mítoszokban is a strukturális sajátosságok kimutatására törekedett, amelyek révén megvalósítható a mítoszok összehasonlító elemzése. Úgy vélte, hogy a népek mítoszaiban a kultúra lényeges ismérve tükröződik: a viselkedés társadalmi szabályozottsága.

4.5. A szociálintropológia sajátosságai – EDMUND LEACH (1910–1989)

4.5.1. LEACH munkássága

EDMUND LEACH MALINOWSKI tanítványa volt. Távol-keleti terepmunkái legkiemelkedőbb eredménye a *Felső-Burma politikai rendszerei* című monográfiája, amely 1954-ben jelent meg. *Pul Eliya – egy ceyloni falu* című könyve (1961) szintén terepkutatásának eredménye. Cambridge-ben a szociálintropológia professzoraként oktatott 1972–78 között.

A szociológiai irányultság egyik legkövetkezetesebb képviselője, a hagyományos, történeti elemzésekre vállalkozó kulturális antropológia éles kritikusa. *Az antropológia*

99 LÉVI-STRAUSS: 2001. I. 183.

100 LÉVI-STRAUSS: 2001. I. 183.

101 LÉVI-STRAUSS: 2001. I. 169–174.

újragondolása című, 1961-es cikkgyűjteményében kritizálta az antropológia hagyományos, történeti irányzatait.

4.5.2. LEACH: Szociálanropológia

LEACH e műve 1982-ben jelent meg. A szociálanropológia mind elméleti, mind terepmunkán alapuló gyakorlati eredményeit ismerteti és szemlélteti. Az *antropológia sokrétűsége* című fejezetben, az irányzat bemutatásának elméleti részében, számos antropológiai irányzatra vonatkozóan kritikusan jegyzi meg, hogy egymástól térben és időben távol eső kultúrák kontextusukból kiragadott szokásait gyakran olyan könnyedén összevetették, mintha egymással valóban kapcsolatban álló szomszéd népek volnának.

Holott, szerinte egy-egy kulturális jelenség csak a teljes kultúra feltérképezésével, összetett rendszerbe illesztésével érthető meg. Mint hangsúlyozza, a kulturális antropológia **monográfiái szakirodalmá** eleve szociológiai szemléletű, hiszen **egy-egy népcsoport kultúrájának részletes, minden társadalmi vonatkozást felölelő bemutatására vállalkozik**. LEACH példája RAYMOND FIRTH Tikopían, egy kis csendes-óceáni szigeten kb. 1300 fős közösség körében végzett vizsgálata. Firth 1928–29-es terepmunkájának eredményeit összegző antropológiai műve a rokonsági szerveződés, a gazdaság, a vallás és a mitológia tárgyát öleli fel.¹⁰² Elemzéseiben a tikopiai társadalmi élet részegységeinek összefüggésrendszerét, a kultúra különböző területeinek kölcsönhatásait tárja fel. Ezt az antropológiai műfajt, a monográfiát, csak az idő és a tér meghatározott kontextusában leírható kulturális intézmények és jelenségek összefüggésrendszere érdekelte, „nem foglalkoztak a történelmi folyamat spekulatív rekonstrukciójával”.¹⁰³

LEACH az alábbi lényegi ellentétben ragadja meg a kulturális antropológia és a szociálanropológia közti különbséget. A **kulturális antropológusok** historicista (történelmi folyamatokra összpontosító) szemléletmódja rendelkezik egy előfeltételezéssel, amely szerint létezik valamiféle **törvényszerű történelmi fejlődés**, és ez a történelmi fejlődés rekonstruálható. Eszerint a természeti népek tanulmányozása az egyetemes történelmi múlt feltárásában segíthet. A kulturális antropológia célja az **általános kultúrafejlődés felvázolása**. Kultúra-vizsgálatát a *diakron* módszer, a történeti fejlődés folyamatában szemlélt kultúra elemzése jellemzi.

Ezzel szemben a **szociálanropológia** nem az általánosságokra, hanem a **részletekre** összpontosít, ahogy LEACH jellemzi: „mikroszintű empirikus szociológia”. Az emberi kultúrák egyediségét hangsúlyozza, amely nem tükröz történeti törvényszerűséget.

102 FIRTH, RAYMOND: *We, the Tikopia. A Sociological Study of Kinship in Primitive Polynesia*. London, Allen and Unwin. 1936. FIRTH antropológiai műve alapvető forrásként szolgált JARED DIAMONDnak is a fenntartható gazdasági és társadalmi modell bemutatásában: ld. *Összeomlás*. DIAMOND: 2007. 282–289.

103 LEACH: 1996. 23.

Eszerint nem lehet racionális érveléssel rekonstruálni a történeti múltat. Mint Leach leszögezi: „Az emberi kultúra alapvető tulajdonsága a végtelen sokarcúság.”¹⁰⁴

Az antropológiai *axióma* (alapigazság) kiindulópontja és egyben egyedüli valóban tudományosan igazolható tétele LEACH szerint mindössze az, hogy **minden emberi kultúra rendelkezik nyelvvel, társas kapcsolatok rendszerével, hiedelemvilággal és vallással, eszközkészítési hagyománnyal és újításokkal.**

A szociálintropológiai kutatás a kortárs kulturális jelenségeket és összefüggésrendszerüket tárhatja föl, azaz a *szinkron* kultúra-vizsgálatot helyezi előtérbe, szemben a historikus diakron kultúra-vizsgálattal.

---

104 LEACH: 1996. 44.

5. A MULTILINEÁRIS EVOLUCIONISTA IRÁNYZATOK

A 20. század közepén a kultúraelméletben és a kulturális antropológiában ismét előtérbe került az evolucionizmus, a darwini biológiai modell hatása. Ekkorra számos új természettudományos eredmény erősítette meg a természetes kiválasztódás alapján elképzelt természettörténeti folyamat tudományos tényét és elfogadottságát. Amint JARED DIAMOND hangsúlyozza: „a darwini paradigma nemcsak a biológiai evolúció magyarázata szempontjából fontos, hanem szélesebb értelemben egész világunk és az emberi jelenség megértése szempontjából is.”¹⁰⁵

Ez a szemléletbeli váltás az emberi kultúra történeti alakulásának, fejlődésének kérdését ismét a kutatások központjába helyezte – elsősorban az **amerikai kulturális antropológiában**. Ugyanakkor a történeti partikularizmus relatív szemléletmódjának és etnocentrizmus-ellenességének is köszönhetően a 19. századi evolucionisták egyetlen vonalon elképzelt kultúrafejlődési nézete végérvényesen meghaladottá vált. A 20. századi evolucionista antropológusok sem tértek vissza az *unilineáris* (egyvonalú) fejlődési elvéhez, hanem kialakították a *multilineáris* (sokvonalú) kulturális evolúció antropológiai fogalmát.

5.1. Az irányzat jellemzői

Az evolucionizmus alapján álló 20. századi antropológiai irányzatok ismét az emberi kultúrák egyetemes folyamatát, a fejlődés sajátosságait és a törvényszerűségek problémakörét helyezték előtérbe. Először a szemléletváltást megalapozó természettudományos eredményeket, majd az új evolucionizmus sajátosságát: a multilinearitást hangsúlyozását és kutatási irányvonalait tekintjük át.

5.1.1. A meghatározó tudományos körülmények.

Az evolucionista kultúraelmélet 20. század közepi újbóli megjelenése számos tudománytörténeti kérdést vet fel. Mi az oka annak, hogy ez a 19. század közepi természettudományos felfedezés, amely a korabeli társadalomtudományokra is meghatározóan hatott, a 20. század első felének antropológiájában teljesen háttérbe szorult, majd az 1940-es évek végétől újból előtérbe került? Három fontos tényezőt említhetünk meg, amely közrejátszott az evolúciótanra vonatkozó szemléletmód változásaiban.

---

105 In ERNST MAYR: *Mi az evolúció?* Bp. Vince Kiadó, 2001. 11.

Egyrészt az evolucionizmusnak, a biológiai evolúcióelmélet társadalomtudományi alkalmazásának 20. század elejére elterjedt (FRANZ BOAS által jogosan kritizált) szemléletét kell megemlíteni. A (DARWINTÓL teljesen független kialakított) ún. **szociáldarwinizmus** a biológiai modell és a társadalmi lét célzatos azonosításával politikai ideológiává degradálta a természettörténeti alapelvet. A „fajok közti harc”, a „létért/élettéért folytatott harc” kifejezések jelzik, hogy politikai és katonai agresszió igazolására használtak fel a biológiai fogalmakat, amely aztán magával az evolúcióelmélettel és annak társadalomelméleti alkalmazásával szemben is érthető gyanakvást és ellenérzést eredményezett. A darwini szelekcióelmélet kérdéses pontjai, igazolásának természettudományos problémaköre szintén az elmélet viszonylagos háttérbe szorulását eredményezte.

Másrészt viszont a természettudományok 1940-es évektől bekövetkezett robbanásszerű fejlődése, az ún. „evolúciós szintézis” megfogalmazása áttörést hozott a darwini teória helyességének bizonyításában és egyben hatást gyakorolt a társadalomtudományokra is. Az evolúcióelmélet megerősödéséhez számos tudományág eredményei járultak hozzá: a *biogeográfia* (állat és növényföldrajz); a *paleontológia* (korábbi földtörténeti korok kőületeit vizsgáló tudomány) a *rendszerintan* (az élő és fosszilis fajok kapcsolati rendszere); a *fejlődéstörténet* (az egyedfejlődések szabályszerűségét vizsgáló tudomány); a *genetika* és *biokémia* (az öröklődés biológiai törvényeinek kutatása) valamint az *etológia* (magatartás-kutatás, az állatok viselkedését tanulmányozó tudomány).¹⁰⁶ E természettudományi ágak kutatásai egybevégezően **kibővítették és egyben alátámasztották a darwini evolúcióelméletet**, amely szerint az élőlények felmérhetetlen sokfélesége néhány egyszerű formából eredt és e bonyolult folyamat két fő hajtóereje a mutáció (a genetikai változás) és a szelekció (a természetes kiválasztódás). Az 1940–50-es években kibontakozó evolúcióelmélet elnevezése: szintetikus evolúció-elmélet vagy neodarwinizmus.

Harmadrészt a multilineáris evolúció irányzatainak képviselőit **materialista szemléletmód** jellemzi, azaz az élet anyagi összetevőit, a természeti környezetet és a civilizáció szféráján belül a gazdaságot tekintik az emberi kultúra alapvető tényezőinek. Az evolúció kulturális és társadalmi implikációi (következményei) iránti érdeklődés a társadalomtudományokban is fokozatosan felerősödött, ennek alapvető és nagy visszhangot kiváltó példája EDWARD O. WILSON: *Szociobiológia* (1970) című kötete.

Valójában az evolúcióbiológia 20. század közepén kezdődő új fejlődési szakasza általánosan elfogadottá tette azt a nézetet, amely szerint a természettörténet törvényszerű mechanizmusainak kulturális és társadalmi vonatkozásai is vannak.

¹⁰⁶ Ld. VOLKER STROCH – ULRICH WELSCH: *Evolúció. A származástan tényei és mai problémái*. Springer Hungarica Kiadó, Bp. 1995.; MAYR, ERNST: *Mi az evolúció?* Bp. Vince Kiadó, 2001.

5.1.2. A kulturális evolúció fogalma

Az evolúció elméletének kultúraelméleti implikációja az, hogy biológiai és kulturális szervezet között folyamatosság van. Az egyik emberelőd faj „kulturaképes” *homo sapiens*-szé – modern emberi fajjára – fejlődése a természettörténet evolúciós rendszerébe illeszkedő folyamat volt. Ennek értelmében a biológiai evolúció során létrejött a kultúrát teremtő ember: kultúrát teremtő képességet öröklünk, hordozunk és adunk át utódainknak: genetikai örökségünk része a szimbolikus gondolkodás és a kultúrára való képesség.

A kultúrára való képesség új dimenziókat nyitott a biológiai evolúció történetében is. Bár genetikusan nem tudjuk átörökíteni az életünk során szerzett kulturális tudást / tapasztalatot, a fogalmi gondolkodásra való képességgel az emberi faj képessé vált a felhalmozott kulturális tudás áthagyományozására. A beszéd majd az írás kulturális vívmányával a szóban és írásban felhalmozott kulturális tudás minden újabb nemzedék számára elérhetővé vált.

Az emberi kultúra az evolúció folyamatát új szintre emelte: nem biológiai/genetikai (belső) tényezőkön múltott az ember fejlődése, hanem kulturálisan átörökíthető, bővíthető tényezőkön, azaz külső tényezőkön.¹⁰⁷

5.1.3. A multilineáris evolúció eszméje

A kultúra fejlődését összetettebben szemlélő *multilineáris* evolucionista kutatók úgy tekintettek **az emberi kultúrákra, mint sok-sok önálló** (egyes esetekben elkülönülő, egyes esetekben érintkező) **ösvényen haladó folyamatra**, szemben az *unilineáris* elképzeléssel, amely a kultúra egyetlen, főúton való haladását fogalmazta meg. A multilineáris felfogás megfelelt a kulturális relativizmusnak is, hiszen az elszigetelten fejlődő kultúrák sajátosságait nem más (pl. az európai) kultúrához viszonyították, hanem az adott kultúrára jellemző adottságokból kívánták megérteni. Ezáltal a rangsorolás is értelmét veszítette.

A multilineáris evolucionista kutatók **haladás felfogása is árnyaltabb, nem érték-sorrendet jelent**, hanem pusztán a kultúra egyes (elsősorban technikai és gazdasági) tényezőinek mennyiségi, hatékonysági növekedését hangsúlyozzák, amely ráadásul negatív következményeket (pl. a természeti környezet pusztításával járó rövid távú gazdasági növekedés) is eredményezhet.

107 Vö. CsÁNYI: 1999. 246.

5.2. A neoevolucionizmus és a szimbólumok szerepe a kultúrában – LESLIE WHITE (1900–1975)

5.2.1. WHITE munkássága

Amerikai antropológus, a neoevolucionista irányzat képviselője. Az 1920-as években egy indián rezervátumban végzett terepmunkája (a szeneka törzs antropológiai vizsgálata) során tanulmányozta MORGAN *Az irokézek szövetsége* című antropológiai kötetét. WHITE arra a meggyőződésre jutott, hogy MORGAN munkássága, ha számos tekintetben idejétmúlt is, alapvetően tekintve mégis a kultúra tudományos vizsgálatának helyes útja. MORGAN más műveinek tanulmányozása után a történeti partikularizmus iskoláját képviselő antropológusokkal folytatott vitában dolgozta ki „neoevolucionista” kultúraelméletét.

A terepmunkáit feldolgozó, az Egyesült Államok dél-nyugati részén található pueblókról írt antropológiai monográfiáit követően kultúraelméleti munkáknak szentelte kutatásait: *A kultúra tudománya* című műve 1949-ben, *A kultúra evolúciója* pedig 1959-ben jelent meg. Kultúraelméletét „kultúrológiának” nevezte.

5.2.2. WHITE: A kultúra tudománya

WHITE kultúraelmélete alapvetően két tételre épül: 1. a kultúra **evolúciós** folyamat; 2. az emberi kultúra alapegysége a **szimbólum**. Az emberi kultúráról és a kultúra kutatásáról az alábbi nézeteket vallotta: nem egyes népek, törzsek kultúrájának vizsgálatából kell levonni következtetéseket, hanem a teljes emberi történelem fejlődési menetének megértése az antropológia célja. Kutatásának központi kérdése az, hogy miben fogható meg az emberi kultúra változásának törvényszerűsége?

A kultúrát úgy határozza meg, mint amely az emberi fajra jellemző jelenségek halmaza, amelynek alapja az emberre jellemző szimbólumalkotó képesség. A kultúra jellemzői biológiai eszközökkel nem adhatók tovább (nem átörökíthetők), hanem csakis a hagyományozás útján adható át a különböző emberek (generációk, más népcsoportok) között. A kultúra a „**társadalmi öröklés**” egy formájának is tekinthető, ebben az értelemben olyan folytonosság és áthagyományozódás, amely a biológia fölött áll.

WHITE leszögezi, hogy az emberi fajt egységesnek tekinthetjük, és ennek megfelelően valamennyi különböző kultúráról vagy kulturális tradícióról úgy is gondolkodhatunk, mint egységről. Ebből következően a kultúrák sokfélesége és egyedisége mellett létjogosultsága van az „emberiség kultúrája” fogalomnak is.¹⁰⁸

Amikor a **kultúra természeti környezethez való alkalmazkodását** mint kultúrát meghatározó sajátást említi, tipikusan evolúciobiológiai fogalmat alkalmaz.

108 WHITE: 1976. 47.

A kultúra három alrendszerét különíti el: a **technológiai alrendszert**, a **társadalmi-szociológiai alrendszert** és az **ideológiai alrendszert**. E három kategóriából tevődik össze a kultúra rendszere. WHITE szerint a technológiai alrendszer jelenti a kultúra alapját.

1. **A technológiai alrendszer** olyan anyagi és mechanikai eszközök összessége, amely az ember természeti környezethez való alkalmazkodását szolgálja. Ennek vizsgálatával, mint WHITE fogalmaz „birtokunkban van egy kulcs, amelynek segítségével megérthetjük a kultúra növekedését és fejlődését: ez a technológia”. A technológia, amelybe az élelemszerzés és az eszközkészítés is beletartozik, az ősi koroktól máig az ember mint élő anyagi rendszer és a környezet/kozmosz mint anyagi rendszer kapcsolódását segíti elő. „Zoológiai szempontból a kultúra nem egyéb, mint egy sajátos faj, a Homo sapiens életfolyamatának fenntartási eszköze.”¹⁰⁹ Lehetővé teszi az ember létfenntartását, a természeti erők és az ellenség elleni védelmet, szabályozza az emberi együttélést, a kozmikus alkalmazkodást és az ember pihenését/kikapcsolódását.

A kulturális evolúció technológiai tényezőihez az energiamennyiség növelése és az eszközök tökéletesedése, hatékonyabbá tétele tartozik. A **birtokolt energiamennyiség növelése** során a „szűkös energiaforrásként” jellemezhető pusztán emberi energiát (amely az őskor emberét; a taszmániai, tűzföldi bennszülöttek civilizációját a 20. századig jellemezte) újabb energiaforrások bevonása egészítette ki. A Közel-Keleten a neolitikumi élelem-termelő kultúrák az állati energiát is bevonták a termelésbe, ezzel megsokszorozták a hasznosított energiamennyiséget (pl. ez volt az ókori kulturális fejlődés alapja). „A kulturális fejlődésben tehát nagy előrelépés volt várható annak következtében, hogy a földművelés és az állattartás révén jelentősen megnőtt az évi egy főre eső, birtokba vett és ellenőrzés alá vont energia mennyisége. És pontosan ez az, ami történt. A régészeti adatok ezen a ponton teljes mértékben megerősítik elméletünket. A házasítás és a növénytermesztés ismereteinek elterjedése után néhány ezer évvel gyorsan létrejöttek nagy civilizációk, az ókori egyiptomi, a mezopotámiai, indiai, kínai, valamint az Újvilágban Mexikóban, Közép Amerikában és az Andok felföldjén. A paleolitikumi több százezer évnyi, viszonylagosan lassú és csekély előrehaladás után a kultúra egyszerre kirobbant a földművelés és az állattartás nyújtotta megnövekedett energiaforrásoktól hajtva.”¹¹⁰

A kultúra a földművelés és állattartás bázisán a lehetőségeinek határáig fejlődött Euráziában már a kereszténység kezdete előtt. Az újabb áttörést Európában a 17–19. század technológiai újításai, a szén, majd az olaj és a földgáz energiaforrásként való felhasználása jelentette. Az iparosodott társadalom technológiája (a folyamatos tudományos-technikai kutatás és újabb energiaforrások kiaknázása) foglalkozási

109 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 464.

110 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 468.

specializálódást és az általános fogyasztói kultúra kialakulását eredményezte. A technológiai tényező jelentőségét jelzi az is, hogy az üzemanyag két évszázados forradalma több civilizációs újítást (a mindennapi életet átható találmányt) eredményezett, mint a megelőző korszakok együttesen.

WHITE szerint az energiatényezőhöz képest **az eszköztényező másodlagos**. Az eszközöket folytonos, de behatárolt tökéletesedés jellemzi. Valójában az energiamennyiség növelése teszi lehetővé egy újabb eszköztípus kialakítását és tökéletesedését (pl. az állati erő hasznosítása tette lehetővé a kocsihasználátot; a kőolaj mint energiaforrás felhasználása tette lehetővé a modern technikai eszközök sorát: pl. autó, repülőgép).

A háborús technológia története bizonyítja, hogy a technológiai evolúció nem értékelhető csak pozitívumként: a technológia épít és pusztít is egyben (pl. az atomenergia háborús és békés felhasználása). WHITE a szákmányoló és a földművelő népcsoportok háborúi közti minőségi különbség elemzésekor arra a következtetésre jut, hogy a törzsi konfliktusokat felváltó nagyméretű, rendszeres háborúk megjelenése a mezőgazdasági technológiai forradalommal állt összefüggésben. A 20. század közepének új, nukleáris technológiája viszont katonai tekintetben már azzal fenyeget, hogy magát az emberi civilizációt is elpusztíthatja (pl. az atomenergián alapuló ipari központok elpusztítása Európában, az USA-ban a nyugati civilizáció összeomlását eredményezné). WHITE 1949-ben megfogalmazott véleménye szerint az egyetlen megoldás: az emberi fajt egyesítő egyetlen politikai szervezet lehet. A politikai egységesülés a „háború átká”-tól való szabadulás lehetősége WHITE szerint

2. **A társadalmi és szociológiai alrendszer**, a kultúra társadalmi tényezői WHITE rendszerében a technológiai alrendszernek alárendelt szerepet kapnak: „... minden társadalmi rendszer egy technológiai rendszeren nyugszik és azáltal meghatározott.”¹¹¹ Egy-egy népcsoport technológiai szintje határozza meg a társadalom rendszerét; pl. egy nomád technológiát alkalmazó nép más társadalmi formációval rendelkezik, mint egy letelepült növénytermesztő nép vagy egy ipari technikával rendelkező nép – mind-egyik esetében a technológiai sajátosságok a meghatározóak.

A társadalom vezető rétege hatalma konzerválására törekszik, ezért a társadalmi rendszer technológiát visszafogó tényezőként számos esetben gátként szerepelt az emberi történelem során.

3. **Az ideológiai alrendszer** az emberi vélekedések szerveződéseit jelenti. „Az emberi tapasztalat önmaga magyarázatát” alkotja meg. A technológia meghatározó voltát jelzi, hogy stagnálása a kultúra másik két szférájának (társadalmi s ideológiai-filozófiai alrendszer) stagnálását eredményezi.

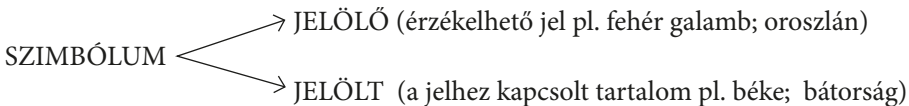
111 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 476.

WHITE törekvése a kulturális evolúció vázlatának leírása. E vázlat: „Kaland és haladás elbűvölő története ez, egy fajé, amely saját kulturális erejéből az egyszerű állat státusából egy teljesen új életmódra emelkedett fel, olyan életmódra, amelyből az következett, hogy legtöbb más faj fölött uralmat és a természeti környezet fölött hathatós és széles körű ellenőrzést gyakoroljon. A kultúra keletkezése az evolúció folyamatát új szintre emelte.”¹¹²

5.2.3. A szimbólum mint az emberi kultúra alapja

A kultúra tudománya című WHITE kötet egyik fejezetcíme: „A szimbólum: az emberi viselkedés eredete és alapja”. Mint kifejti: „Minden civilizáció egyedül a szimbólumok használata által született és maradt fenn. A szimbólum az, ami a Homo sapiens sarját emberi lényé változtatja.”¹¹³

A szimbólum egy többértelmű jeltípus. Mindig olyan jelentéssel rendelkezik, amellyel használói ruházzák fel, és amely jelentés módosulhat is. A *szimbolon* görög szó eredeti jelentése: 'ismertető jegy' (olyan kettéválasztott, de összeilleszthető tárgyakra vonatkozott, pl. kettétört agyagtál, gyűrű, amelyek összeillesztésükkel váltak bizonyító eszközzé, a két elem együttesen volt érvényes). A szimbólum is mindig két részből áll, és csak együttesen hordoznak jelentést. E két rész a **jelölő** (a szimbólum érzékelhető – látható, hallható – eleme) és a **jelölt** (a szimbólum tartalmi összetevője: amit a jelölő jelent).

A szimbólumok alapvető sajátossága az, hogy egyezményes alapon alkották meg őket: az érzékelhető (látható, hallható) jelölőhöz hozzákapcsoltak egy-egy jelöltet, tartalmat, amelyet a közösség elfogad és ebben az értelemben használ, majd a kultúrában tovább hagyományozza.

WHITE tehát **kultúrafogalma központi kategóriájává emeli a szimbólumot.** A kultúra „a dolgoknak és eseményeknek az emberi testen kívül álló (extraszomatikus – nem genetikai) időbeli folytonossága, amelyet a szimbólumalkotás tart fenn.”¹¹⁴

WHITE a nyelvet tartja történetileg az első szimbólum-rendszernek, ugyanis a tárgyak és megnevezésük közötti egyezmény is szimbólumalkotás (pl. a 'tűz' jelentésű szó és a valóságos tűz mint konkrét természeti jelenség közötti kapcsolatteremtés). WHITE szerint „az ember akkor jelent meg, amikor kifejlődött a szimbólumalkotó

112 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 483.

113 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 459.

114 WHITE: 1983. 25.

képessége”¹¹⁵ Antropológiai alaptétele kimondja, hogy **az embert szimbólumteremtő képességgel és ebből fakadó kultúráteremtő képességgel lehet meghatározni.**

A szimbólumalkotó képesség fő ismérve, hogy a dolgoknak vagy jelenségeknek szabadon és **önkéntesen tulajdonítunk jelentést**, és a szimbólum jelentését képe-
sek vagyunk felfogni, értékelni, emlékezetünkben rögzíteni (mennyiségileg óriási az emberek által használt szimbólumok száma). WHITE szerint a szimbólumalkotás a bizonyítéka annak, hogy az állat és az ember szellemi képessége között minőségi különbség van (a fizikai antropológia feladata annak kutatása, hogy az emberi elme fejlődése mikor érte el ezt a szintet, illetve, hogy az emberi agy melyik része felelős a szimbólum-használat- és alkotás képességéért.)

Az emberi szimbólumhasználat jellemzője: **korlátlan, folytonosan bővülő, dinamikus, nyitott rendszer**, minőségileg más, mint az állati kommunikáció behatárolt jel-használata. Ebből az emberi szimbólumalkotó képességből vezeti le a kultúra részeit WHITE. Az emberi szellemi kultúra minden területén alapvető jelentőségű a szimbólumok használata, amelyet kulturális tanulással sajátítunk el.

5.3. Az általános és a specifikus kulturális evolúció – MARSHALL SAHLINS (1930–2021)

5.3.1. SAHLINS munkássága

LESLIE WHITE tanítványaként szerzett antropológus diplomát, majd Polinéziában végzett terepmunkát. Az 1960-ban megjelent *Evolúció és kultúra* kötet társszerkesztője és egyben szerzője volt, amely a multilineáris kultúrafelfogáson alapuló kutatások reprezentatív képviselője. A *Törzsek*¹¹⁶ című műve összehasonlító történeti munka (1968-ban jelent meg). A különböző törzsi társadalmak (a tropikus őserdei földművelőktől a félsivatagos területeken élő nomád pásztorokig) a kulturális fejlődés „meghatározott kategóriáját” képviselik, amely a Föld különböző pontjain, eltérő időpontokban (a paleolitikumtól a civilizáció kezdetéig) létezett. A törzsi társadalom SAHLINS szerint „bonyolultságát tekintve átmenetet jelent a mozgékony vadászok és gyűjtögetők, valamint az olyan agrárállamok között, mint az ókori Egyiptom vagy Mezopotámia volt.”¹¹⁷

A kultúrák sokféleségének és egyedi jellegének hangsúlyozása a kulturális relativizmus eszméjével összhangban álló felfogás. SAHLINS a *szociobiológia* emberi társadalomra, kultúrára vonatkoztatott nézeteivel nem értett egyet. Az evolúció jelenségét a létező kultúrák sajátosságainak figyelembevételével kívánta összhangba hozni.

115 WHITE: 1976. 25.

116 magyarul in: SERVICE, E. R. – SAHLINS, M. D. – WOLF, E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó.

117 SERVICE, E. R. – SAHLINS, M. D. – WOLF, E. R.: 1973. 137.

5.3.2. SAHLINS: *Evolúció és kultúra* (1960)

A kultúra és az evolúció közötti összefüggés problémájában SAHLINS kiindulópontja az, hogy evolúció mind a biológiai szférában (a természeti világban), mind az emberi kultúra szintjén érvényesül. Az ember története nem ragadható ki a természettörténetből. Mindkettőben egyidejűleg két irányba tart az evolúció: ennek eredménye a specifikus és az általános evolúció.

Az evolúció folyamata egyrészt sokféleséget eredményez, új formák különülnek el a régiektől – ezt nevezzük **specifikus evolúciónak**. Biológiai értelemben módosulással járó leszármazást jelent, az eltérő környezethez való *alkalmazkodás* során történő variálódást fejezi ki: pl. a róka sivatagi, mérsékelt és sarki égővekhez alkalmazkodó variációi.

Másrészt az evolúció folyamatában összetettebb, bonyolultabb formák jönnek létre, ez az **általános evolúció**. Biológiai értelemben új, összetettebb faj kialakulásához vezet: pl. a madárfajok kialakulása egyes dinoszaurusz-fajokból.

SAHLINS kultúraelmélete szerint **az emberi kultúrára is jellemző a specifikus és általános evolúció**, meglátása szerint **a kultúra az evolúciós folyamatot új eszközzel folytatja**. A kultúra az emberi adaptáció (természeti környezethez való alkalmazkodás) eszköze. A kultúra szolgáltatja azokat a technikákat (elméleti tudást és eszközöket), amellyel a természet energiát saját szolgálatába állítja az ember. A kultúra – beleértve a gazdasági- és technikai tudás és gyakorlat, valamint a világról való ismeretek és vélekedések összességét – az emberi élet fenntartására való szervezet.

1. **A specifikus evolúció a kultúra szintjén is sokféleséget eredményez:** az emberi kultúrák különbözősége a környezet változatosságához való alkalmazkodásnak köszönhető, amelynek eredményeképpen speciális kulturális vonások sokasága jött/jön létre. Ez az adaptáció áll az elkülönülő, szétágazó emberi kultúrák sokfélesége mögött (amelynek a földrajzi felfedezések korszaka vetett véget és a globalizáció sodor végveszélybe). A kultúrák specifikus vizsgálata a kulturális relativizmus nézőpontját igazolja, hiszen a környezetükhöz tökéletesen adaptálódott (alkalmazkodott) kultúrák mindegyike megfelelő a maga módján, egyik sem tekinthető jobbnak.

SAHLINS úgy gondolja, hogy szemben a biológiai evolúcióval: a kultúra terén az egyes „leszármazási vonalak mentén” létrejöhetnek közvetlen kapcsolatok: a kulturális változatosság átvehető, bármikor érvényre juthat a *diffúzió* (a kulturális jelenségek terjedése) és az *akkulturáció* (a kulturális alkalmazkodás, átvétel). Ilyen diffúziós és akkulturációs folyamat volt a közép-amerikai indián kultúrák nemesített növényeinek (kukorica, napraforgó, burgonya, paradicsom, paprika) elterjedése vagy pl. az európai technológia japán átvétele.

A kultúra területén ugyanakkor számos párhuzamos jelenség figyelhető meg, a térben és időben elkülönülő népcsoportok kulturális szokásainak hasonlósága, amelynek

oka az, hogy a genetikailag egységes emberi faj adottságai határt szabnak az életmód és kulturális variációk végtelenségének.

2. **Az általános kulturális evolúció** fogalma viszont arra a folyamatra utal, amelynek során **általános haladás is végbemegy a párhuzamosnak tekinthető specifikus kulturális evolúció mellett.** SAHLINS hangsúlyozza, hogy a kultúra egymást követő átváltásai magyarázatot kívánnak. Az általános kulturális evolúció **áttérés a kevesebbről a több energia hasznosítására; az integráció alacsonyabb szintjéről a magasabbra.** E folyamat alapján egy fejlődési sorrend állítható fel, azonban az etnocentrizmus vádjának elhárításául fontos kiemelni, hogy ez a történeti „haladás”-elv nem értékelvű felfogás, hanem mindössze hatékonysági sorrend. Amint SAHLINS megjegyzi: „a »haladás« és a »jó« közé nem teszünk egyenlőségjelet.”¹¹⁸ Például a háború és a haditechnika történeti „haladása” bizonyítja: a több energia felhasználásával jellemezhető általános evolúció nem feltétlenül pozitív irányú (pl. az atombomba kifejlesztése).

Az általános kulturális evolúció révén egyre hatékonyabb alkalmazkodás és energiafelhasználás jellemzi az emberi kultúra menetét; de ez a természeti környezettől való függetlenedés végzetes is lehet. E nézőpontból három nagy kulturális szint különíthető el, amelyek az energiafelhasználás és technikai hatékonyság területén fejlődési sorrendet mutatnak. 1. Az első a gyűjtögető, társadalmi tagozódás nélküli hordák kulturái, amelyek a kulturális fejlettség legalsó szintjét képviselik (viszont természetvédelmi szempontból ez a legértékesebb kulturális szint). 2. Második az állattenyésztő- és földművelő törzsek kulturális szintje (a tagolódás nélkülítől a főnökségi szintig). 3. Harmadik a civilizáció szintjei: a korai városállam szintjétől a kulturálisan nagy területet integráló államok szintjéig.

A fejlődési sorrendet bizonyító történelmi tény az is, hogy a fejlettebb, hatékonyabb technikával rendelkező kulturális formák kiszorítják a fejletlenebb formákat. „Így a modern nemzeti kultúra elterjedőben van az egész földgolyón, s a szemünk előtt váltja, alakítja át vagy pusztítja el az evolúció több ezer éves fokainak képviselőit; az archaikus civilizáció pedig, amely ma szintén áldozatul esik ennek a fejleménynek, még a maga idejében is csak bizonyos kontinensek bizonyos részeire korlátozódott. A fejlettebb kulturális formák domináló hatalma annak a képességüknek a következménye, hogy az energiaforrásokat szélesebb skálán és hatásosabban tudják kiaknázni, mint a fejletlenebb formák.”¹¹⁹

A két, párhuzamosan létező evolúciós folyamat különbségét így összegzi: „A specifikus és az általános evolúció közötti alapvető különbség tehát, úgy tűnik, abban áll, hogy az előbbi egymáshoz kapcsolódó formák történeti sora, míg az utóbbi fokokból álló sor, amelyet egy adott fejlődési sorrend formái példázhatnak.”¹²⁰

118 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 502.

119 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 507–508.

120 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 504.

Tanulmányának végén SAHLINS az evolúció-elvet a kultúrakutatásban is meghatározó alapelvként értékeli: „... az evolucionizmus a központi, mindent magába foglaló és szervező szemléletmód az antropológiában, ami elméleti átütő erejét tekintve olyan, mint a biológiai evolucionizmus: »az a nagy elv, amelyet minden tudósnak birtokolnia kell ...«”¹²¹

5.4. A kulturális materializmus – MARVIN HARRIS (1927–2001)

5.4.1. HARRIS munkássága

Amerikai antropológus, a Columbia Egyetemen tanult, majd oktatott kulturális antropológiát. Brazíliában és Afrika portugál nyelvű országaiban végzett antropológiai terepmunkát. E kutatások eredményeit publikáló kötetek mellett kultúra-elméleti munkák is kötődnek a nevéhez: *A kultúra, az ember és a természet* (1971) és a *Kulturális materializmus: küzdelem a kultúra tudományáért* (1979).

HARRIS a kultúra materiális értelmezése mellett kötelezte el magát: eszerint a létfenntartás és fajfenntartás az elsődleges, és ezzel összefüggésben alakult ki a kultúra számos jelensége. E nézetével összhangban élesen bírálta a kulturális idealizmust, amely a kultúra alakulásában a szellemi tényezők meghatározó voltát vallja.

A kulturális antropológiában az **étikus kutatói módszert** tartotta tudományosan megalapozottnak, amely empirikus vizsgálat nyomán fogalmazódik meg, ezért **objektívebbnek, tudományosnak** tekinthető (szemben az *émikus* attitűddel, amely szubjektív, kultúrafüggő válaszokat fogalmaz meg). Az étikus attitűd kutatási eredményei rávilágítanak arra, hogy a legtöbb kulturális jelenség visszavezethető társadalmi–gazdasági okokra.¹²² Ezt a nézőpontot képviseli *Az indiai szent tehén kulturális ökológiája* (1966) című tanulmányában is, amelyben az indiai szarvasmarha kérdés irracionális, egzotikus (hindu teológia) magyarázatánál fontosabbnak ítéli meg a gazdasági elemzést és az ökológiai magyarázatot.¹²³

5.4.2. HARRIS: *Kulturális materializmus* (1979)

A kulturális materializmus legfőbb elveit KARL MARX materialista filozófiájából meríti. HARRIS idéz MARX *A politikai gazdaságtan bírálatához* című 1859-es művéből: „Az anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot egyáltalában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza.”¹²⁴ HARRIS szerint ez a filozófiai

121 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 513.

122 BICZÓ: 2003. 33.

123 BICZÓ: 2003. 30–51.

124 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 526.

álláspont megelőlegezte a kulturális materialista fölfogást, és kifejtése alapvető volt az emberi tudás előrehaladásában, jelentőségét a darwini természetes kiválasztódás-elméletéhez hasonlítja.

HARRIS a materializmussal ellentétes szemléletmódot kritizálja; eszerint a *kulturális idealizmus* (a kultúra-elméletben a szellemi- tudati tényezők alapvető voltának hangsúlyozása) melletti elköteleződés éppolyan benyomásainkon alapuló tévedés, mintha a Földről továbbra is azt hirdetnénk, hogy lapos, csak mert úgy érzékeljük. „A kultúra területén kitartani az elme prioritás mellett annyit jelent, mintha a szociokulturális jelenségek megértése során a Darwin előtti biológia vagy a Newton előtti fizika antropológiai megfelelőjének szintjére helyezkednénk. ... Ez a hiedelem az intellektuális infantilizmus egy formája, ami igencsak dicstelen fajunk biológiailag adott gondolati erejére nézve.”¹²⁵

HARRIS kifejti, hogy a kulturális materializmussal szembeni ellenérzés általában abból fakad, hogy az a benyomásunk: az emberi gondolat, a tudat irányítja létünket. De ez csak a látszat (mint a Föld lapos korong volta). Például a technikai találmányok (mezőgazdasági, kézműipari technikák) a kultúra általános evolúciójában, a bonyolultabb rendszerű kultúra létrejöttében meghatározó szerepet játszanak, még ha az összefüggés nem is nyilvánvaló.

A kulturális materializmus alapján HARRIS fölvázol egy olyan szociokulturális rendszert, amely szerinte univerzális, amelynek alapján minden emberi kultúra leírható és értelmezhető.

Az emberi **szociokulturális rendszerben három**, egymással összefüggő részt különböztet meg: az infrastruktúra, a struktúra és a szuperstruktúra szintjeit.

1. Az **infrastruktúra** a létfenntartás (élelem termelése, technikák) és a reprodukció (a fajfenntartás, szaporodás) szintjét jelenti.

2. A **struktúra** fogalma az emberek közötti társadalmi kapcsolatok rendszerét fedi. Ide tartoznak a családi és politikai viszonyok: a rokonsági rendszerek és a társadalmi, etnikai tagolódások is.

3. A **szuperstruktúra** a kultúrának az a szintje, amit általában „szellemi kultúrának” nevezünk: a művészet, a vallás, a tudomány, az ismeretek, ideológiák különböző formái. A kultúrák „önmagyarázatai”, a szimbólumok, esztétikai normák, mítoszok, ismeretelméleti és filozófiai magyarázatok, köztük a kultúra-elméletek is ehhez a szinthez köthetők.

HARRIS, materialista szemléletéből eredően, e három szint közül **az infrastruktúrát tekinti meghatározónak**, az emberi létet, kultúrát befolyásoló tényezőnek. E szerint a termelés és a reprodukció módjai határozzák meg a családi és politikai viszonyokat (a struktúra szintjét), amelyre visszavezethető a kultúra (a szuperstruktúra).

125 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 532.

A kulturális materializmus kutatói módszerei alapján az infrastrukturális változók vizsgálata kerül a középpontba, e felfogásban ez az elsődleges okozati tényező, és ez a szint közvetíti a természet és a kultúra között.

Ugyanakkor HARRIS az infrastruktúra meghatározó volta mellett a másik két tényező (a családi-politikai viszonyok és a kultúra) bizonyos fokú önállóságát is hangsúlyozza, valamint az infrastruktúrára való visszahatásukra is felhívja a figyelmet. Ez a nézet előrelépés a klasszikus marxi teóriához képest. A szuperstruktúra szintjén megjelenő kulturális újítások viszont csak akkor maradnak fenn, ha összeegyeztethetők a termelés és a reprodukció létező módjaival.

HARRIS jelentős kultúraelméleti tétele a **biopszichológiai állandók** meghatározása. Ezek olyan, valamennyi emberre jellemző jegyek, biológiai alapú tulajdonságok, amelyek meghatározzák a kultúrákat. Négy, **az emberre mint fajra genetikusan jellemző tulajdonságot**, ún. „biopszichológiai állandó”-t különböztet meg.

1. Az embereknek enniük kell, ennél fogva az élelemtermelés minden kultúrában meghatározó.

2. Az emberek a rájuk háruló feladatot a szükséges energiaráfordítással végzik, eszközkészítés iránti késztetés jellemzi őket.

3. Az emberek szexuálisan motiváltak.

4. Az emberi kapcsolatokban meghatározó szerepe van a csoportidentitásnak és (elsősorban a családban) a szeretetnek, gyengédségnek

Ezek az általános alapelvek olyan biológiai, materiális adottságoknak tekinthetők, amelyek bármely kultúrához tartozó emberre jellemzőek, és amelyekből számos kulturális jelenség eredeztethető. A közösségi kultúra elemei ugyanis ezeknek az igényeknek a kielégítését valósítják meg.

5.5. Az ökológiai antropológia – JULIAN STEWARD (1902–1972)

5.5.1. Az ökológiai nézőpont jelentősége

A kulturális antropológia ökológiai kutatási szempontokat érvényesítő irányzata a 20. század derekán bontakozott ki. Az ökológiai antropológia első alapművei az 1960–70-es években jelentek meg. Ez az irányzat a kultúrának nem a társadalmi-szociális vonatkozásait, hanem az adott **kultúra és természeti környezete közötti kapcsolatot** teszi kutatása tárgyává.

Az irányzat szemléletét a **multilineáris evolucionizmus** jellemzi, ebből eredően a különböző kultúrák egyediségét hangsúlyozza. A kulturális ökológia jelentőségét adja meg, hogy **a kultúra magyarázatát az emberi kultúrán kívül eső tényezővel: az ökológiai rendszerrel**, az élő és élettelen természeti környezettel hozza szoros összefüggésbe. Ezzel a külső tényezőtől eredő magyaázattal szembe állíthatók más

antropológiai irányzatok, amelyek viszont a kultúra/civilizáció egy-egy részjelensége (például a gazdaság, a szellemi élet, a társadalom) alapján kívánják megmagyarázni a kultúrát (amelyet BOHANNAN és GLAZER „körkörös okoskodásnak” nevez¹²⁶).

Az irányzat legjelentősebb képviselőjének, JULIAN STEWARD megfogalmazásában: „A kulturális ökológia a humán és szociálökológiától abban különbözik, hogy inkább a különböző területeket jellemző, sajátos kulturális jelenségek és minták magyarázatára, s nem bármely kulturális-környezeti helyzetre alkalmazható általános alapelvek levezetésére törekszik.”¹²⁷

JARED DIAMOND *Háborúk, járványok, technikák* című kötete **az eltérő ütemű történeti fejlődésre** keresi a választ. A számos természet- és társadalomtudományos kutatási eredmény szintézisére törekvő gondolatmenet egybecseng az ökológiai antropológia nézeteivel, hiszen az európai civilizáció 16. századtól érvényre jutó fölényével kapcsolatban – elutasítva a sértő és tudománytalan rasszista okfejtéseket – megállapítja: „A történelem az egyes népek környezetének különbségeiből adódóan alakult eltérő módon, és nem az egyes népek biológiai különbségei miatt.”¹²⁸ Könyvében DIAMOND számos példával igazolja **az emberi kultúrák környezeti feltételekhez való alkalmazkodásának** meghatározó voltát, pl. a Chatam-szigetek története kapcsán az eltérő környezeti adottságoknak megfelelően alakuló, eredetileg egy csoportból származó, szétágazó polinéz kultúrák közötti különbségek bemutatásakor. Az új-zélandi maori és a Chatam-szigeteki moriori népek egyenlőtlen küzdelme a környezet emberi társadalmakra és kultúrájukra gyakorolt hatásait szemlélteti.¹²⁹ A polinéz példa az emberi kultúrák eltérő fejlődési szintjeinek valós okára is rávilágít: „A polinéz szigetek társadalmi nagyban különböztek gazdaságuk, társadalmi rétegződésük, politikai szerveződésük és anyagi kultúrájuk tekintetében. Ezen tényezők összefüggtek a népesség méretével és sűrűségével, ami viszont a szigetek területének, töredezettségének, elszigeteltségének a függvénye volt, valamint annak, hogy milyen lehetőségek voltak a megélhetésre és az élelmiszertermelés fokozására. Mindezen különbségek a polinéz társadalmak között (mint egyetlen őstársadalom környezetfüggő variációi) viszonylag rövid idő alatt, és a Föld felszínének egy nagyon szerény töredékén alakultak ki. A Polinézián belül kialakult kulturális különbségek lényegében ugyanazokat a kategóriákat foglalják magukba, mint bárhol másutt a világon.”¹³⁰

Az ökológiai nézőpont jelentőségét és az ökológiai antropológia kutatási eredményeit különösen hangsúlyossá teszi napjaink ökológiai válságjelenségei. Hiszen az

126 „Steward felfogása a kulturális alkalmazkodásról elméletileg azért fontos, mert megtörte azt a körkörös okoskodást, hogy a kultúrát csak a kultúra tudja magyarázni...” BOHANNAN – GLAZER: 1997. 442.

127 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 449.

128 DIAMOND: 2001. 22.

129 DIAMOND: 2001. 2. fejezet. A történelem egyik természetes kísérlete. 51–64.

130 DIAMOND: 2001. 63–64.

emberi kultúra és a természeti környezet összefüggése kölcsönös. Az emberi társadalom és gazdaság – különösen a hatékony technológia és a demográfiai robbanás, a 21. század elejére 6,8 milliárdra duzzadó emberiség korszakában – a fenntarthatóság határáig jutott. Az ember környezet-átalakító, gyakran környezetpusztító tevékenysége olyan méreteket öltött, ami már globális válsággal fenyeget, hosszú távon fenntarthatatlan. JARED DIAMOND *Összeomlás* című könyvében számos történeti példát elemez – köztük kulturális antropológusok által dokumentált törzsi társadalmak példáit is – amelyek az emberi társadalmak környezetpusztítását követő kulturális összeomlását bizonyítják (pl. a mezopotámiai, a maja kultúra hanyatlása, valamint a Húsvét-szigetek törzsi civilizációjának pusztulása¹³¹).

A különböző kultúrák eltérő társadalmi, politikai és gazdasági intézményrendszere, uralkodó kulturális értékrendje számos alternatívát felmutat a környezeti válságokra történő reakciók esetében. A sikeres, fenntartható társadalmi-kulturális modellek egyike egy Csendes-óceáni kis sziget, Tikopia többezer éven át fennmaradó kultúrája, amelyet DIAMOND a funkcionalista RAYMOND FIRTH antropológiai műve nyomán ismertet (Ld. 4.5.2. rész). A tikopiaiak tudatos környezeti egyensúlyra törekvése: a természet erőforrásainak mértékletes használata, a népesség létszámának tudatos szabályozása egy polinéz törzsi kultúra sikerét példázza és egyben fontos tanulságul is szolgál.¹³²

5.5.2. Ökológiai alapfogalmak

Az ökológiai antropológia az ökológia módszertanát és szakkifejezéseit alkalmazza, ezért ezek áttekintése megkerülhetetlen az irányzat tanulmányozása előtt. Az *ökológia* (görög 'környezettan') az élőlények és élőhelyük, környezetük kölcsönhatásaival foglalkozó biológiai tudomány. Az ökológiai szó meghatározása ERNST HAECKEL német természettudós nevéhez fűződik, aki 1866-ban alkotta meg ezt a kifejezést az élő organizmusok és környezetük közötti viszony tanulmányozására.¹³³

A természetvédelem háttértudománya, elméleti alapja, amely a természeti környezetben zajló folyamatok, kölcsönhatások elemzését végzi el. Két alapvető kutatási terület különíthető el az ökológián belül. Egyrészt az **élőlények és élettelen környezetük közötti kölcsönhatás** vizsgálata; másrészt az **életközösségek kölcsönhatásrendszerének** kutatása, az azonos élőhelyen élő különböző növény- és állatfajok kapcsolatainak, összefüggéseinek feltárása (pl. a tápláléklánc: növény – növényevő állat – húsevő állat – lebontó szervezetek folyamatos kapcsolata).

131 A Húsvét-szigetek története „legtisztábban példázza az olyan társadalmi katasztrófát, amit alapvetően a környezet lepusztulása vált ki”. DIAMOND: 2007. 94.

132 DIAMOND: 2007. 282–289.

133 BORSOS: 2004. 15.

Az ökológia fontos alapfogalma az *ökoszisztéma* (ökológiai rendszer), amely a bioszféra része. A *bioszféra* a kb. 15–16 kilométernyi földfelszín (a Földet körülvevő burok), amelyen az élet kialakult. Az ökoszisztéma (ökológiai rendszer) a bioszféra olyan részét, egységét jelöli, amelyben az élettelen környezet és a benne kialakuló növény- és állattársulások hatást gyakorolnak egymásra. E hatások során az egyes elemek (növények – állatok – gombák – baktériumok) között folyamatos anyagcsere jön létre. A földi ökoszisztéma működésének energiaforrása a Nap: az algák, a moszatok, a növények közvetlenül a Nap energiáját hasznosítják; a növényevők és a húsevők pedig nélkülük nem létezhetnének. Egy-egy ökoszisztémára egyensúlyi helyzet jellemző: az ökológiai egyensúly ismérve az, hogy az ökoszisztéma elemeinek egymáshoz viszonyított aránya állandó. Bármelyik elem (pl. a növényevők vagy a húsevők) túlszaporodása vagy eltűnése/kiirtása felborítja az egyensúlyt, ami ökológiai katasztrófához és új rend kialakulásához vezet.

A **humánökológia** az ember és az emberi kultúra természeti környezetbe ágyazottságát vizsgáló ökológiai tudományág. Az ember látszólagos elkülönülése, kulturális önállósága ellenére ugyanúgy része az ökoszisztémának, ökológiai rendszernek, mint más élőlény. Például a létünk alapját jelentő levegőt, édesvizet, növényi és állati eredetű táplálékot a Föld természeti környezete – a bioszféra – biztosítja.¹³⁴ Az 1991–1993 között lezajlott amerikai „Bioszféra-II” expedíció kudarca is bizonyítja az emberi élet alapvető környezeti beágyazottságát, ennek az beágyazottságnak és az ökoszisztémák működési mechanizmusának a tudományos kutatások által is feltárhatatlan összetettségét, ugyanakkor törékenységét.¹³⁵ Az emberi kultúrák sajátosságait is alapvetően meghatározza természeti környezetük, ahogy ezt a kulturális antropológia terepkutatásainak kezdeteitől megfigyelték a kutatók.

ROY RAPPAPORT, amerikai antropológus szerint az ökológiai antropológia legfőbb feladata az, hogy az ökológia és az antropológia megközelítéseit és terminusait ne csak a nevében, hanem a kutatás során is egyeztesse. Mint kifejti, „bár sem az embert is magába foglaló, sem a természeti ökoszisztémáknak nincs tökéletes modellje, de ugyanígy nincs mindenben működőképes modellje a társadalmi csoportoknak, kultúráknak stb. sem, az ökológiai antropológia által használt ökoszisztéma koncepció tehát felér bármely más kultúramagyarázó koncepcióval.”¹³⁶ Az ökológia terminusai közül elsősorban a *populáció*, az *ökoszisztéma*, illetve a *niche* (ökológiai fülke) került át az antropológiai írásokba.¹³⁷

134 VIDA: 2003. 9. fejezet: Van-e helyünk a bioszférában?

135 A Bioszféra-II kísérletről ld.: <http://www.biospheres.com/>; vö. VIDA: 2003. 119.

136 BORSOS BALÁZS: *Félig festett zebra a Múzeum-körúton* < <http://mek.oszk.hu/01700/01710>>

137 BORSOS: 2004. 61–65.; 123.

5.5.3. STEWARD munkássága

JULIAN STEWARD amerikai antropológus, KROEBER és LOWIE tanítványa. Indián törzsek kultúráinak kutatásában és régészeti feltárásokban is részt vett; 1935-től az Amerikai Etnológiai Hivatal antropológusa volt. Új kutatási irányát a vadászó, gyűjtögető társadalmak népsűrűségéről, ökológiai viszonyairól és társadalmi szerveződéséről végzett összehasonlító vizsgálatai során alakította ki. 1936-ban jelent meg *A primitív hordák gazdasági és társadalmi bázisa* című kötete. Az indián kultúrák vizsgálatát mindkét amerikai kontinensre kiterjesztette: az Amerika-közi Antropológiai és Földrajzi Társaság létrehozása STEWARD nevéhez fűződik.

Öntözéses civilizációk című kötete (1955) is összehasonlító elvet követ, a különböző öntözéses földművelésen alapuló kultúrákat elemzi. 1956-ben új kutatási programba kezdett a különböző kultúrák szabályszerűségeiről amerikai, afrikai és dél-kelet-ázsiai antropológiai terepmunkák alapján. Egységes kutatói program alapján egy antropológus munkacsoport az előbb említett területeken kiterjedt terepmunkát folytatott, melynek adatait Steward dolgozta fel.

5.5.4. Az ökológiai antropológia fogalma és módszerei

STEWARD *A kulturális változás elmélete* (1955) című kötetében külön fejezetet szentel az ökológiai antropológia (kulturális ökológia) fogalmának és módszerének. Kiindulópontja az a felismerés, hogy a természeti környezetnek meghatározó hatása van a kultúrára. „Az ökológia alapjelentése »alkalmazkodás a környezetbe.«”¹³⁸ STEWARD hangsúlyozza, hogy CHARLES DARWIN evolúcióelmélete óta „a „környezet” fogalma az élet teljes hálóját jelenti, amelyben minden növény- és állatfaj mind egymással, mind egy meghatározott területegység természeti jelenségeivel kölcsönhatásban van.

Az ökológiát eredetileg csak az „egyéb élőlény-csoportosulásokra” alkalmazták, de ma már az emberi faj is beleértendő, hiszen „ő is része az élet hálójának”. Az ember viszont nem úgy illeszkedik az ökológiai színtérbe, mint más földi fajok, hanem új tényezővel. Az élőlények ugyanis biológiai jellemzőik révén helyezkednek el az ökoszisztémában, az **ember viszont biológiai jellemzőin túl a kultúrájával is** bekapcsolódik ebbe a rendszerbe.

Az ember és az élő rendszer feletti kultúrája (amely szuperorganikus tényező) kölcsönhatásban áll az ökológiai rendszerrel. A *humánökológiai* (az ember és természeti környezetének összefüggéseit vizsgáló) kutatásból az alábbi eredmények születhetnek. Közelebb vihet az ember mint biológiai faj megértéséhez. Ezentúl kulturális antropológiai eredményt is hozhat annak vizsgálata, hogy az emberi kultúrát hogyan befolyásolja a környezetbe való alkalmazkodás. Az ember a környezetbe való alkalmazkodás során nemcsak genetikusan öröklött szerveit használja (mint az emberen kívül

138 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 442.

minden élőlény), hanem a kultúrát is, amelyet tanulással örökítünk át. Tehát az alkalmazkodásban a génjeinkben örökített képességeken túl a szerzett, tanulással átvett kulturális tradíciók is fontos szerepet játszanak.

Ezért nem lehet az embert pusztán biológiai fogalmakkal leírni, az emberi közösségek természetét kultúrájuk, hagyományaik is meghatározzák. STEWARD kutatói szemléletét a multilineáris evolúció-tannal lehet jellemezni. Számára ez egy olyan módszertan, amellyel a társadalmi fejlődés szabályszerűségeit, kulturális törvényeit lehet megállapítani.

Szerinte az emberi kultúrák multilineáris evolúciója párhuzamos fejlődésminták köré szerveződik. Ezek a **fejlődésminták a kulturális típusok**. Az emberi kultúrtörténetben számos kulturális típus alakult ki (pl. gyűjtögető horda, despotikus istenkirályság, feudalizmus). Az egyes kulturális típusokba sorolható kultúrák hasonló jellegzetességgel rendelkeznek, „kulturális magvuk” (a kultúra lényegi összetevője) megegyezik. STEWARD szerint a **kulturális mag** elsősorban az emberi közösség környezeti alkalmazkodásának eredménye, azaz azon jelenségek köre, amelyek a környezethez és az önnfenntartási tevékenységhez kapcsolódnak.¹³⁹

Ha a különböző területeken élő csoportok hasonló módon aknázzák ki környezetüket, annak eredménye hasonló kulturális típusok létrejötte lesz. **A kulturális típusok tehát a környezethez /ökoszisztémához való kulturális alkalmazkodás eredményeként jöttek létre.**

Egy-egy kultúra a különböző földrajzi- és éghajlati környezethez való alkalmazkodás folyamatában jött létre. A környezethez való alkalmazkodás kulcsa a kultúrában kifejlesztett technika (a tudás és az eszközök együttese). A különböző földrajzi adottságú területek lehetőségeiből más technika és kultúra kifejlesztése és áthagyományozása következik: eltérő technikákat és eltérő kulturális típusokat eredményezett a fél-sivatag, az esőerdő, a mérsékelt égövi síkság, a hegyvidék vagy a sarkvidék. Viszont az eltérő helyen fekvő, de hasonló jellegű földrajzi helyszínek hasonló kulturális típusok kialakítását eredményezhették: pl. az ókori folyamvölgyi kultúrák mezőgazdasági technikáját, kultúrájukat, társadalomszervezésüket egyaránt az öntözéses földművelés határozta meg.

A ökológiai antropológia módszerében három fontos vizsgálati szempont különíthető el.

1. **A természeti környezet és az emberi közösség technikai kultúrájának kölcsönhatása.** Az „anyagi kultúrának” nevezett szféra nagy része idetartozik (létfenntartási, technikai eszközök). Az eszközök (ruházat, szerszámok, háztípus) az adott környezethez való alkalmazkodást tükrözi.

139 BORSOS: 2004. 29.

2. A létfenntartási minták és az emberi életmódok, kultúrák összefüggéseinek vizsgálata. Az egyes létfenntartási típusok szűk határt szabnak az emberi életmódnak és kultúrának (más életmód és társadalmi kapcsolat következik egy zsákmányoló létfenntartási kulturális mintából, mint pl. egy mezőgazdaságon alapuló létfenntartási formából).

3. Milyen mértékben hatnak a környezet kihasználásával együtt járó viselkedési minták a kultúra más oldalaira? Ez a vizsgálati szempont a kultúra teljes megértését célozza, mivel az adott kultúra egységében való elemzésére ösztönöz. Pl. az öntözéses földművelésen alapuló kultúrák csak bizonyos környezeti feltételek esetén alakulhattak ki. Ebből a létfenntartási formából az egész kultúrát befolyásoló tényezők sokasága következik: kihat a településmintára, a rokonsági szerkezetre, a demográfiai szintre, az írás és számolás szükségességére, az építészetre, vallási életre, törvénykezésre stb.

A kultúrák ökológiai szemléleten alapuló összehasonlító vizsgálata rámutathat arra a szabályszerűségekre, amely a hasonló ökológiai szintek és a hasonló kulturális alkalmazkodások között létezik, valamint a legkülönbözőbb kultúrák mögötti azonos vonásra: a környezeti tényezőkhöz való rugalmas alkalmazkodás jelentőségére.

6. A SZIMBOLIKUS ÉS ÉRTELMEZŐ ANTROPOLÓGIA

Számos kulturális antropológus hangsúlyozta a szimbólumok jelentőségét, a kultúrákban betöltött alapvető szerepét (például LESLIE WHITE, BRONISŁAW MALINOWSKI, CLAUDE LÉVI-STRAUSS). A legkülönbözőbb, 20. századi antropológiai irányzatok egyrészt kiemelték a szimbólumalkotás és -használat kulturális jelentőségét, másrészt a szimbolizáció más-más *aspektusát* (nézőpontját, megvilágítását) fejtették ki.

A 20. század végének antropológiai kutatásait a specializáció jellemzi, a számtalan irányzat – pl. gazdasági, feminista, kognitív, város-, posztmodern antropológia – között kiemelkedő jelentőségű a szimbolikus antropológia irányzata, amelynek elismertségét és ismertségét az jelzi leginkább, hogy más tudományágakra is hatott / hat.

6.1. Az irányzat jellemzése

Az 1960-as évek első felében bontakozott ki a szimbolikus és értelmező antropológia irányzata, amely **a kultúrát elsősorban szellemi jelenségként** közelíti meg – szemben a kulturális materializmus irányzatával. A kultúra és a kulturális szimbólumok törvényszerűségeinek kimutatása és logikai modellálása helyett a kultúrában előforduló szimbolikus cselekvések értelmezése áll a kutatás középpontjában. Az *interpretáció* (értelmezés) módszereit a pszichológia, irodalomtudomány eszköztárából kölcsönzik.

A szimbolikus antropológusok a helyi terepkutatások és néprajzi kutatások alapján az összehasonlító módszer segítségével az értelmezés általános jellemzőit kutatták leíró jellegű szimbolikus analízisük, „kulturális elemzésük” során. BICZÓ GÁBOR meghatározása szerint: „A szimbolikus antropológia azon folyamat tanulmányozásával foglalkozik, amely során az emberek jelentést konstruálva értelmezik világukat, és ahogyan ez a világ kulturális szimbólumok révén kifejezésre jut.”¹⁴⁰ A kultúra mint univerzális jelenség megértése viszont nem áll kutatásaik homlokterében. Ennek következtében ez az antropológiai irányzat bizonyos tekintetben közelebb áll az irodalomkritikához, mint a társadalomtudományokhoz.

A szimbolikus és értelmező antropológusok felfogása a történeti partikularizmus irányzatára emlékeztet, amennyiben elsősorban az egyes kultúrák és életformák sajátos összetevőinek megértését tűzték ki kutatásaik céljául. Felfogásuk szerint **hiábavaló lenne általános magyarázatokat keresni a kulturális jelenségekre**, mivel összetett

---

140 Biczó: 2003. 238.

tényezők sokasága játszott közre a társadalmi-kulturális rendszerek kialakulásában. „A szimbolika kutatásában a legnehezebb feladat meghatározni a tényeket, amelyek a szimbolikus értelmezés körébe esnek”¹⁴¹ – írja NIGEL BARLEY angol antropológus egy afrikai törzs, a kameruni *doajók* körében az 1980-as évek elején végzett terepmunkájáról szóló könyvében.

BARLEY a doajó kulturális szimbolikát a résztvevő megfigyelés módszerével kutatta. A rítusok megfigyelése, majd elemzése során a mezőgazdasági munka és az emberi termékenység szimbolikus összekapcsolását tárta föl: „Sok-sok hónapig tartó kutatás és részletes elemzés kellett még hozzá otthon, hogy rájőjjenek a rendszer finomabb részleteire, de az alapvető struktúrája mindannak, aminek tanúja voltam, és szorgosan feljegyeztem a terepen töltött idő alatt, hirtelen összeállt és értelmet nyert. A heurékaélmények mindig izgalmasak; az a tény, hogy az enyém a semmiből jött, fent egy hegyen, és a férfinak, aki az információt szolgáltatta, fogalma sem volt, mennyire fontos ez nekem, csak fokozta az afölött érzett örömet, hogy mindenben rítusok mögött megpillantottam a struktúrát a maga nemes egyszerűségében.”¹⁴²

6.2. A szimbolikus antropológia fő képviselői

6.2.1. Az interpretatív antropológia: a kultúra értelmező elmélete – CLIFFORD GEERTZ (1926–2006)

Bár GEERTZ nem kötődik konkrétan egyik antropológiai irányzathoz sem, az interpretációt (értelmezést) középpontba állító elemzési módszere és az irodalmi elemzést idéző megközelítései a szimbolikus antropológia irányzatához közelítik. A kulturális jelenségek megértése során az azokban fellelhető jelentések feltárása a célja, ennek a feltárásnak az eszköze az interpretáció.

A CLIFFORD GEERTZ nevével fémjelzett kutatás a kultúra működését helyezte vizsgálódása középpontjába. Felfogásában **a kultúra szimbolikus rendszerek szervezett együttese**. Elmélete szerint a kultúra közhasználatú szimbólumokba ágyazódik, amely szimbólumok által a társadalom tagjai kifejezik és áthagyományozzák világszemléletüket, értékorientációikat. A jelek és a szimbólumok különböző jelentések közvetítő eszközei, használatuk teszi lehetővé a kultúra közvetítését. A kultúra értelmezhető jelek, szimbólumok „egymásba nyúló rendszereinek összessége, a kultúra nem valamiféle erő, amelyet társadalmi események, viselkedések, intézmények vagy folyamatok okának tarthatunk; kontextus, amelyen belül valami érthetően – azaz sűrűn – írható le”¹⁴³

141 BARLEY: 2006. 144.

142 BARLEY: 2006. 192.

143 GEERTZ: 2001. 206.

A kultúra nem létezhet az egyénektől függetlenül, mivel maguk az emberek alkotják meg kulturális valóságukat. Az **antropológia** GEERTZ felfogásában **jelentést kereső értelmező tudomány**. Az antropológiai kutatásnak az a célja, hogy egy-egy kultúrát, kulturális jelenséget a saját fogalmain keresztül értsünk meg. Az antropológiai értelmezés során, mint GEERTZ fogalmaz, „cselekvőre orientálnak” kell lenni, azaz az adatközlők élményeinek értelmezését kell megőrkíteni. Ebben az interpretációban nagy szerepet játszik az antropológuskutató empatikus (beleérző) képessége is: „Magyarázataink meggyőző erejét nem értelmezést nélkülöző adatok tömegén, abszolút ritka leírásokon kell lemérnünk, hanem azon, hogy a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek életének vérkeringésébe.”¹⁴⁴

Az értelmező antropológia a „társadalmi beszédflowamat” értelmezésével tanulmányozható formában rögzíti a kultúra egyes jelenségeit. Ennek jellegzetes műfaja az *esszé*, amelyben GEERTZ szerint a kulturális értelmezések és az azokat alátámasztó elméletek együttesen szerepelhetnek. A kulturális elemzés általános elmélete helyett az egyes eseteken – kulturális eseményeken, jelenségeken – belüli általánosítás a célja. Ennek megfelelően a *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez* című, az értelmező antropológia elméletét, célkitűzését és módszertanát bemutató cikkében egy, a terepnaplójából származó, marokkói történetet közöl.¹⁴⁵ Ez a történet a „terepmunka őserdejét” példázza, hiszen az adatgyűjtés során a „sűrű leírást” alkalmazó kutató összetett fogalmi struktúrák sokaságával találja magát szemben: „ezek a struktúrák egyszerre idegenek, szabálytalanok és rejtettek, s neki kell kitalálnia, hogy először miként ragadja meg, majd hogyan mutassa be őket”¹⁴⁶

Az értelmező antropológia lényegét GEERTZ abban látja, hogy **más kultúrákban élő emberek gondolkodásmódját megérthessük**: „Az értelmező antropológia alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem az, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek adtak ezekre a kérdésekre, s így ezeket is befoglalja az emberi megnyilatkozások bármikor felcsapható jegyzőkönyvébe.”¹⁴⁷

6.2.2. VICTOR TURNER (1920–1983)

Mind a brit, mind az amerikai antropológia meghatározó személyisége; 1964-ben települt át Angliából az Egyesült Államokba. VICTOR TURNER a társadalom működésének és a csoportéletnek a megértésére törekedett.

144 GEERTZ: 2001. 206.

145 A Marokkóban 1912-ben lejátszódó dráma (amelyet GEERTZ adatközlője 1968-ban elevenít fel) a berber, a zsidó és az ott állomásozó francia helyőrség eltérő kulturális szokásait és az ebből eredő félreértéseket illusztrálja. Ld.: GEERTZ: 2001. 199–200.

146 GEERTZ: 2001. 201.

147 GEERTZ: 2001. 226.

A **szimbólumokat érzékileg felfogható jelhordozóknak és egyben jelentések összességének határozta meg**, amelyeknek használatát mindenekelőtt kreativitás, állandó változatosság jellemzi. Sohasem lehet szigorú logikai műveletként felfogni a szimbólumhasználatot, mivel lényege éppen a formai és jelentésbeli lehetőségek gazdag variációja. A *Szimbólumtanulmányok* című írásában összegezte a témára vonatkozó nézeteit. A számos elméleti megközelítés egyike a következő: „A szimbólumok mint jelentés tárházai segítenek leküzdeni a kommunikációból adódó problémákat, elősegítve az emlékezést és bizonyos mértékig kiküszöbölve a gondolatok újbóli kifejezésének szükségességét. Mint ilyenek kulturális értékek.”¹⁴⁸

TURNER szerint a **szimbólumok a társadalmi folyamatokat kifejező, azokat helyettesítő eszközök**. A szimbólumokat a társadalom fenntartó szerkezeteiként értelmezte. Rítuskutatásai annak kimutatására irányultak, hogy egy-egy törzsi szertartás (pl. gyógyító, beavatási, vadászati szertartás) törzsi szimbólumai milyen módon segítik elő a rítusban résztvevők társadalmi státusának megváltoztatását. Tehát elsősorban a szimbólumok pragmatizmusát, társadalmi hasznosságát vizsgálta, mivel felfogásában a szimbólumok lényegi részei a társadalmi folyamatoknak, az általa behatóan vizsgált rituális szimbólumok például a társadalmi cselekvés alkotóelemei.

TURNER azoknak a szociokulturális folyamatoknak a típusait kutatta, amelyek szimbólumokat használnak. A kulturális „szöveg” értelmezése során a kulturális színjáték dinamikus részletei iránti fogékonyság jellemezte. Az afrikai terepmunkái során vizsgált, írásbeliséggel nem rendelkező népek rituális eszközeinek összetettségét és metaforikus jellegét egyenesen a SHAKESPEARE-i drámákhoz hasonlította.

Az 1969-ben publikált *A rituális folyamat* című kötete a Zambia északnyugati részén élő ndembuk körében végzett többéves kutatómunkájának az eredménye. Ebben TURNER a rítusok elemzése során kimutatta, hogy a rituális jelentések valójában a társadalmi jelentések kódolt megfelelői. A rituális kódok meghatározzák az adott közösségben élők gondolkodásmódját. Az ismétlődő minták szerint lezajló cselekvések „társadalmi dráma”-ként is felfoghatók.

E rítusoknak az a szerepe, hogy az ún. **liminális fázisban** (*limen* ’küszöb’ jelentésű latin szó alapján: átmeneti, közbülső időszakot jelent) **az emberek átléphetik a társadalmuk számukra előírt korlátjait**. „A közbülső, »liminális« szakaszban a rituális szubjektum (az »utazó«) jellemzői bizonytalanok; olyan kulturális területen halad át, amely alig vagy egyáltalán nem emlékeztet a múltbéli vagy az eljövendő állapotra.”¹⁴⁹ A társadalmi átmenetben résztvevő ún. liminális személyek (pl. beavatási vagy pubertásrítusok résztvevői) nem rendelkezhetnek az eredeti társadalmi státusukra vonatkozó szimbólumokkal. Ehelyett a státusnélküliségre és a beavatásra utaló liminális

148 HOPPÁL – NIEDERMÜLLER: 1983. 173–197.

149 TURNER: 2002. 107.

szimbólumok jelölik helyzetüket (pl. gyakran fizikai elkülönülés a közösségtől). TURNER a liminális szakasz kutatásában ARNOLD VAN GENEPP átmeneti rítusokra vonatkozó kutatási eredményeit követte.¹⁵⁰

TURNER másik alapfogalma a *communitas*, amely az ideális kultúra eszményére vonatkozik. Ez irányítja a társadalom szerveződését és a társadalmi cselekvés ennek az eszménynek az elérésére törekszik, egyfajta „ellenstruktúrának” tekinthető. A *communitas* a társadalmi folyamatokban meghatározó jelentőséggel bír, ezért nem lehet csupán a társadalmi strukturális jelenségekre szűkíteni a társadalmiságot. Az egyén a liminális szakaszban érintkezik a *communitasszal* és ebben az átmeneti szakaszban lesz elkötelezett iránta. Mint TURNER kifejti: „... a *communitas* annyira alapvető, sőt ősi formája az emberi kapcsolatteremtésnek, ami nem függ sem a konvencióktól, sem pedig az előírásoktól, gyakran vallásosan azonosítják a szeretettel – az emberek és az Isten szeretetével egyaránt. Az alapelv egyszerű: szűnj meg birtokolni és létezni fogsz; ha *communitas*-jellegűen »létezel« másokkal kapcsolatban, akik szintén »léteznek«, akkor szeretni fogjátok egymást.”¹⁵¹ A társadalmi struktúra és a *communitas* egyensúlya alapvető és örök társadalmi probléma.

Az életkor függvényében változó státusok következtében a társadalmi életet TURNER egyfajta dialektikus folyamatnak tekinti, mint írja „... bármely adott törzsi társadalom sokféle egyénből, csoportból és kategóriából tevődik össze, s mindegyik saját fejlődési ciklussal rendelkezik, minden adott pillanatban sok rögzített pozíció birtoklása létezik egyidejűleg a pozíciók közötti sok átmenettel.”¹⁵²

6.2.3. MARY DOUGLAS (1921–2007)

A szimbolikus antropológia fentebb említett, a lokális kultúrák szimbólumokban kifejeződő jelenségeit értelmező képviselői között MARY DOUGLAS a kulturális szimbólumok egyetemes jelenségeit vizsgálta. Brit kutatóként a szimbolikus antropológia ún. „londoni iskolájának” képviselője. Véleménye szerint **az antropológia** a társadalmi szerkezetek elemzésétől **a gondolati rendszerek szerkezeti elemzése felé haladt** a 20. század utolsó harmadában.

DOUGLAST **a szimbolika univerzális sajátosságainak kutatása** foglalkoztatja. A válásokban kifejeződésre jutó jelképrendszer általános mintáit elemezte összehasonlító módszert követő tanulmányaiban. Egyik alapvető elképzelése szerint **az emberi test a társadalom szimbólumának is tekinthető**, mivel az emberi test formája a legáltalánosabb emberi tapasztalat. Mint írja: „... minden a testet szimbolizálja, ... ugyanígy igaz az is, hogy a test minden mást jelképez.”¹⁵³ E nézetéből eredően számos antropológiai

150 LEACH: 107–171.

151 BOHANNAN – GLAZER: 1997. 706.

152 TURNER: 2002. 107.

153 BICZÓ: 2003. 245.

elemzése az emberi testtel kapcsolatos kulturális szokásokra, hagyományokra, szimbólumokra vonatkozik.

A *külső határok* című 1966-os tanulmányában DOUGLAS leszögezi: „A test modellként bármilyen körülhatárolt rendszert jelképezhet, míg határai akármilyen veszélyezett vagy elbizonytalanított határvonalat képviselhetnek. A test komplex szerkezet: különböző részeinek funkciói és azok kapcsolata más szimbólumokkal komplex rendszerekhez vezet. Valószínűleg nem értelmezhetnénk a széklettel, anyatejjel és nyállal kapcsolatos rítusokat anélkül, hogy hajlamosak ne lennénk az emberi testben leki-csinyítva a társadalom szimbólumát illetőleg a társadalmi szerkezetnek tulajdonított hatalmat és veszélyt látni.”¹⁵⁴

E nézetével összhangban DOUGLAS a vér, az anyatej és a test egyéb termékeinek jelképes jelentéseit a társadalom szimbólumaként értelmezi. Ezek elsősorban a veszély vagy a hatalom szimbólumaiként jelennek meg a közösségi rituálék során. A közösségi határookra leselkedő veszélyt a testi szennyeződés szimbolizálhatja. Pl. a hindu kasztrendszerben számos mítosz és rítus jelzi a testi szennyeződésekkel kapcsolatos védekezést: a tisztaság és szennyezettség kulturális szokásainak típusai minden esetben nagyobb társadalmi összefüggés szimbolikus modelljét jelentik.

Az indiai példa beható elemzése kapcsán DOUGLAS kifejti: „A társadalmi pozíciót a tisztaság és a tisztátlanság terminusaival határozzák meg, mivel ezek az eszmék az egész kasztrendszerben használatosak. A legelső kasztok a legtisztátalanabbak, és tagjaik alázatos szolgálatai teszik lehetővé, hogy a magasabb kasztok mentesüljenek a testi tisztátalanságtól. Ők mossák a szennyest, vágják a haját, illetve öltöztetik a halottat. Az egész rendszer az emberi testet modellezi, amelyben a munkamegosztás alapján a fej dolga a gondolkodás és az imádkozás, míg a leginkább megvetett kasztok eltávolítják a szennyező anyagokat.”¹⁵⁵

Ennek a kasztrendszernek¹⁵⁶ a mítoszbeli háttere a *Védák*ban, a hindu szent iratokban olvasható történet, amely szerint a világ teremtésekor az istenek egy *Purusha* nevű ősi lényt áldoztak fel, akinek szájából a papi kaszt (*bráhmanák*), karjaiból a harcosok és nemesek (*ksatriják*), combjaiból a kereskedők, kézművesek és parasztok (*vaisják*) és lábaiból a munkások (*súdrák*) kasztja eredt. A társadalom legelső szintjén a kasztrendszeren kívüliek, az ún. *páriák*, az érinthetetlenek állnak, akiknek a legalantasabb tevékenységnek tartott munkák (születéssel és halállal kapcsolatos tevékenységek, szennyeződések eltakarítása) a feladatuk. A *Purusha*-mítosz tehát a test és társadalom szimbolikus megfeleltetésének leghatározottabb formája. Ez a szimbolikus rendszer és az ennek megfelelő hindu kulturális szokásrend a társadalmi hierarchia szabályozásának alapvető eszköze.

154 Biczó: 2003. 239–240.

155 Biczó: 2003. 246.

156 A kasztrendszer az indiai társadalom származási, rituális és foglalkozási rétegződése.

Általános értelemben **a rítusok és kulturális szokások az adott társadalmi renddel hozhatók összefüggésbe**, mivel előírják és érzékelhetővé teszik a társadalmi kapcsolatok formáit. A szimbolikus értelmű szokások elemzése tehát a társadalom működésének megértéséhez segítheti hozzá az antropológuskutatót.

ÖSSZEGZÉS

A kultúra meghatározásai a kulturális antropológiában

A kulturális antropológia irányzatai – amint arról egy ilyen rövid, történeti áttekintés során is meggyőződhetünk – tárgyköréhez, az emberi kultúrákhoz illően rendkívül sokszínű. A fentebb bemutatott különböző antropológiai nézetek képviselői sok esetben egy-egy másik antropológiai irányzat kritikája során határozták meg saját, önálló kutatási elveiket és kultúra-elméletüket. Mégis, értékeik együttesen bontakoznak ki igazán, mivel valójában **egymást kiegészítő kultúra-megközelítéseként** is felfoghatjuk őket.

Az **egyes kultúrák sajátosságaira** összpontosító antropológiai irányzatok, a társadalom és a kultúra, az egyén és a közösség bonyolult kölcsönhatásainak szabályszerűségeire rámutató tudósok vagy az e jelenségeket értelmező kutatók érthetőbbé tették a kulturális jelenségek szerepét, jelentőségét. A kulturális relativizmus nézetén alapuló antropológiai irányzatok a kultúrák egyediségeit és különbözőségeit hangsúlyozva nem fordítottak kellő figyelmet az azonos vonásokra. Az emberi kultúrák viselkedésmódjai mögött húzódó egyetemes mintázatokat elemezve viszont Donald E. BROWN *Human Universals* című kötetében arra a következtetésre jutott, hogy a valamennyi kultúrában fellelhető alapvonásokból összeállított ún. Universal People ('Egyetemes Nép') kulturális jellemzése valójában **az emberi kultúrák változatos látszata mögött húzódó azonos alapvonásokat** bizonyítja.¹⁵⁷ A tagolt beszédű a bináris (két elemre tagoló) megkülönböztetésen keresztül a rokonsági rendszerek, az etikett, és számos egyéb konkrét kulturális jelenségen át a szerszámkészítésig valamennyi kultúrában fellelhető azonos vonásokat dokumentálhatóak. Az emberi és kulturális univerzálék tudatosítása és elemzése a kulturális antropológia fontos feladata – a kultúrák egyedi vonásainak és önértékének hangsúlyozása mellett. Az emberi **kultúrák sokasága mögött feltáruló egyetemes jelenségek**, az emberi sajátságokból eredő hasonlóságok és törvényszerűségek ugyancsak teljesebbé teszik az összembari kultúráról való tudásunkat.

Az alábbiakban azokat a nézeteket összegezzük, amelyek a kulturális antropológia kultúra-fogalmait jellemzik. **A kultúra ezekben az átfogó megközelítésekben az emberi képességek, szokások olyan összességét jelenti, amelyet az egyén a közösség / társadalom tagjaként sajátít el.** Tehát fontos alaptétel, hogy minden emberi társadalom kultúrával rendelkezik. Egyetlen embercsoport sem képzelhető el nyelv, szokásrend, hagyományok, hitvilág, eszközkészítési és élelemszerzési technikák nélkül.

---

157 BROWN 130–141.

Az emberi kultúra **szimbólumok használatán alapszik**, amely képesség az emberi faj specifikuma (megkülönböztető jegye). A rendkívül sokrétű emberi szimbólumhasználat között a legalapvetőbb a nyelv. Minden különbözőség ellenére ezekkel az alapvető ismérvekkel egyaránt rendelkeznek az ősi és a modern kultúrák.

A kultúrák történetében meghatározó jelentőséggel bírnak a **hagyományok**, a nemzedékek során átörökített kulturális, társadalmi szokások. A különböző népcsoportok érintkezése általában **kulturális átvételeket** eredményez, de az átvétel során mindig a befogadó kultúra sajátosságainak megfelelően formálódik át az átvett kulturális elem. Ez összefüggésben áll azzal az alapvető ténnyel, hogy minden kultúrára **integráció** jellemző: az egyes társadalmi és gazdasági és kulturális jelenségek szoros kapcsolatban állnak egymással, a teljes rendszer illeszkedő részegységei.

A kulturális antropológia fontos elméleti eredménye annak kimutatása, hogy minden egyén a **szocializációja során válik kulturális személyiséggé**, azaz az egyének személyiségjegyei kulturálisan nagymértékben meghatározottak.

Az emberi kultúrákat a **természeti környezethez való alkalmazkodás eszközeként** is felfoghatjuk, és ebből a szempontból sajátosságaikat döntően befolyásolja, hogy a különböző emberi közösségeknek milyen ökológiai viszonyok között kell kialakítaniuk a kultúrájukat. E meghatározó viszonyok közé az éghajlati, földrajzi tényezők, a növény- és állatvilág sajátosságai éppúgy beletartoznak, mint a kulturális kapcsolatokat lehetővé tévő (nyitott) vagy ellehetetlenítő (elszigetelt) geopolitikai helyzet.

A kulturális antropológia valamennyi jelenleg elismert tudományos irányzata az **emberi faj biológiai egységét**, ugyanakkor a földrajzi elkülönülésből eredő **kulturális sokszínűséget** mint értéket hangsúlyozza. Szemben állnak az etnocentrizmussal, a kultúrákat saját rendszerükön belül elemzik, nem rendezik hierarchiába őket.

A gazdasági, technológiai fejlődés olyan energiafelhasználási hatékonyságot eredményezett egyes kultúrákban, amelynek következtében számos, kulturális szinten jelentkező különbség, sőt ellentét jellemzi a kultúrák találkozásainak történetét és a 20I. századot is. A **kultúrák és társadalmak között egyenetlenül megoszló technológiai fejlődés** ténye nem szolgálhat értéksorrend alapjául, **csak hatékonysági sorrendet** jelöl, amely ráadásul számos, hosszú távú ökológiai problémát is fölvet. A túlzott energiafelhasználásra épülő kultúráknak ugyanis természeti környezetük lehetőségeinek fölélését követően gazdasági és kulturális hanyatlással kell szembenézniük.

Az antropológiai tudományok – köztük a kulturális antropológia – napjainkban betöltött jelentőségét CHRISTOPH WULF *Az antropológia rövid összefoglalása* című művében a következőképpen hangsúlyozza: „A tudomány, a technika, a globális gazdaság és a kommunikáció, valamint a világméretű politikai, szociális és kulturális kapcsolatok következtében egyre növekszik az emberi élet komplexitása. Ennek tükrében az antropológiai kutatás ama törekvésének, hogy hozzájáruljon az ember önértelmezéséhez és önértéséhez, egyre nagyobb a jelentősége. Ha a tudomány képes egymásra

vonatkoztatni egyetemes és partikuláris perspektívákat, ha érzékeltetni tudja az antropológiai összefüggések komplexitását, akkor vizsgálódásai nagymértékben elősegítik az egyéni, társadalmi és globális önértelmezés folyamatait.”¹⁵⁸

---

158 WULF: 2007. 45.

A bemutatott antropológiai irányzatok összefoglaló táblázata

Összefoglaló elnevezések	Az antropológiai irányzat elnevezése	Az irányzatok főbb képviselői	Kulcsfogalmak	Szemlélet-mód	Módszer	Időszak
unilineáris evolucionista irányzat	brit korai antropológiai irányzat klasszikus antropológia	Edward Tylor Lewis Morgan	survival kultúrfajok	evoluzionizmus materializmus etnocentrizmus	összehasonlító módszer	19 sz. második fele
történeti partikularizmus	történeti partikularista irányzat kultúra és személységkutatás	Franz Boas Alfred Kroeber Robert. Lowie Ruth Benedict Ralph Linton	egyedi kultúra vizsgálatok terepmunka kulturális realizmus diffúzió integráció, kulturális minták kulturálisan szabályozott státusok	kulturális relativizmus diffuzionizmus	történeti módszer terepkutatás etnográfiai módszer	20. sz. első fele
szociológiai szemléletű irányzatok	funkcionalizmus strukturális funkcionálizmus strukturálizmus szociálantropológia	Bronisław Malinowski Alfred Radcliffe-Brown Claude Lévi-Strauss Edmund Leach	a kultúra jelenségeinek funkciója struktúra, funkció, a társadalmi élet egyensúlya szinkron kultúra vizsgálat strukturálizmus, struktúra	szociológiai szemlélet holizmus anti-etnocentrizmus	terepmunka, résztvevő megfigyelés összehasonlító módszer	20. sz. első harmadtól

multilineáris evolúcionista irányzatok	neoevolucionista irányzat „kultúrológia” kulturális materializmus ökológiai antropológia	Leslie White Marshall Sahlins Marvin Harris Julian Steward	szimbólumok; kulturális evolúció technológiai alrendszer általános és specifikus evolúció infrastruktúra, struktúra, szuper-struktúra; biopszichológiai állandók humánökológia, kulturális mag, fejlődési minták	neodarwinizmus materializmus anti- etnocentrizmus ökológiai nézőpont	összehasonlító módszer	20. sz. második fele
szimbolikus és értelmező antropológia	értelmező antropológia „londoni” szimbolikus antropológiai iskola	Clifford Geertz Victor Turner Mary Douglas	interpretáció, sűrű leírás rituális szimbólumok értelmezése általános jelképrendszerek	kulturális relativizmus funkcionalista és strukturalista szemlélet	szimbolikus analízis értelmező elemzés összehasonlító módszer	20. sz. utolsó harmadától

ANTROPOLÓGIAI SZAKKIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

adaptáció: Alkalmazkodás. Olyan folyamat, amelynek során az élő szervezetek (organizmusok) fennmaradásuk érdekében alkalmazkodnak környezetükhöz, és az alkalmazkodást lehetővé tévő jellemzőket fejlesztenek ki.

akkulturáció: Kulturális alkalmazkodás. Eltérő kulturális hagyományok kapcsolatba lépését követő kulturális egymásra hatás. Alapja az, hogy az egyén képes más emberi kultúra hagyományainak átvételére.

Lásd még: **interkulturális szocializáció**

általános evolúció: Olyan evolucionista nézet a 20. századi kulturális antropológiában, amely az emberiség kultúráinak történetét fejlődési folyamatnak fogja fel. Ennek lényege a kevesebből a több energia hasznosítására való áttérés (pl. emberi energia; állati energia hasznosítása; gépi energia hasznosítása). Eredménye a hatékonyabb alkalmazkodás / energiafelhasználás; függetlenedés a természeti környezettől. Nem értéksorrendet jelöl az emberi kultúrák történetében, hanem az energiafelhasználási hatékonyságban jelentkező sorrendet. A nézet kidolgozása MARSHALL SAHLINS amerikai antropológus nevéhez kapcsolódik.

Lásd még: **evolúció, specifikus evolúció, kulturális materializmus**

animizmus: A legősibb vallás feltételezett formája. Szellemi lényekben való hit, amely minden tárgynak és természeti jelenségnek szellemi létezését tulajdonít. A 19. századi vallásantropológia (EDWARD TYLOR) szerint a természeti népek körében megfigyelt animizmus tekinthető a legősibb hitnek (e nézet szerint az animizmust követi a politeizmus – sokistenhit; majd a monoteizmus – egyistenhit).

antropológia: Embertan. Tágabb értelemben az ember valamennyi jellemzőjével foglalkozó tudomány; vizsgálja a biológiai adottságokat, az emberi társadalmakban való létezés és a kultúra létrehozását, átörökítését.

Szűkebb értelemben az ember származását, alaktani sajátosságait vizsgáló biológiai tudomány.

Lásd még: **fizikai antropológia, kulturális antropológia**

antropológiai monográfia: Olyan antropológiai kötet, amely egyetlen vizsgált népcsoport kulturális- és társadalmi életét kimerítően tárgyalja. Alapja az adatgyűjtő terepmunka. A történeti partikularizmus, a funkcionalizmus és a szociálintropológia irányzatának jellegzetes antropológiai műfaja.

Lásd még: **terepmunka**

asszimiláció: Hasonulás, hozzáidomulás. A kulturális asszimiláció során egy csoport beolvadása egy másikba, amelynek során a beolvadó nép feladja eredeti kultúráját és átveszi az asszimiláló csoport nyelvét, szokásait, hiedelmeit, tudását.

biológiai determinizmus: Az a nézet, amely a különböző kultúrájú népek viselkedés- és gondolkodásbeli különbségeit biológiailag öröklött tényezőkre vezeti vissza. E nézetet megcáfolják az interkulturális szocializáció folyamatai, a fizikai antropológia, valamint a humángenetika eredményei, amelyek az emberi faj biológiai–genetikai egységét bizonyítják.

Lásd még: **akkulturáció, interkulturális szocializáció**

diakron elemzés: Olyan kutatói törekvés, amely a történeti fejlődés folyamatában vizsgálja a kultúrákat. Múlt- és jelenbeli kulturális jelenségek egyaránt tárgyát képezik. Az evolucionista irányzatok és a történeti partikularizmus iskolájának jellemző kutatási szemléletmódja.

Lásd még: **szinkron elemzés.**

diffúzió: Szétterjedés. A kulturális antropológiában a kulturális elemek elterjedését jelenti a különböző népcsoportok kapcsolatba kerülésének köszönhetően. ROBERT LOWIE, amerikai antropológus elemezte behatóan.

egyetemes nyelvten: 20. századi nyelvészeti elmélet, amely szerint az emberi nyelvek mélyszerkezetében alapvető hasonlóságok léteznek. Kidolgozása NOAM CHOMSKY, amerikai nyelvész nevéhez fűződik.

egyvonalú (unilineáris) evolúció: A 19. századi evolucionista antropológiai irányzatokat jellemző nézet, amely szerint az emberi kultúrák történetét egyirányú fejlődési vonal jellemzi, és e fejlődési vonal különböző fokozatai (kultúrfokok) figyelhetők meg a különböző kultúrákhoz tartozó embercsoportok esetében. E nézet szerint a legősibb, zsákmányoló életmódtól és kultúrától különböző fokozatokon keresztül ível a kulturális fejlődés a korabeli európai kultúráig. Főbb képviselői: EDWARD TYLOR, LEWIS MORGAN

E nézettel szembezállt a kulturális relativizmus, a történeti partikularizmus; a 20. századi evolucionista antropológusok pedig a sokvonalú kulturális evolúció nézetével helyettesítették.

Lásd még: **kulturális relativizmus, történeti partikularizmus, sokvonalú (multilineáris) evolúció**

enkulturáció: A kultúra átadása a következő nemzedéknek a szocializáció folyamatában.

Lásd még: **intrakulturális szocializáció, szocializáció**

etnocentrizmus: Olyan szemlélet, amely a más etnikumba tartozók viselkedését, szokásait, erkölceit, nézeteit, külsejét a saját etnikuméhoz viszonyítva ítéli meg. E nézet szerint a saját kultúra a norma, a magasabb rendű. Összefüggésben áll a nacionalizmussal és a sovinizmussal (nemzeti felsőbbrendűséget hirdető eszmei irányzat). A kulturális antropológiában az etnocentrizmussal szembenálló nézet a kulturális relativizmus.

Lásd még: **kulturális relativizmus**

etnocídium: Egy kultúrának egy másik kultúra által történő elnyomását, megsemmisítését jelenti, a hagyományos társadalmi és kulturális értékek eltűnését eredményezi (pl. Amerika 1492-es felfedezését és meghódítását követő több évszázados folyamat, amelynek eredményeként a bennszülött indián kultúrák döntő többsége megsemmisült).

etnográfia: A népcsoportok életmódjának, anyagi- és szellemi kultúrájának írásos lejegyzése. Az etnológiai kutatás forrásanyagát biztosítja.

etnológia: Néprajztudomány. A társadalmi-kulturális rendszereket vizsgáló társadalomtudomány.

evolúció: Fejlődés. Általános értelemben az egyszerűbb, alacsonyabb rendű állapotból a magasabb rendű, bonyolultabb felé vezető folyamatot jelenti.

Biológiai fogalomként a biológia általános fejlődéelmélete: a biológiai evolúció-tan az élőlények egymást követő generációinak genetikai átalakulását, az élőlények változatosságának kialakulását vizsgálja. Az evolúció-tan legkiemelkedőbb tudományos eredménye CHARLES DARWIN *A fajok eredete* című műve (1859), amelynek természet-történeti alapelve a természetes kiválasztódás (szelekció). E szerint a fajok a természetes kiválasztódás révén alakulnak ki. (Csak annak a fajnak az egyedei képesek

főnmaradni, amelyek a környezethez való alkalmazkodás révén képesek szaporodni és előnyös tulajdonságaikat továbbörökíteni).

Lásd még: **általános evolúció, egyvonalú evolúció, sokvonalú evolúció, specifikus evolúció**

émikus és étikus attitűd: A kulturális antropológiában az 1950-es évek végétől lezajló elméleti vita, melynek során tudatosították a kultúra-magyarázatok esetében megfogalmazódó kettősséget: **1. az émikus attitűd** a saját kultúra képviselői (bennszülöttek) által adott magyarázatot jelenti, amely kultúrafüggő (hagyományokra, vallási előírásokra utal). **2. az étikus attitűd** viszont a külső szemlélő által adott válasz, empirikus vizsgálat nyomán fogalmazódik meg, objektívebbnek, tudományosnak ítélik meg.

fizikai antropológia: Biológiai tudomány, amely a hominizáció, azaz az emberi faj alkati sajátosságait és történeti kialakulását tanulmányozza.

Lásd még: **antropológia**

funkcionalizmus: A rendeltetés, a működés, a feladatkör vizsgálatát középpontba helyező nézet, kutatási irányzat.

Lásd még: **funkcionalista antropológia**

funkcionalista antropológia: 20. századi antropológiai irányzat, amely azt helyezi kutatásai középpontjába, hogy mi a kulturális jelenségek funkciója, szerepe az adott társadalom életében. Jelentős képviselője: BRONISŁAW MALINOWSKI brit antropológus.

gazdasági rendszer: Az a szabályozott és szervezett viselkedésmód, amelynek során az emberek anyagi javakat termelnek és fogyasztanak.

Lásd még: **társadalmi-kulturális rendszer**

holizmus: Olyan szemléletmód, amely szerint az egész több mint részeinek egysége. Az antropológiában a holisztikus szemléletmód alapján a társadalmi-kulturális rendszer teljessége áll középpontban, mivel a kulturális részjelenségek nem érthetők meg másképp.

humánökológia: Ökológiai tudományág, amely az ember és az emberi kultúra természeti környezetbe ágyazottságát, kölcsönös összefüggésrendszerét vizsgálja.

Lásd még: **ökológia, ökológiai antropológia**

idealizmus: Alapvető filozófiai irányzat, amely a tudat, az eszme elsődlegességét vallja az anyagi tényezők (matéria) felett. Legfontosabb kategóriái: eszme, szellem, értelem,

gondolkodás, szubjektum (az egyéni, belső világ). Legnagyobb hatású képviselői: PLATÓN, KANT, HEGEL. Az idealizmussal szemben álló irányzat a materializmus.

Lásd még: **kulturális idealizmus, materializmus**

integrációs kultúrafelfogás: Antropológiai nézet, amely a kultúra különböző jelenségeinek egységét, integratív egészbe való tartozását hangsúlyozza. RUTH BENEDICT, amerikai antropológus kutatta behatóan.

interkulturális szocializáció: Az a folyamat, amelynek során az egyén – a gyermekkori kultúraelsajátítást követően – más népcsoportok kultúráját sajátítja el.

Lásd még: **akkulturáció, intrakulturális szocializáció, szocializáció**

intrakulturális szocializáció: Az a folyamat, amelynek során az egyén gyermekkorában elsajátítja saját csoportja kultúráját: nyelvét, szokásait, hiedelmeit és hitrendszerét, értékrendjét, felhalmozott gyakorlati és elméleti tudásának egy részét.

Lásd még: **akkulturáció, enkulturáció, interkulturális szocializáció, kulturális öröklés, szocializáció**

kultúra / kultúrák: A kulturális antropológia kutatói az emberi közösségek (törzsek, társadalmak) kultúráit átfogóan értelmezik. Ebben az értelemben a kultúra összefoglaló fogalom, amelybe beleértendő az adott emberi közösség nyelve, szokásai, társas kapcsolatainak rendszere, hiedelemvilága / hitrendszere, elméleti és gyakorlati tudása, művészeti, eszközkészítési, élelemszerzési, -termelési hagyományai és újításai.

kulturális antropológia: A kultúraalkotó embert és az emberi kultúrák sajátosságait vizsgáló társadalomtudomány. A globalizálódó világ jellegzetes társadalomtudománya: valamennyi emberi kultúra vizsgálatát célul tűzi ki.

Lásd még: **kultúra / kultúrák**

kulturális idealizmus: Az emberi kultúrák magyarázatában a tudati tényezők, az eszmék, az ideológiák meghatározó jelentőségét valló irányzatok összefoglaló elnevezése. A kulturális antropológiai irányzatok közül ide sorolható pl. a strukturalista irányzat (CLAUDE LÉVI-STRAUSS munkássága).

Lásd még: **strukturalista antropológia**

kulturális materializmus: Az emberi kultúrák magyarázatában a biológiai-anyagi tényezőknek, a gazdasági és a fajfenntartási feladatoknak meghatározó jelentőségét tulajdonító irányzatok összefoglaló elnevezése. A kulturális antropológiai irányzatok

és nézetek közül ide sorolható pl. az ökológiai antropológia, az általános- és specifikus evolúció tana.

Konkrétabb értelemben 20. századi kulturális antropológiai irányzat. A kultúra sajátságainak materialista magyarázata, amely szerint a gazdasági rendszer, a termelés (létfenntartás) és a reprodukció (fajfenntartás) módjai tekinthetők elsődlegesnek, mivel ezek határozzák meg a társadalmi (családi és politikai) viszonyokat, valamint a kultúra jelenségeit. Kidolgozása MARVIN HARRIS, amerikai antropológus nevéhez kötődik.

Lásd még: **gazdasági rendszer, kulturális idealizmus, materializmus, ökológiai antropológia**

kulturális öröklés: A felhalmozott közösségi tudás átadása a szocializáció során a következő nemzedéknek. Valamennyi emberi közösségben alapvető sajátosság (a genetikai öröklés mellett) a kulturális örökség átvétele és továbbadása: a nyelv segítségével – szóbeli hagyomány útján; az írás segítségével – vésetek, könyvek, adathordozók útján. Lásd még: **intrakulturális szocializáció, szocializáció**

kulturális relativizmus: Olyan nézet, amely a saját kultúra értékeit relatívnak értékeli, nem tekinti magasabb rendűnek, mint bármelyik másik embercsoport kultúráját. Ez a nézet szemben áll az etnocentrizmussal. Elsősorban a történeti partikularista (FRANZ BOAS) és a funkcionalista antropológiai irányzatot (BRONISŁAW MALINOWSKI) jellemzi.

Lásd még: **etnocentrizmus, funkcionálizmus, történeti partikularizmus**

kultúrfokok: Lásd: **egyvonalú (unilineáris) evolúció**

kultusz: Tisztelet, imádat. Vallási fogalomként olyan szent cselekmény, amelyet egy közösség meghatározott időben és helyen végez. Célja a közösség és a természetfeletti hatalmak / Isten és a közösség közötti kapcsolat fenntartása.

Lásd még: **rítus**

materializmus: Filozófiai irányzat, amely az anyag (matéria) elsődlegességét vallja a szellemi, tudati tényezők fölött. Legfőbb kategóriái: természet, anyag, világ, lét, realitás, objektum (az egyénen kívül álló világ). Legnagyobb hatású képviselői: EPIKUROSZ, DESCARTES, KARL MARX. A materializmus ellentéte az idealizmus.

Lásd még: **idealizmus, kulturális materializmus**

mitológia: A mítoszok összessége. Más értelemben a mítoszok kutatása, rendszerezése.

mítosz: Történet, elbeszélés. Minden emberi kultúra rendelkezik olyan mítoszokkal, amelyek a közösség hagyományait, világértelmezését, eredetét fogalmazza meg különböző történetekben. Egy nép mítoszvilága éppoly alapvető meghatározója kulturális sajátságainak, mint a nyelve. A mítoszok továbbhagyományozódása a kultuszok és az intrakulturális szocializáció középpontjában állt / áll. A strukturalista antropológia (CLAUDE LÉVI-STRAUSS) egyik fő kutatási területe a mítoszok mint logikai modellek elemzése.

Lásd még: **intrakulturális szocializáció, mitológia, kultusz, strukturalista antropológia**

munkamegosztás: A gazdasági tevékenységek megosztása a társadalmakban az egyének vagy csoportok között.

Lásd még: **társadalmi státusz**

ökológia: Környezettan. Az élőlények és élőhelyük, környezetük kölcsönhatásaival foglalkozó biológiai tudomány.

Lásd még: **humánökológia**

ökológiai antropológia: 20. századi kulturális antropológiai irányzat, amely az egyes kultúrák és a természeti környezetük összefüggéseit vizsgálja. Kidolgozása JULIAN STEWARD nevéhez fűződik.

Lásd még: **kulturális materializmus**

összehasonlító módszer: A 19. századi kutatókra jellemző kulturális antropológiai módszer, amely térben és időben eltérő kultúrák kiragadott példáit egybevethetőnek tekinti.

Lásd még: **történeti módszer**

résztevéő megfigyelés: Az antropológiai terepmunka során használt technika, amelynek három fő ismérve a következő. 1. A kutató beilleszkedik a vizsgált közösség társadalmi-kulturális rendszerébe. 2. A kutató megtanulja a közösség nyelvét; 3. Elméleti előfeltevések alapján kezdődik a kutatás, tehát szükségszerűen bizonyos fokú szubjektivitás jellemzi. Ez a terepkutatói technika BRONISŁAW MALINOWSKI brit antropológus terepmunkáiban valósult meg leginkább.

Lásd még: **terepmunka**

rítus: Szertartás. Azoknak a cselekedeteknek, szokásoknak az összessége, amelyek az egy bizonyos közösséghez, kulturális csoporthoz való tartozást fejezik ki. A vallásokban a rítusok összessége alkotja a kultuszt.

Lásd még: **kultusz**

rokonsági csoport: Olyan embercsoport, amelynek tagjai számos tevékenységben közösen vesznek részt, azonos kulturális hagyományokat követnek és osztják a közös rokonság tudatát.

sokvonalú (multilineáris) evolúció: A 20. századi evolucionista antropológiai irányzatokat jellemző nézet, amely szerint az emberi kultúrák történetét sokirányú fejlődési vonal jellemzi. Nem lehet egyetlen fejlődési vonalra rendezni a különböző emberi társadalmak kultúráit, hanem mindegyik kultúra önálló történetiséggel, sajátosságokkal rendelkezik. Legjelentősebb képviselői: LESLIE WHITE, MARSHALL SAHLINS, JULIAN STEWARD.

Lásd még: **egyvonalú (unilineáris) evolúció, evolúció**

specifikus evolúció: Olyan evolucionista nézet, amely az emberi kultúrák sokféleségét a környezet változatosságához való alkalmazkodásra vezeti vissza. Eszerint az eltérő földrajzi viszonyokhoz igazodó adaptációknak köszönhetően speciális kulturális vonások (különböző élelemszerző, lakhelyépítő stb. módok) sokasága jött létre. A nézet kidolgozása MARSHALL SAHLINS amerikai antropológus nevéhez kapcsolódik.

Lásd még: **adaptáció, általános evolúció, evolúció**

strukturálisizmus: A struktúra szó jelentése: felépítés, szerkezet, az alkotóelemek összefüggése. Az 1950–60-as években kialakuló strukturálisizmus olyan elméleti irányzat, amely a vizsgált téma szerkezeti felépítésre és a valóság után készített gondolati modellekre vonatkozik. Célja az alapvető törvényszerűségek, működési mechanizmusok feltárása.

strukturálisista antropológia: Antropológiai irányzat, amely a rokonsági kapcsolatok, gazdasági cserekapcsolatok, az emberi kommunikáció, a mítoszok struktúráinak feltárására, modellszerű törvényszerűségeinek megértésére törekszik. CLAUDE-LÉVI STRAUSS, francia antropológus a legjelentősebb képviselője.

Lásd még: **strukturálisizmus**

szimbólum: Többértelmű jel. Olyan jeltípus, amelyhez közmegegyezés köt jelentést (pl. a keresztény kultúrában a bárány Krisztus szimbóluma; a galamb békeszimbólum). Az emberi közösségek és az egyének alapvető jellemzője a szimbólum- és jelhasználat. A jelekre és szimbólumokra épülő folyamatos kommunikáció az emberi társadalmak meghatározó tényezője. Az ember legfontosabb szimbólumteremtő jelrendszere a beszéd és az írás. A szimbólumok kulturális jelentőségét számos kulturális antropológiai irányzat hangsúlyozta.

Lásd még: **szimbolikus antropológia**

szimbolikus antropológia: A kulturális antropológia egyik irányzata, amely a kultúrát az értékek, képzetek, a jelképek és jelentések rendszereként értelmezi. Jelentős képviselője pl. VICTOR TURNER amerikai antropológus

Lásd még: **szimbólum**

szinkron elemzés: Olyan kutatási törekvés, amely az egyidejű, kortárs kultúrák vizsgálatát jelenti. A funkcionalizmus és a szociálintropológia jellemző elemzési témája.

Lásd még: **diakron elemzés.**

szociálintropológia: 20. századi antropológiai irányzat, amely legfőbb kutatási területének a társadalmat, a közösség tagjainak egymás közti viszonyait, a politika és a gazdaság szféráit tekinti. Jelentős képviselője pl. EDMUND LEACH. brit antropológus.

Lásd még: **antropológia**

szociáldarwinizmus: A 19. század végén kibontakozó társadalomelméleti irányzat, amely azon a feltételezésen alapult, hogy a biológiai evolúció, DARWINnak *A fajok eredete* című 1859-ben megjelent művében kifejtett természetes szelekció mechanizmusa az emberi társadalmakra és a kultúrákra is vonatkoztatható.

A 20. század elejére számos veszélyes politikai ideológia, mint a „fajbiológia”, és a rasszizmus, valamint a fajelmélet, a fehér faj felsőbbrendűségét és a Nyugat (gyarmati) uralmának létjogosultságát a szociáldarwinizmus szelekciótanából kölcsönzött fogalmakkal próbálta meg alátámasztani (pl. „a túlélésért folytatott harc”, „egyének és társadalmak közötti versengés”, a „gyengébbek kiselejteződése”). E tudományos tekintetben hiteltelen eszmék kidolgozói és képviselői a 20. század történelmi kataklizmáit nagymértékben felelősek.

szocializáció: Az a folyamat, amelynek során az ember megtanulja a társadalmi együttélés szabályait, közössége kulturális értékeit, és személyisége kialakul. Az egyén szocializációját alapvetően meghatározza annak a közösségnek a kultúrája (szokásai, hitrendszere, elméleti és gyakorlati tudása), amelybe beleszületett.

Lásd még: **interkulturális szocializáció, intrakulturális szocializáció, szimbólum**

tabu: Vallási tilalom, amely cselekedetekre, szavakra, időpontokra, tárgyakra, helyekre vonatkozhat. E tilalom megszegése az ebben hívők szerint büntetést (betegség, halál) von maga után.

Lásd még: **vérfertőzés tabu**

társadalmi-kulturális rendszer: Az emberi közösségek életmódja: társadalmi kapcsolataik, viselkedési mintáik, hitrendszereik és tudásuk összessége, amelyet elődeiktől

vesznek át és utódaiknak adnak tovább a kulturális öröklés és intrakulturális szocializáció során.

Lásd még: **gazdasági rendszer, intrakulturális szocializáció, kulturális öröklés**

társadalmi státus: Azoknak a jogoknak és kötelességeknek az összessége, amelyek az egyénre kulturális szokásrendszer részeként hagyományozódnak át. Például: nemi szerepek, munkamegosztás, közösségi feladatok. Kutatása elsősorban Ralph Linton, amerikai antropológus nevéhez kapcsolható.

terepmunka: Olyan kutatási módszer, amellyel egy közösség, népcsoport életmódja, kultúrája közvetlenül, saját környezetében figyelhető meg abból a célból, hogy a kutatási programnak megfelelő adatokat összegyűjtsék. A színvonalas terepmunka hosszú távú, és a megfigyelt népcsoport nyelvének elsajátítását feltételezi. Jelentőségét különösen FRANZ BOAS amerikai és BRONISŁAW MALINOWSKI brit kutató hangsúlyozta.

Lásd még: **résztevő megfigyelés**

történeti módszer: 20. századi kulturális antropológiai módszer, amely a kultúra jelenségeinek magyarázatát kizárólag a vizsgált népcsoport kultúrájának történetében keresi. Szemben áll a különböző kultúrákat összemérhetőnek tartó összehasonlító módszerrel. Legfőbb képviselője: FRANZ BOAS, amerikai antropológus.

Lásd még: **összehasonlító módszer**

történeti partikularizmus: 20. századi amerikai kulturális antropológiai irányzat, amely a szűkebb, helyi kutatásokat helyezi előtérbe, és a kultúrák egyediségét, önálló történetiségét, fejlődését hangsúlyozza. Szemben áll a kultúra egyvonalú (unilineáris) evolucionista és az etnocentrikus nézetekkel. FRANZ BOAS és tanítványai (KROEBER, LOWIE, BENEDICT, LINTON) képviselik.

Lásd még: **egyvonalú (unilineáris) evolúció, diffúzió, történeti módszer**

vérfertőzés tabu: Meghatározott rokonon álló emberek közötti nemi kapcsolat közösségi tiltása.

Lásd még: **tabu**

zsákmányoló csoportok: Vadászból és gyűjtögetésből élő népcsoportok, amelyek vándorló életmódot folytatnak; táplálékuk vadon élő állatokból és növényekből áll. Ezt az ősi életformát a 20. századig folytató népcsoportok: pl. Afrikában a Kalahári sivatagban élő kung csoportok. A feltételezhető legősibb életformát gyakorló népcsoportok részben pejoratív (lekicsinylő, becsmérlő) értelmű elnevezése a 20. század második feléig: „primitív”; napjainkban az értékítéletet mellőző „természeti népek” kifejezés.

SZAKIRODALOM

- A. GERGELY András – PAPP Richárd – PRÓNAI Csaba: *Kultúrák között. Hommage a Boglár Lajos*. Bp., 2006. Nyitott Könyvműhely.
- A. GERGELY András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. Bp., 2002. Új Mandátum Kiadó.
- ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Bp. 2006. Osiris Kiadó.
- BARLEY, Nigel: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból*. Bp. 2006. Typotex.
- BENEDICT, Ruth – MORI Szadahiko: *Krizantém és kard – A japán kultúra újrafelfedezése*. Bp., 2006. Nyitott Könyvműhely.
- BICZÓ Gábor (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, 2003. Csokonai Kiadó.
- BICZÓ Gábor, KISS Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom*. Debrecen, 2003. Csokonai Kiadó.
- BOAS, Franz: *Népek, nyelvek, kultúrák*. Bp., 1975. Gondolat Kiadó.
- BODROGI Tibor: *Törzsi művészet*. 1–2. Bp. 1981. Corvina Kiadó.
- BODROGI Tibor: *Mesterségek, társadalmak születése*. Bp., 1997. Feketesas Kiadó.
- BOGLÁR Lajos: *Vallás és antropológia*. Szimbiozis 4. Bp., 1995. ELTE – Szimbózis Alapítvány.
- BOGLÁR Lajos: *Trópusi indiánok között*. Bp., 1965. Gondolat Kiadó.
- BOGLÁR Lajos: *Wahari. Az őserdei kultúra*. Bp., 1978. Gondolat Kiadó.
- BOGLÁR Lajos: *A kultúra arcai. Mozaikok a kulturális antropológia köréből*. Bp., 2001. 4. Napvilág Kiadó.
- BOGLÁR Lajos: *A tükör két oldala*. Bp., 2005. Nyitott Könyvműhely.
- BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában..* Bp., 1997. Panem Kiadó.
- BORSOS Balázs: *Elefánt a hídon. Gondolatok az ökológiai antropológiáról*. Bp., 2004. L'Harmattan Kiadó.
- BROWN, Donald E.: *Human Universals*. New York, 1991. McGraw-Hill, Inc.
- BUJDOSÓ Dezső (szerk.): *Kulturális antropológia. Szöveggyűjtemény*. Bp., 1998. JATE, Budapest Média Intézet
- BUJDOSÓ Dezső (szerk.): *Német kultúra elméleti tanulmányok*. 1–3. (Forrásmunkák a kultúra elméletéből) Bp., 1999. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSÁNYI Vilmos: *Az emberi természet*. Bp. 1999. Vince Kiadó.
- DESCOLA, P. – G. LENCLUD, G. – C. SEVERI, C. – A. TYLOR, A.: *A kulturális antropológia eszméi*. Bp., 1994. Osiris – Századvég Kiadó.
- DEMCSÁK Katalin – KÁLMÁN C. György (szerk.): *Határtalan áramlás. Színházelméleti távlatok Victor Turner kultúrantropológiai írásaiban*. Bp., 2003. Kijarat Kiadó
- DIAMOND, Jared: *Háborúk, járványok, technikák*. Bp., 2001. Typotex Kiadó.

- DIAMOND, Jared: *A harmadik csimpánz*. Bp., 2002. Typotex Kiadó.
- DIAMOND, Jared: *Összeomlás*. Bp., 2007. Typotex Kiadó.
- DIAMOND, Jared: *A világ tegnapig. Mit tanulhatunk a régi társadalmaktól?*. Bp., 2013. Typotex Kiadó.
- DOUGLAS, Mary: *Rejtett jelentések*. Bp., 2003. Osiris Kiadó.
- DUMONT, Louis: *Bevezetés két szociálanropológiai elméletbe: leszármazási csoportok és házassági szövetség*. Bp., 2002. L'Harmattan Kiadó.
- DURKHEIM, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához*. Bp., 1978. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- DURKHEIM, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Bp., 2003. Osiris Kiadó
- DURKHEIM, Émile: *A vallási élet elemi formái*. Bp., 2003. L'Harmattan Kiadó.
- ENGELS, Friedrich: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Bp., 1975. Kossuth Könyvkiadó.
- FRASER, Angus Sir: *A cigányok*. Bp., 1996. Osiris Kiadó.
- FRAZER, James: *Az aranyág*. Bp., 1993. Osiris–Századvég Kiadó
- GEERTZ, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Bp., 2001. Osiris Kiadó.
- GEERTZ, Clifford: *Út a kultúra értelmező elméletéhez*. Bp., 1988. Akadémiai Kiadó.
- GOUDSBLOM, Johan: *Tűz és civilizáció*. Bp., 2002. Osiris Kiadó.
- HOFER Tamás – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Bp., 1988. MTA Néprajzi Kutató Csoport Kiadása.
- HOLLÓS Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Bp., 1993. ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék
- HOPPÁL Mihály – NIEDERMÜLLER Péter (szerk.): *Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Bp., 1983, Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása.
- KÉZDI NAGY Géza: *Terepmunka-módszerek az antropológiában*. In *Kultúra és Közösség*. 2000. IV. 2001. I. szám: 85–90.
- KÉZDI NAGY Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Bp. 2008. Nyitott Könyvműhely.
- KROEBER, Theodora: *Ishi, az utolsó vadember*. Bp., 1981. Kossuth Kiadó.
- KUNT Ernő – SZARVAS Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrákutató dilemmái a mai Magyarországon*. K VAT Füzetek 1. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke.
- LEACH, Edmund: *Szociálanropológia*. Bp., 1996. Osiris Kiadó.
- LEAKEY, Richard: *Az emberiség eredete*. Bp., 1995. Kulturtrade Kiadó.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturális antropológia I–II*. Bp., 2001. Osiris Kiadó
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Szomorú trópusok*. Bp., 2003. Európa Kiadó.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Faj és történelem*. Bp., 1999. Napvilág Kiadó
- MCDANIEL, Carl N. – GOWDY, John M.: *Az édenkert kiárusítása*. Bp., 2002. Typotex Kiadó.
- MALINOWSKI, Bronisław: *Baloma. Válogatott írások*. Bp., 1972. Gondolat Kiadó.

- MAUSS, Marcel: *Szociológia és antropológia*. Bp., 2000. Osiris Kiadó
- MEAD, Margaret: *Férfi és nő*. Bp., 2003. Osiris Kiadó
- MÉSZÁROS Judit: *Antropológiai felületek – egy kortárs szemléletmód fejezeteiből*. Bp., 2007. Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar.
- MORGAN, Lewis: *Az ősi társadalom*. Bp., 1961. Gondolat Kiadó.
- PRÓNAI Csaba: *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Bp. 1995. ELTE
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald: *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Debrecen, 2004. Csokonai Kiadó.
- ROCKENBAUER Zoltán: *Ta'aroa. Tahiti mitológia*. Bp., 1994. Századvég Kiadó.
- SÁRKÁNY Mihály: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*.
- SERVICE, E. R. – SAHLINS, M. D. – WOLF, E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Bp., 1973. Kossuth Könyvkiadó.
- THOMKA Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái. Narratívák 3*. Bp., 1999. Kijarat Kiadó
- TURNER, Victor: *A rituális folyamat*. Bp., 2003. Osiris Kiadó.
- UDVARHELYI Éva Tessza: *Vándorok kultúrák között*. Bp. 2007. Szerzői kiadás.
- UTLEY, Robert M.: *A lándzsa és a pajzs. Ülő Bika élete és kora.*; BROWN, Joseph, E.: *A szent pipa*. Bp., 2004. Osiris Kiadó.
- VÁRI András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Bp., 1988. Akadémiai Kiadó.
- VIDA Gábor: *Helyünk a bioszférában*. Bp., 2003. Typotex Kiadó.
- WHITE, Leslie: *A kultúra fejlődése*. Bp., 1976. Művelődési Minisztérium kiadása
- WOLF, Eric R.: *Európa és a történelem kívüli népek*. Bp., 1995. Akadémiai Kiadó–Osiris–Századvég.
- WULF, Christoph: *Az antropológia rövid története*. Bp., 2007. Enciklopédia Kiadó.

ANTROPOLÓGIAI KÖNYVSOROZATOK

Osiris Kiadó, Budapest: Osiris Könyvtár. **Antropológia**

L'Harmattan Kiadó, Budapest: **Kultúrák keresztútján** www.harmattan.hu

Csokonai Kiadó, Debrecen: **Antropos**. (A Csokonai Kiadó és a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék sorozata)

Typotex Kiadó, Budapest, **Szokatlan szempontok** sorozat antropológiai kötetei

Kiadó:

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó
Felelős kiadó: *Forró Lajos igazgató*
Terjedelem: 8 ív (B5)

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: *Drágán György*
www.innovariant.hu
www.facebook.com/Innovariant